Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Jane Fredlund

Allmogemöbler

Allmogemöbler

Jane Fredlund

Allmogemöbler

ICA bokförlag Västerås

Bilden på omslagets framsida: Litet hängskåp med påskriften Lars Larsson 1776, troligen tillverkat i Hälsingland.

Följande fotografer och institutioner har levererat bilderna på angivna sidor.

Angré Per: s 37ötv, 37n, 40, 119öth, 119ntv
Blekinge museum: 132ötv, 132öth, 133
Dalarnas museum: 81ö, 87, 92th, 104tv, 109, 115, 120tv, 125, 126ö, 126n
Fredlund, Jane: s 30tv, 39n, 54, 65, 69, 77öth, 104th, 117tv, 117th, 119n i mitten, 120th, 121, 122, 136ntv
Gotlands fornsal: s 39öth, 46, 47, 52, 53ö, 74, 119ö, 135ntv
Gävle museum: s 15, 75, 77ötv, 82, 86, 105, 112tv, 139tv, 139th
Holm, Stig: s 32, 37öth, 39ötv, 42, 53n, 60, 101n
Jämtlands läns museum: s 141ö, 141n
Kalmar läns museum: s 107, 134tv
Kjellström, John: s 11, 12, 30th, 85ö, 92 i mitten, 98tv, 98th, 128, 131n, 136ö
Kulturen: s 7, 62ö, 72, 93, 111, 131ö, 132n
Kungliga Biblioteket: 29th, 41
Lundmark, Gunnar: s 43ötv
Länsmuseet-Murberget: s 97, 112th, 142, 143ötv
Nationalmuseum: s 81n
Nordiska museet: s 6, 9, 11ö, 16, 19, 23, 24, 25, 28, 45, 48, 50, 51, 57, 59, 61, 62n, 63, 64n, 64ö, 70, 71, 73, 77n, 78, 85n, 88, 101ö, 102, 103, 108, 110, 116, 136nth, 137
Skellefteå museum: s 143ntv, 143öth
Smålands museum: s 134öth
Upplandsmuseet: s 13, 31, 84, 138ötv
Västmanlands fornminnesförening: s 138 i mitten
Östergötlands museum: s 106, 135ö

© 1977 Jane Fredlund och ICA bokförlag, Västerås
Mångfaldigande av innehållet i denna bok, helt eller delvis, är enligt lagen om upphovsrätt förbjudet utan medgivande av förlaget. Förbudet gäller varje form av mångfaldigande genom tryckning, duplicering, stencilering, bandinspelning etc.
Teckningar: Leif Qvist
Kapitlet renovering av allmogemöbler är granskat av konstsnickarna Bengt och Torsten Sylvén och målarmästaren Vallis Holmstedt.
Tryck: Gummessons Tryckeri AB, Falköping 1977
ISBN 91-534-0424-6

Innehåll

1	Allmogemöbler – vad är det egentligen?	7
2	Stilar och stilblandning	10
3	Hustyper och möblering	19
4	Stolar och andra sittmöbler	27
5	Bord	45
6	Sängar, bänkar och soffor	58
7	Vaggor	72
8	Hyllor	76
9	Kistor och skrin	80
10	Skåp	87
11	Byråar och chiffonjéer	105
12	Klockor	109
13	Speglar	118
14	Så målades möblerna	124
15	Lokala särdrag i möbeldekoren	130
16	Renovering av allmogemöbler	145
	Läsa mera	157
	Register	158

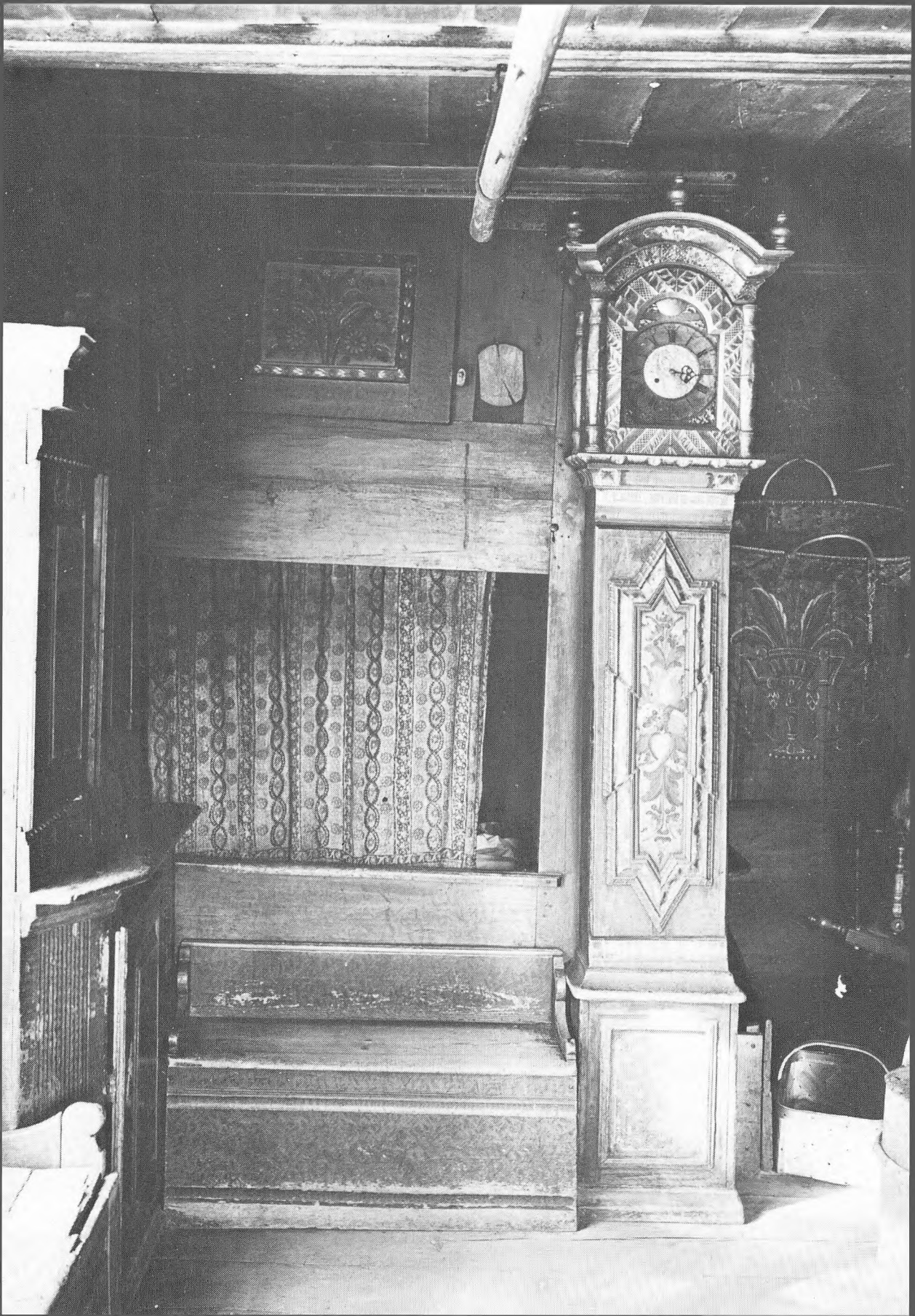

1

Allmogemöbler – vad är det egentligen?

Vad är egentligen allmogemöbler, hur drar man gränsen för vad som är "allmoge"? Enligt språkkännarna kommer ordet allmoge från fornsvenskans *almoghe,* en sammansättning av "al" som betydde hel, fullständig, och "moghe" som betydde hop, hög, skara. Allmoge betyder alltså hel hop eller, kort och gott, alla.

Allmogen var från början en sammanfattande benämning på befolkningen inom ett område, men kom med ståndsindelningen att begränsas till bonde- och torparklassen.

På 1860-talet, före industrialismens genombrott, levde ungefär 75% av Sveriges befolkning av jordbruket, men av dem var drygt hälften egendomslösa, de var torpare, backstugusittare och statare.

Därför kan man tycka att en stor del av möblerna i denna bok borde komma från torp och backstugor. Så är det tyvärr inte av det enkla skälet att de odekorerade möblerna från sådana torftiga hem ytterst sällan bevarats till eftervärlden. I stället är det påkostade möbler som målade brudkistor, skåp och dyrbara golvur som ansetts så värdefulla

T v: Säkert har många väggfasta inredningar av den här typen huggits sönder till kaffeved när de blivit omoderna. Om de varit blomstermålade har de haft större chans att sparas, som denna skåpsäng från Sparvgården i Rättvik, Dalarna. Golvuret är målat av den kände Rättviksmålaren Erik Eliasson 1780.

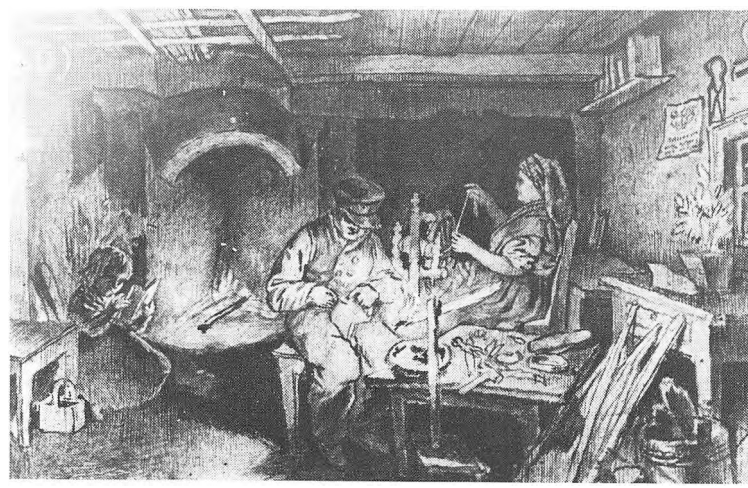

De enkla möblerna från sådana här torftiga miljöer har sällan bevarats. Interiör av ett torp i Småland sedd genom konstnären Kilian Zolls ögon vid 1800-talets mitt.

att de sparats och inte huggits upp till ved som de enkla bruksmöblerna.

Om nu gränsen nedåt för allmogemöblerna så att säga drar sig själv, eftersom det finns så få verkligt enkla möbler bevarade, var drar man då gränsen uppåt? Den förmögne storbonden eller bergsmannen, som inredde sin gård nästan i herrgårdsstil, får hans möbler komma med i en bok om allmogemöbler? I den här boken har jag hellre friat än fällt när det gällt att dra gränserna för materialet. Det viktigaste har varit att försöka ge ett begrepp om vidden och rikedomen av vårt bestånd av folkliga möbler och variationen när det gäller provinsiella särarter.

Hur skaffade bönderna sina möbler?

I byn eller socknen fanns i allmänhet en eller flera snickare som hade full sysselsättning med att förse trakten med möbler. De som hade det bättre ställt i socknen beställde vardagsstugans möbler hos bysnickaren men skaffade mera statusbetonade möbler till gäststugan hos en snickare i närmsta stad eller på marknaden, dit hantverkare och möbelhandlare kom farande med ett förråd av moderna möbler.

På herrgårdarna fanns ofta fast anställda snickare och det hände att välbärgade bönder beställde finrumsmöbler där – eller passade på att skaffa möbler vid någon herrgårdsauktion. Den fattige småbonden eller torparen köpte däremot sina finaste möbler hos bysnickaren men snickrade själv ihop sina enklare bruksmöbler åt sig.

Fastän de sociala skillnaderna inom samma by kunde vara stora, beställde man sina möbler hos samma bysnickare, antingen man var präst eller kronolänsman, bonde eller torpare. Detta gav en provinsiell särart åt hemmen i samma trakt och egentligen vore det riktigare att tala om *provinsmöbler* än om allmogemöbler.

I trakter där jorden var mager och inte gav tillräckligt att leva av tog man ofta upp möbeltillverkning som "extraknäck" under vinterhalvåret. Ibland blev verksamheten så lönande att den inbringade huvudinkomsten. Sådana centra för hantverksmässig möbeltillverkning i stor skala var Rättvik och Siljansnäs i Dalarna, Boda i Värmland, Östervåla och Harbo i Uppland, Habo i Västergötland, Västra Härad i Småland, Lindome i Halland och vissa socknar i Göinge i Skåne. Möblerna såldes av kringresande försäljare på marknader och på torgen i städerna. Spridningsområdet var stort och ofta köptes möblerna både av befolkningen i städerna och av bönderna.

På många ställen i landet hade bönder och torpare snickeri som bisyssla. Här säljer Kors Per Persson omålade pinnstolar, som han själv snickrat i Siljansnäs, Dalarna.

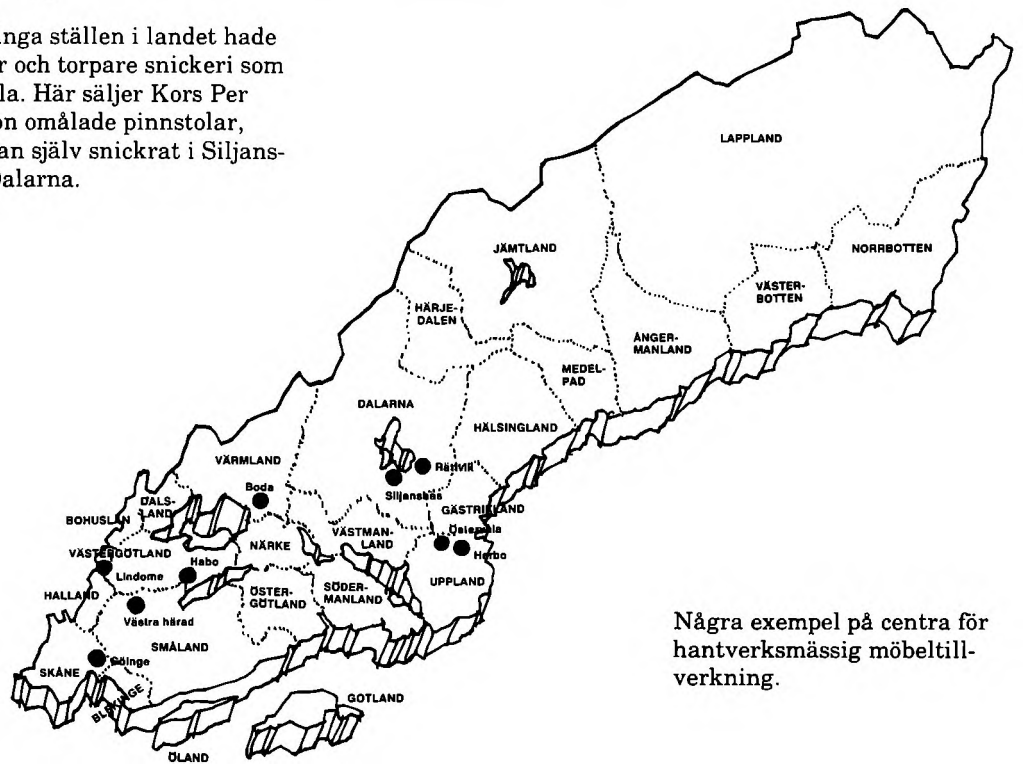

Några exempel på centra för hantverksmässig möbeltillverkning.

2

Stilar och stilblandning

Modestilarna påverkade i viss mån bysnickarna, men i olika hög grad i olika delar av landet. Impulserna gick från städerna till landsbygden, från herrgårdar och prästgårdar till bonde- och torparhem.

Man måste komma ihåg att man inte med någon säkerhet kan datera folkliga möbler efter de stildrag man ser i dem. Den provinsiella konsten har sin alldeles egna kronologi, ofta slog intrycken från en högreståndsstil inte igenom i de folkliga skikten förrän stilen redan övergivits bland de ledande. Ett typiskt renässansskåp av en folklig hantverkare kan mycket väl vara gjort omkring år 1800. Denna för allmogemöblerna typiska eftersläpning i stilen brukar kallas *stilretardering*.

Som en allmän regel gäller: Den möbelstil som var på modet när en landsända hade en ekonomisk storhetstid och bönderna byggde till sina gårdar och skaffade nya möbler, den stilen hade en tendens att dröja kvar mycket länge i just den delen av landet.

Allmogemöblerna blir inte lättare att datera genom att äldre stilar blandas med nya. En gammal invand stil behöll man gärna – kundkretsen var konservativ! – men man blandade in dekorativa detaljer från en modernare stil i lycklig okunnighet om vad som kallas stilrenhet och stilriktighet. I denna fördomsfria stilblandning och i den ibland lite valhänta efterhärmningen av elegantare möbler ligger mycket av allmogemöblernas charm.

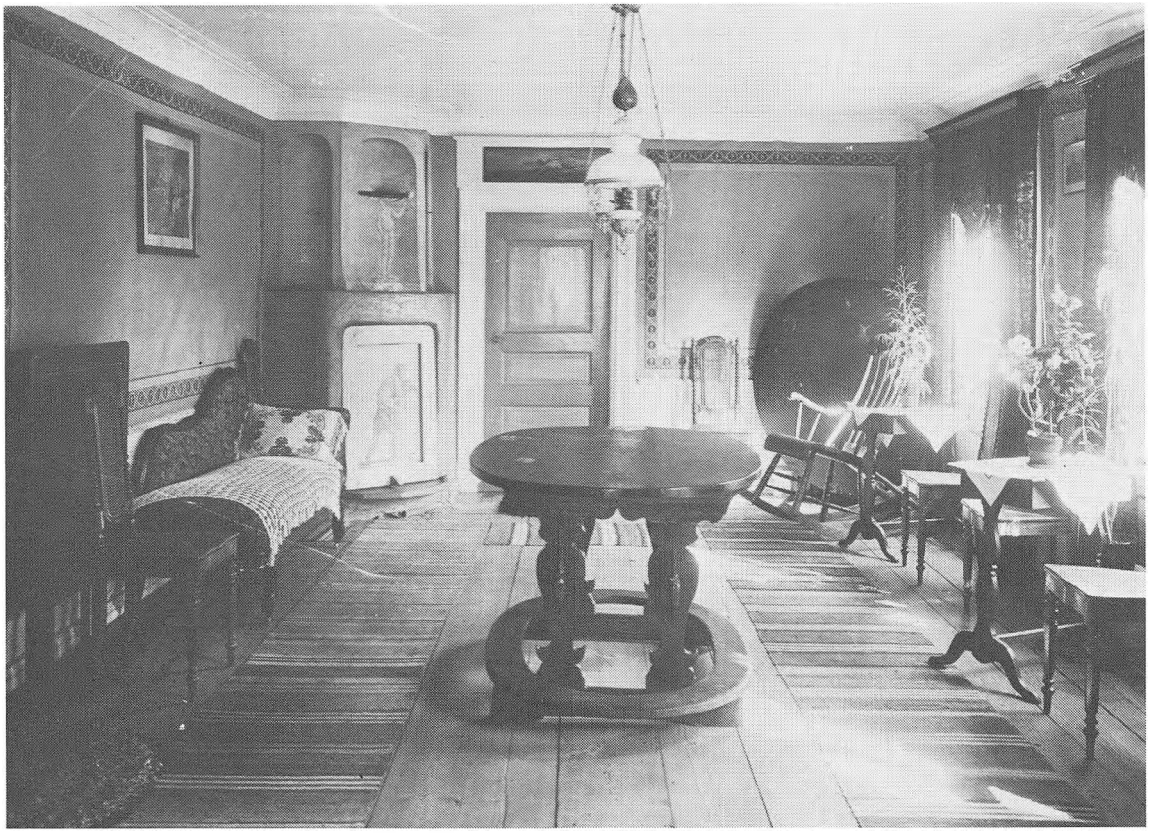

Den nya tiden har flyttat in i denna sal i en bergsmansgård i Stora Kopparberg, Dalarna. De högryggade stolarna i nyrenässans med rottingflätning, vilsoffan i nyrokoko, småborden framför fönstren, gungstolen, trasmattorna och fotogenlampan är alla 1800-talsinslag. Men mitt på golvet ståtar ett typiskt bergsmansbord i barock med oval skiva och fotbräde, ett minne från bergsmännens storhetstid på 1600-talet.

Vad i all världen är detta för stil? Det kan man fråga sig när man ser denna säregna utdragssäng med knäande ben med rokokosväng, ryggstöd med empirkontur och fritt uppfunnen dekor i övrigt. Man anar att bysnickaren varit på besök i herrgårn eller prästgårn och sedan gått hem och sammansmält sina intryck av vad han sett i denna mer originella än vackra möbel.

Renässansen

Ordet renässans betyder pånyttfödelse och används som namn på den stil som innebar en pånyttfödelse av antika former. Möbler i denna stil kan man se i Vasatidens slott. De hade en arkitektonisk uppbyggnad med raka, rektangulära former. Valvbågar och sammanflätade band var vanliga dekorer.

Renässansen fick stor betydelse för allmogemöblernas utformning i hela landet. Stolar av renässanstyp gjordes t ex fortfarande under 1800-talet. Särskilt stor betydelse fick stilen för Skåne, som då fortfarande var danskt land. Skåne hade nämligen en storhetstid under renässansen, man producerade mycket spannmål och kunde sälja överskottet till goda priser. Välståndet manifesterade sig i nyanskaffningar, t ex av möbler. Långt fram i tiden kunde man spåra renässansdrag i de skånska allmogemöblerna. Också i övre Norrlands kusttrakter, där man hade goda tider med rik handel under 1500-talet, satte renässansen djupa spår.

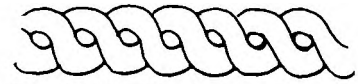

Bandfläta som ornament

Väggskåp med plattskuren reliefdekor

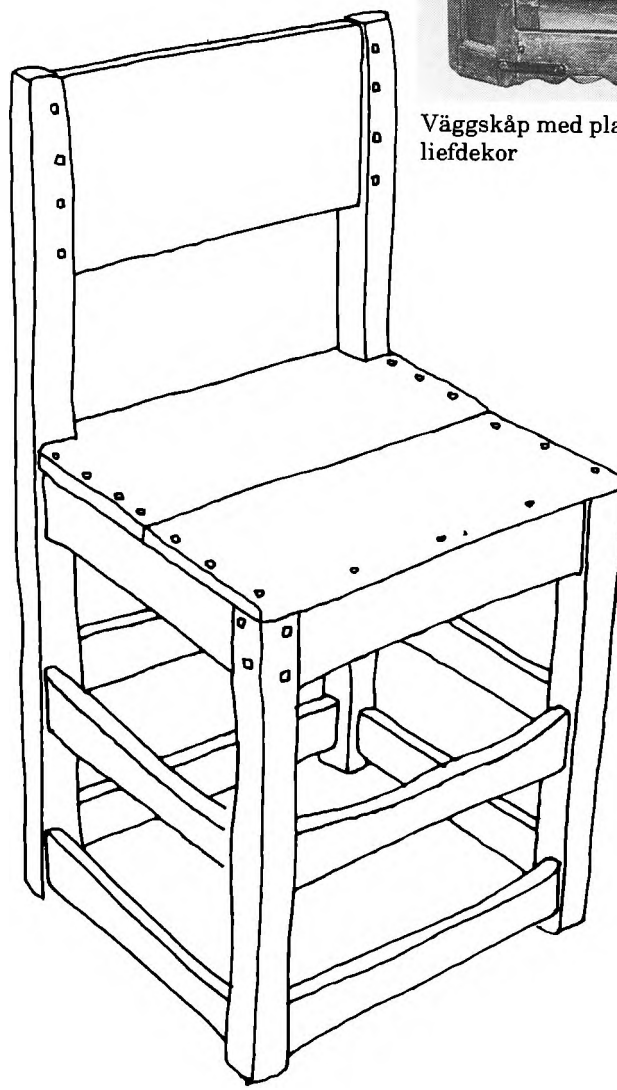

Typisk renässansstol med liggande ryggbricka. De tidiga renässansstolarna hade ryggståndare som stack upp ovanför ryggbrickan.

Barocken

Efter trettioåriga kriget var Sverige en stormakt och de hemvändande fältherrarna byggde och inredde herresäten i pompös barock. Möblerna var tunga och pampiga med rikt skulpterad dekor. Svängda former förekom till skillnad mot under renässansen. Spiralsvarvade ben var vanliga, bordsbenen hade ofta kraftiga kulformade ansvällningar.

I övre Sverige skaffade bönderna sig allmänt timrade gårdar med skorsten och fönster och av daterade bevarade möbler att döma skaffade man sig också en hel del nya fristående möbler. Bergslagen upplevde nu en storhetstid, kopparen från Falu gruva var en av landets främsta tillgångar under stormaktstiden. Välbeställda bergsmän anammade den nya stilen och barocken blomstrade särskilt i Dalarnas folkliga konst.

Med Karl XII:s död 1718 fick stormaktstiden ett brådstörtat slut och nödår tog vid. Man hade bara råd till livets nödtorft och den frodiga senbarocken gick nästan spårlöst förbi i svensk folklig konst. I Norge, som gick segrande ur kriget, blev tiderna bättre och barockens typiska dekor, akantusrankan, frodades i norsk allmogekonst. När akantusrankan uppträdde på svenska allmogemöbler var det oftast beroende på inflytande från Norge.

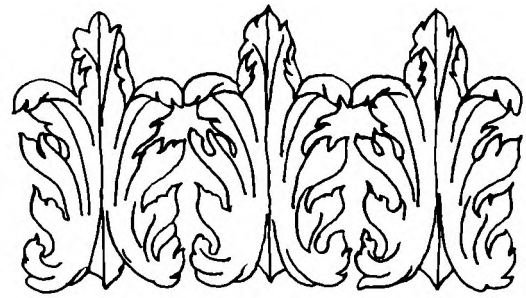

Akantusbård

Norrländskt skänkskåp i senbarock

Stol från Tierp i Uppland

Rokokon

En högkonjunktur omkring 1750 gav hantverkarna ny vind i seglen. I Stockholm gjordes eleganta fanerade möbler i rokoko efter franska förebilder. Rokokostilen innebar svängda linjer med livfulla s-kurvor, osymmetrisk dekor av blommor och rocailler (snäckor) och en ljus och läcker färgskala.

Det var från denna tid, 1700-talets mitt, som den folkliga möbelkonsten utformades olika i olika delar av landet och man verkligen kan tala om en provinsiell särart. Rokokon fick störst betydelse i västra Sverige genom inflytande från Norge. I Jämtland och Härjedalen fick rokokon den starkaste genomslagskraften. Där hade man vid denna tid flera kyrkobyggen på gång och hantverkarna fick nya förlagor och impulser som de inte bara omsatte vid dekoreringen av kyrkorna utan också i böndernas möbler. För den målade dekoren som vid slutet av 1700-talet blev vanlig på allmogemöblerna i hela landet fick rokokon stor betydelse som inspiration.

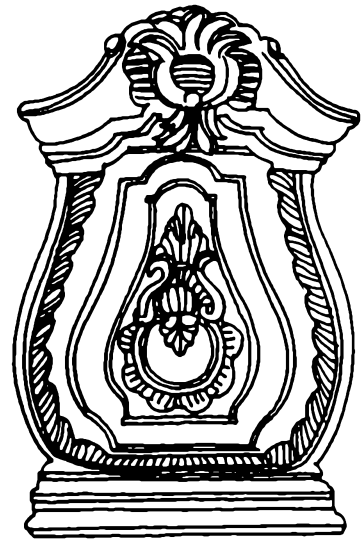

Hängskåp från Härjedalen

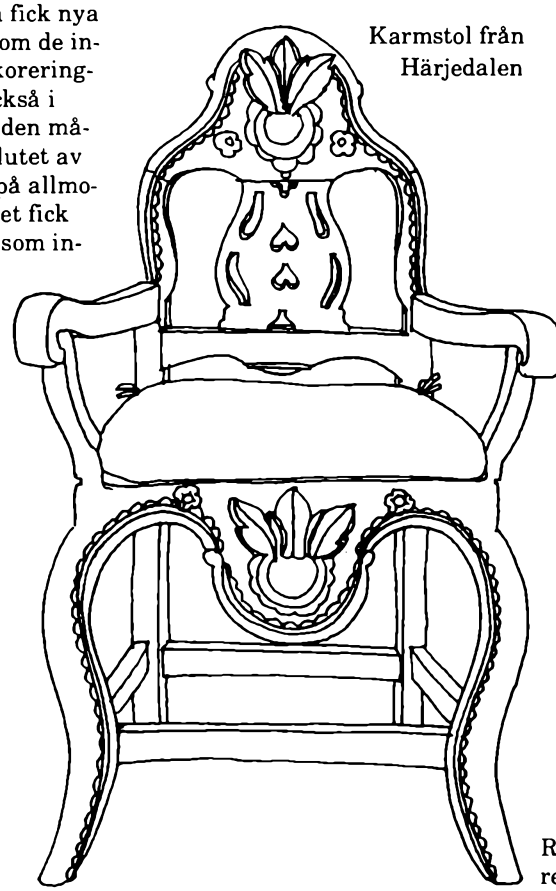

Karmstol från Härjedalen

Rokoko-ornament på skåp, skuret i trä

Gustaviansk stil

Den gustavianska stilen inspirerades av antik konst. Klassiska ornament som äggstavar, bandrosetter och girlanger användes på möblerna. Formerna var raka och strama som en reaktion mot rokokons svängda former.

De norrländska kustområdena upplevde en glanstid då skogen och senare sågverken gav pengar. Många välbärgade bönder byggde sig stora gårdar som inreddes ståtligt, man hade ju både pengar och virke! Följden blev att den gustavianska stilen slog igenom särskilt starkt i dessa trakter. Stånduret och utdragssängen, "gustavianen", var typiska möbler för tiden.

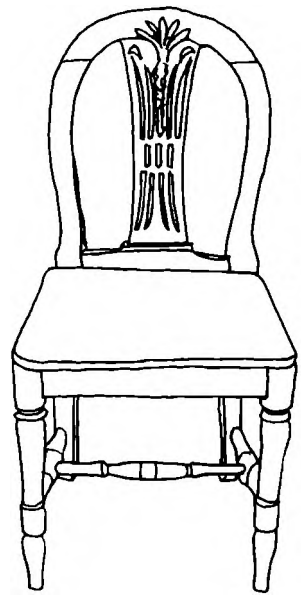

Gustaviansk stol från Småland, kopia av högreståndsmöbel

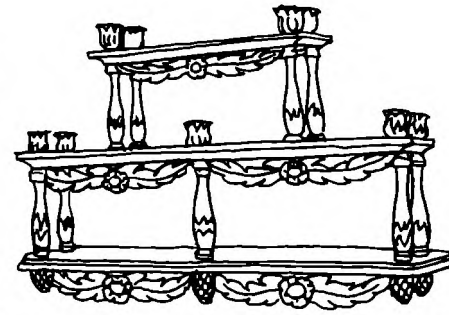

Liten vägghylla, s k tavlett

Gustaviansk säng från Forsa i Hälsingland

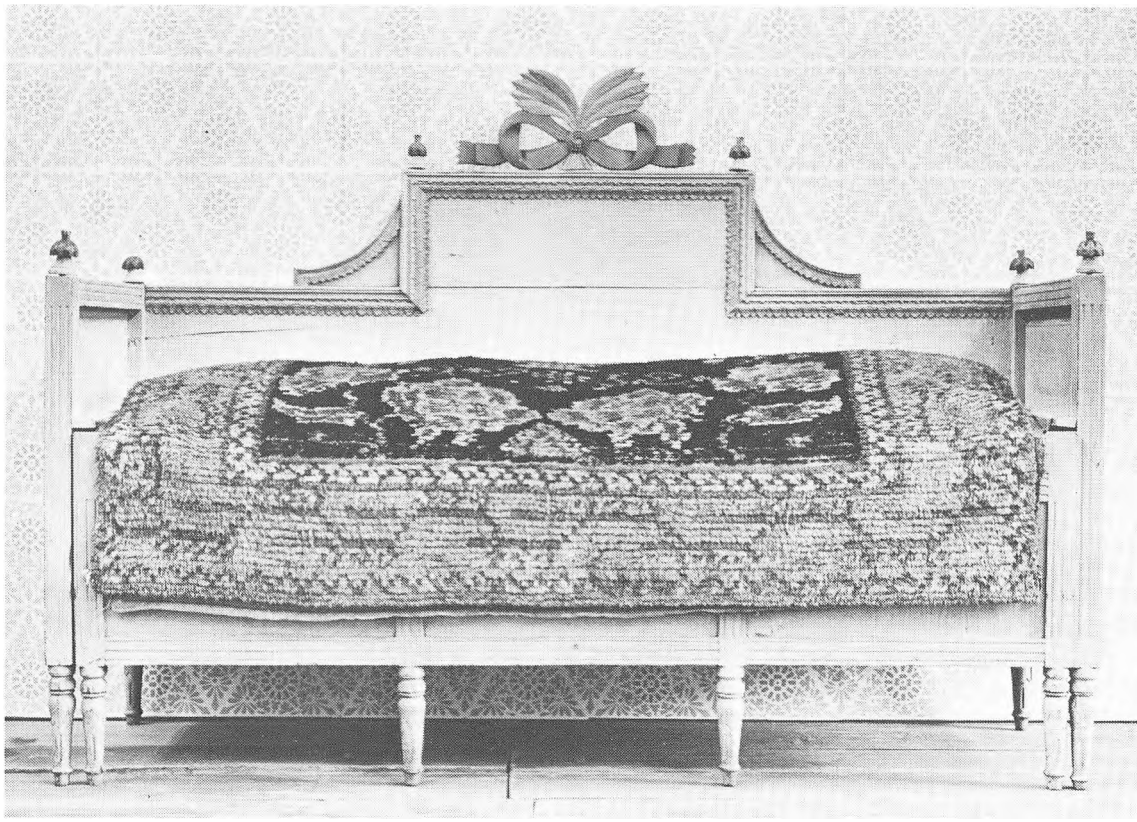

Karl Johansstilen

Karl Johansstilen eller empiren slog igenom på landsbygden i förenklad form under 1800-talet. Tidens favoritträslag, mahognyn, ersattes i bondehemmen av träimiterande målning. Den strama empiren med antika förebilder och dekor av sfinxer och palmetter fick särskilt stor betydelse i Ångermanland där en möbelsnickare som hette Pehr Westman arbetade i denna stil. Typiska möbler var imperialsängen och chiffonjén. På 1840-talet mjukades stilen upp, gul polerad björk blev ett vanligt material i möblerna. Denna ljusare, lite vänligare stil kallas *biedermeierstil*.

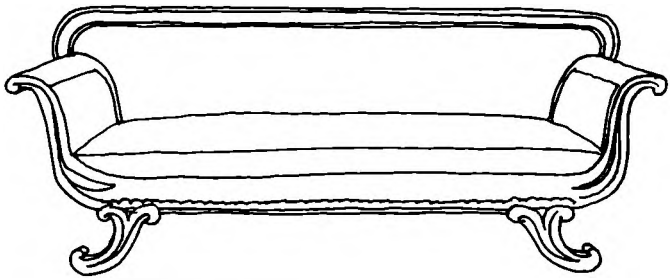

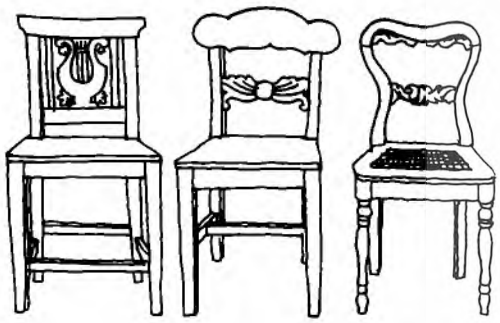

Karl Johansstilen övergick gradvis i den mjukare biedermeiern och nyrokokon.

Stol från 1840-talet med de typiska svängda benen

Nyrokokon och andra nystilar

Med den begynnande industrialismen kom en omsvängning. Impulserna gick inte längre lika ensidigt från städerna till landsbygden. Nyrokoko och nyrenässans och andra nystilar slog snabbt igenom i möbeltillverkningen också på landet och fann vägen till bondgårdarnas finrum. Från omkring 1850 tillväxte flera hantverkscentra på landsbygden där man också gjorde möbler för stadsbefolkningen, t ex Östervåla i Uppland, Svenarum i Småland och Lindome i Halland, där man ända sedan 1600-talet tillverkat möbler. Efter järnvägarnas tillkomst spreds möblerna långt över landet. Den nya industriella tillverkningen och de nya kommunikationerna gjorde slut på de provinsiella särarterna. Massproduktionen gjorde möblerna i de moderna nystilarna överkomliga i pris. Man hade i stort sett samma möbler på landet som i staden. Pinnstolen var tidens mest allmänt spridda möbel.

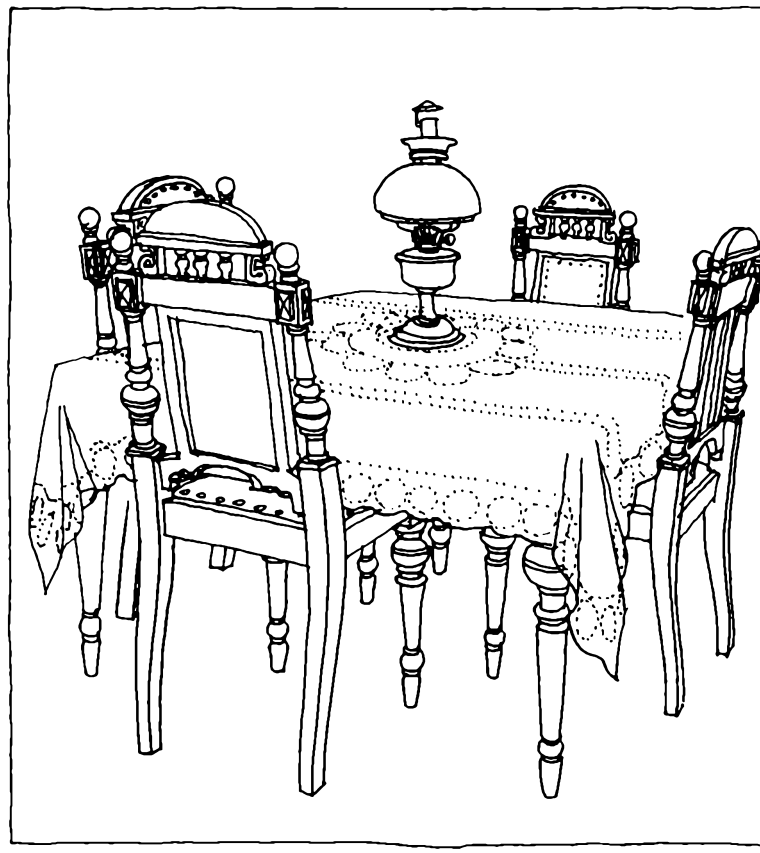

Matsalsmöbel i nyrenässans

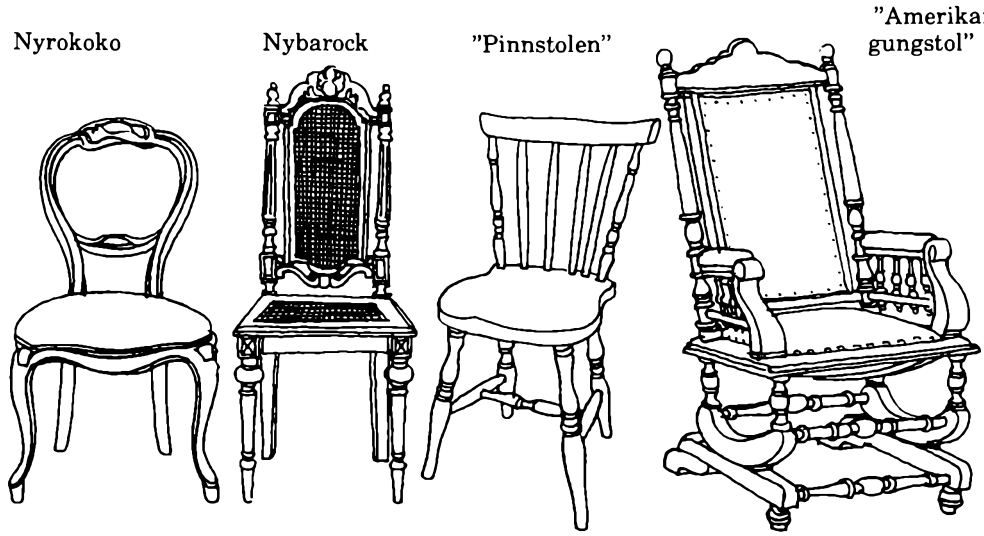

Jugendstilen

Denna stil uppkom som en reaktion mot 1800-talets imiterande nystilar. Den karakteriserades av ett mjukt böljande linjespel och stiliserade växtformer. Typiskt för jugendmöblerna var den lökformiga ansvällningen nedtill på stols- och bordsben. Favoritmaterialet var ek. Bondgårdarnas salar fick ekmöblemang i sen jugend. De höga rakryggade matsalsstolarna hade dekorer av blommor eller äpplen i ett "fönster" på ryggstödet.

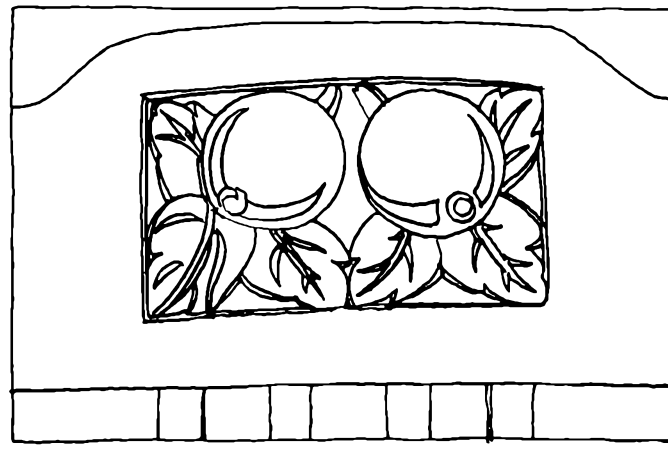

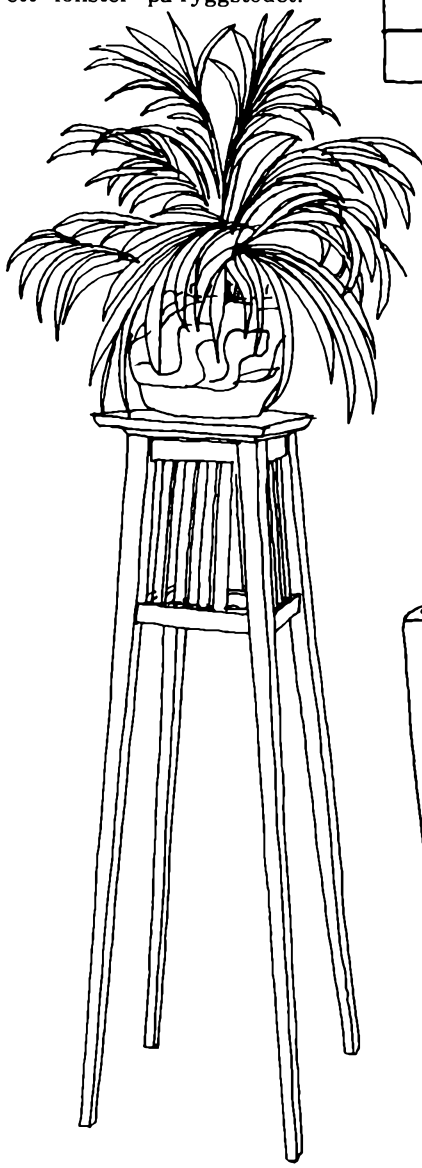

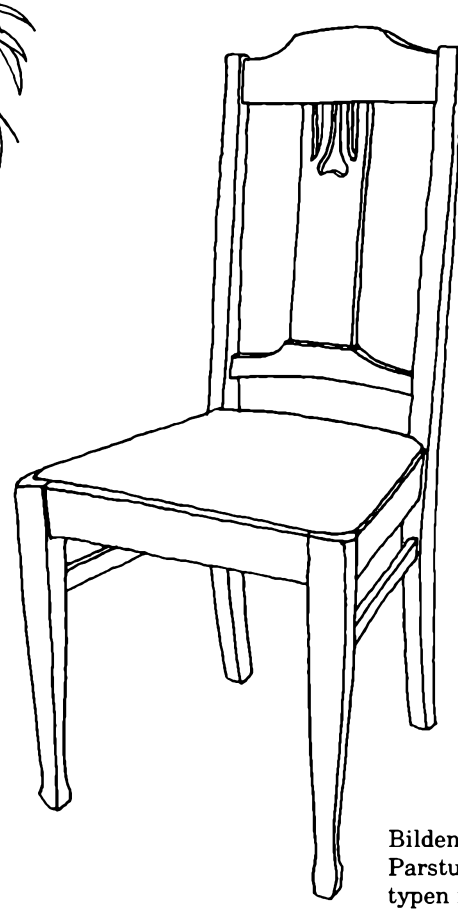

Bilden på motstående sida: Parstugan var den typiska hustypen i stora delar av Mellansverige (se s 20). Här en ålderdomlig parstuga från Salems socken i Sörmland.

3

Hustyper och möblering

Många nya gårdar byggdes omkring mitten av 1800-talet i samband med att det laga skiftet genomfördes. Då fick huvudbyggnaderna en ny rumsindelning med dubbla rumsfiler och sexdelad plan. De välbärgade bönderna byggde sådana moderna gårdar medan småbönder, torpare och andra obesuttna bodde kvar i de äldre hustyperna, dvs enkelstugor eller parstugor när det gällde norra och mellersta Sverige, högloftstugor eller skånelängor när det gällde sydvästra och södra Sverige.

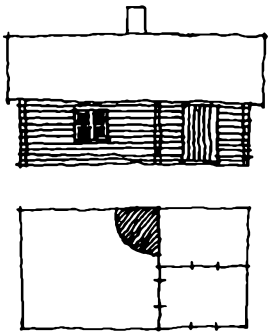

Enkelstugan

En enkelstuga var under 1800-talet den vanliga bostaden för småbönder och torpare. På större gårdar kunde det finnas en bagarstuga eller lillstuga i form av en enkelstuga medan huvudbyggnaden var en parstuga. Enkelstugan bestod av ett rum med eldstad, förstuga och där innanför en kammare. I Götaland var det vanligt att man i kammaren inredde ett litet kök. Ofta byggdes en "framkammare" till vid bortre gaveln. Många enkelstugor byggdes under 1800-talets lopp på med en övervåning.

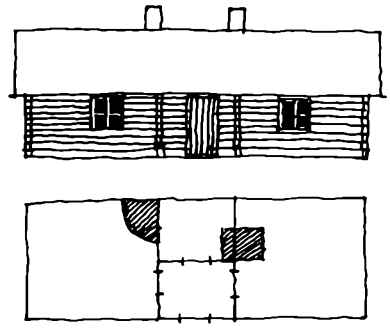

Parstugan

Parstugan var det typiska boningshuset i mellersta och norra Sverige. Den hade två rum, ett på ömse sida om förstugan och den bakomliggande kammaren, som kunde vara inredd som ett kök för grövre sysslor, bak, brygd osv. Det extra rummet, gäststugan eller anderstugan, var finrummets föregångare. Det utnyttjades bara vid fester och stod i vardagslag oeldat och användes att förvara kläder i. Liksom enkelstugan, kunde parstugan byggas till med sidokamrar vid ena gaveln. På 1800-talet byggdes många parstugor på med en övervåning och då flyttades festsalen dit.

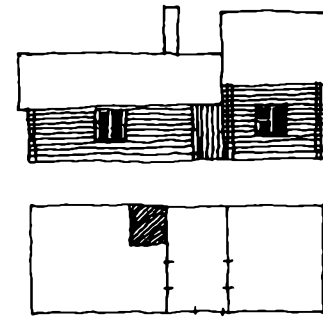

Högloftstugan

Den typiska bostadsformen för sydvästra Sverige var högloftstugan, som längst bibehölls i Halland och angränsande områden. Den var hopkomponerad av tre olika hus. I mitten en ryggåsstuga (utan innertak, man ser upp till takåsen) omgiven av två högre loftbodar eller "häbbaren", där spannmål, mat och kläder förvarades.

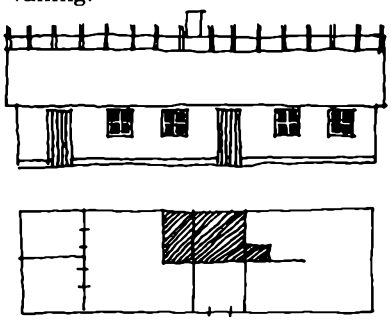

Skånelängan

Ur högloftstugan utvecklades den skånska längan. Där inrymdes både stuga och häbbare under ett gemensamt tak till en lång, låg länga. Spis och bakugn fanns i ett särskilt kök och stugan värmdes upp med en sättugn. Förrådsboden, häbbaret, levde kvar i "kistekammaren" där gårdens textilier m m förvarades i en mängd kistor som stod utefter väggarna.

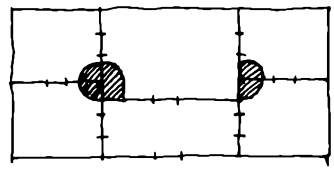

Sexdelad plan med dubbla rumsfiler

I de nya gårdar som uppfördes under 1800-talets senare del använde man vanligen en sexdelad plan. Det nya med denna modell var att salen (den gamla gäststugan) var placerad i husets mitt och att rummen låg i dubbla rader, inget rum gick över hela husets bredd. I övervåningen inrymdes sovrum.

Under den kalla delen av året trängdes bondens familj, pigor och drängar i vardagsstugan eller sätesstugan som den också kallades, eftersom det var det enda rummet som eldades upp. Där sov alla, där skötte man inomhussysslorna, lagade maten och åt. Denna trängsel och intensiva användning vintertid medförde att fasta möbleringsscheman utbildades där allt hade sin givna funktion – eller ofta flera funktioner.

Det stora spiskomplexet hade sin placering i hörnet vid ingången och styrde stugans möblering.

Diagonal möblering

Det äldsta möbleringssättet var att ha det stora bordet med tillhörande bänkar i hörnet diagonalt mot spisen. Detta ålderdomliga möbleringsschema övergavs tidigt i stora delar av landet men bibehölls i vissa traditionsbevarande trakter, främst Dalarna och Sydsverige.

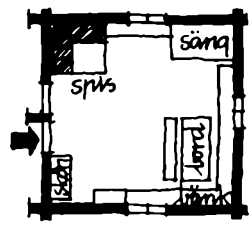

Diagonal möblering.

Symmetrisk möblering

I östra Sverige där man var mest mottaglig för nyheter infördes tidigt en möblering med sängarna symmetriskt placerade vid var sin långvägg med huvudändorna mot fondgaveln. Därmed åkte bordet bort från sin gamla hörnplacering och ställdes framför fönstret. Bordet flankerades ofta symmetriskt av en sekretär och en byrå eller liknande. Denna nymodigare möblering var den vanliga i Uppland, Södermanland, Östergötland och nordöstra Småland. Den slog också igenom i Västerbotten och Norrbotten.

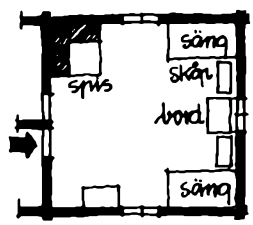

Symmetrisk möblering.

Möblering omkring 1750

De flesta möblerna var väggfasta. Därmed lämnades golvytan fri för alla de redskap för t ex textilberedning och snickeri som behövde stå framme i vardagsstugan. Ofta hade stugan två sängar utefter vardera långväggen. De var vanligen väggfasta, ibland hopbyggda med ett skåp och var försedda med förhängen. Bordet framför gavelfönstret var omgivet av fasta och fristående bänkar. Vid ingångsdörren fanns en öppen hylla till förvaring av olika kärl. Den övriga inredningen bestod mest av väggfasta bänkar. Eventuellt fanns också ett par stolar och en välbeställd bonde hade kanske ett ståndur.

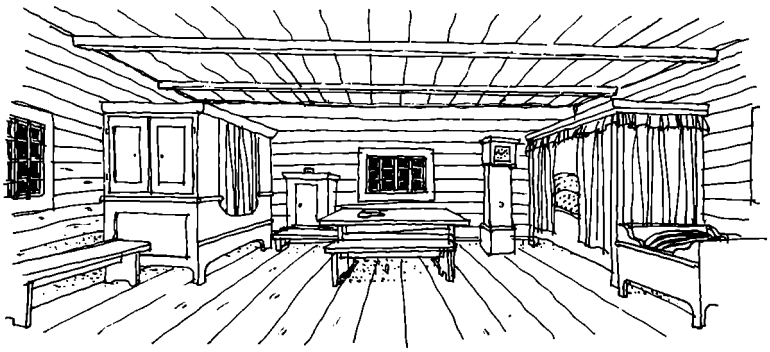

Möblering vid mitten av 1700-talet med två väggfasta sängar, en fri ståndsäng, väggfasta bänkar och bord med försäte.

Möblering omkring 1850

Årtiondena efter 1800 förändrades möbleringen. Man övergav stegvis den fasta inredningen, de väggfasta bänkarna fick ge plats åt stolar och kanske också en dragsoffa. Storbordet vid gavelfönstret blev gammalmodigt och byttes ut mot ett målat slagbord. På var sida om det ställdes ofta en dragkista (byrå) och en snedklaffbyrå med överskåp. Gardiner för fönstren blev vanliga och började så smått användas även hos torparna. T o m rullgardiner förekom och därmed försvann sängförlåterna som inte längre behövdes för att stänga ute ljuset. Man hade stänkmålade väggar eller tapeter, som blev allt vanligare. En klocka fanns i alla hem, också hos torparna, men speglar och tavlor var ovanliga och mattor saknades alldeles.

Nästa steg i utvecklingen var att de gamla skåpsängarna och ståndsängarna ersattes av utdragssängar och utdragssoffor. Dessa nya sängtyper fick samma placering som de gamla sängarna. Dragsängar och

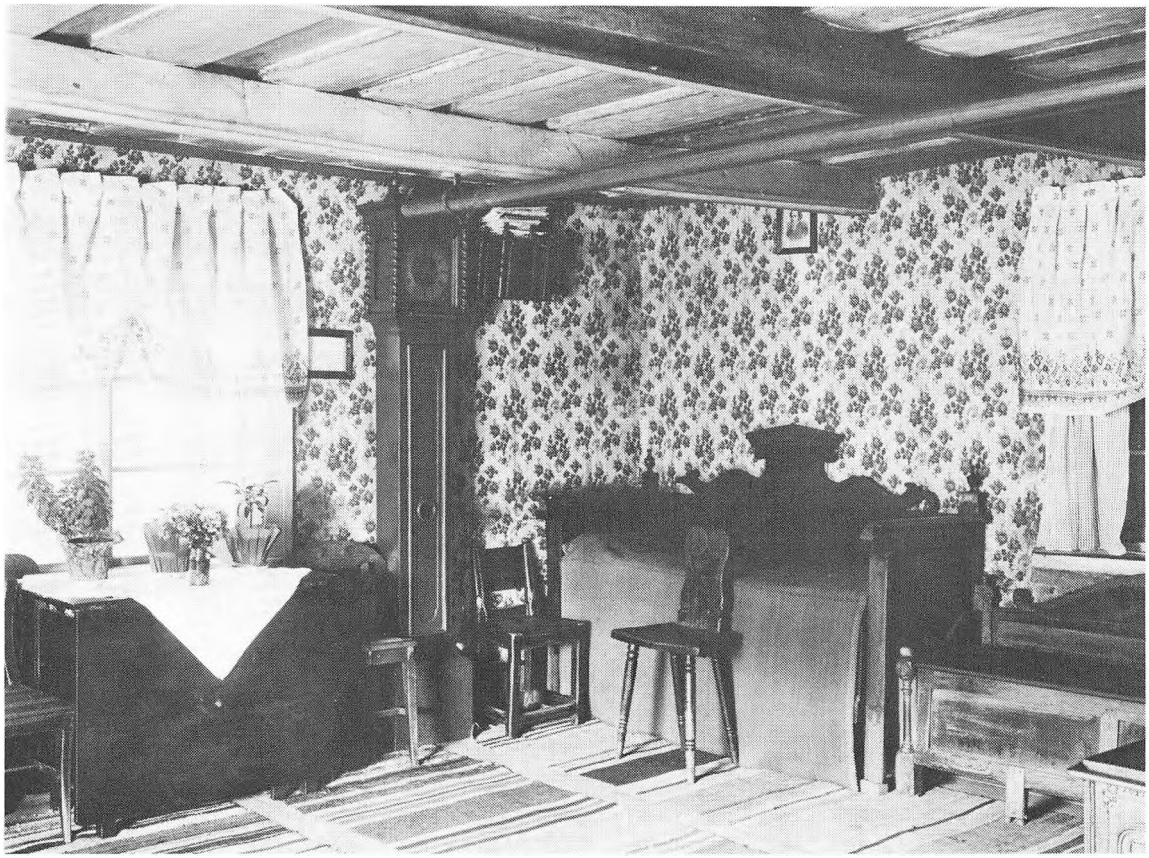

Vardagsstuga med uppbäddad dragsäng i hörnet i stället för skåpsäng. Omedelbart intill en dragsoffa, hopfällt slagbord framför fönstret. Interiör från Länna i Uppland.

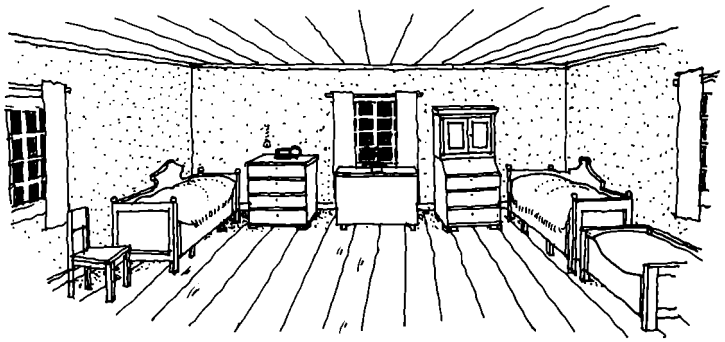

Möblering vid mitten av 1800-talet med två dragsängar, en dragsoffa, slagbord omgivet av dragkista och snedklaffbyrå med överskåp. Gardiner, tapeter eller vitputsade och stänkta väggar.

soffor skaffade man flera stycken i både bonde- och torparhem under 1800-talet. En annan nyhet kring mitten av 1800-talet var chiffonjén som ofta fick ersätta den äldre dragkistan på platsen på ena sidan om fönstret.

Möblering omkring 1890

Viktiga nyheter var vedspisen och kakelugnarna som allmänt installerades från 1870 och framåt. Matlagningen flyttades ofta till det lilla köket innanför förstugan som fick vedspis och därmed förbättrades. När man lättare kunde värma upp flera rum flyttades sängplatserna till en särskild kammare eller till övervåningen som nu kunde användas också på vintern. Vardagsstugan behövde inte längre fungera som kök och sovrum utan blev ett matrum och sällskapsrum.

Fotogenlampan som kom på 1860-talet innebar en väsentlig förbättring av miljön. Nya möbler som kom in i stugan efter 1870 var det runda tvådelade bordet som ställdes mitt på golvet. Samtidigt med rundbordet kom andra nyheter, pinnstolar, små fönsterbord, gungstol, en byrå med spegel. Man hade speglar och inramade oljetryck på väggen. På golven hade man trasmattor och i fönstren en och annan krukväxt.

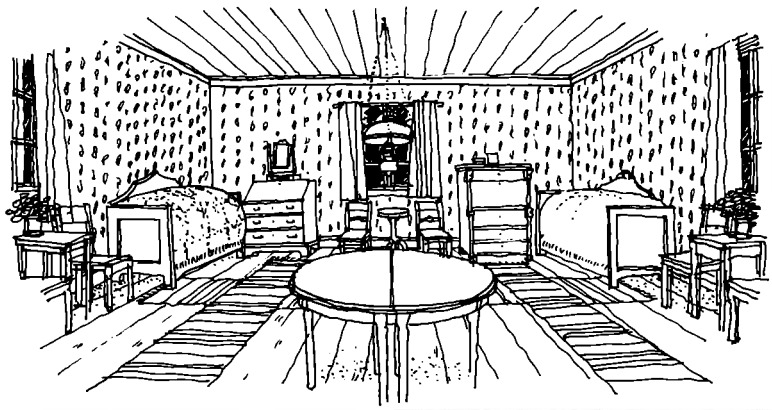

Bilden till höger:
Interiör från posthuset i Virserum i Småland, nu uppbyggt på Skansen. Salsbordet mitt på golvet är omgivet av stolar i nyrenässans, under bordet ligger en bit linoleummatta och däromkring trasmattor i fyrkant.

Möblering i slutet av 1800-talet med dragsängar, snedklaffbyrå, chiffonjé, fönsterbord och runt mittbord. Gardiner, mattor, tapeter, fotogenlampa.

Sal i Tovatorps Sörgård, Norra Kyrketorp i Västergötland. Möbleringen är bevarad som den stod 1887. Möblerna har placerats ut på golvet i fria grupper. Trasmattor på skurgolvet och trådgardiner för fönstren.

Gäststuga och sal

En liknande utveckling skedde också med bondgårdens finrum. På 1700-talet kallades finrummet gäststuga, anderstuga eller herrstuga och var antingen inrymd i ett särskilt hus eller utgjorde ena halvan av parstugan. Gäststugan möblerades ungefär som vardagsstugan men här ställdes de modernaste och mest påkostade möblerna och väggarna kunde ha målade dekorationer.

Många enkelstugor och parstugor byggdes under 1800-talet på med en övervåning. Då flyttades ofta finrummet dit upp och kallades sal. En påbyggd parstuga kunde t o m ha två finrum, en gäststuga i bottenvåningen och en sal ovanpå.

I husen med sexdelad plan och dubbla rumsfiler, som byggdes under 1800-talet, förlades alltid salen till bottenvåningen, eventuellt hade man också ett förmak intill. I denna sal hade man ofta en säng som stod uppbäddad med bästa sänglinnet som ett slags statusmöbel.

I salen ställdes de första fabriksgjorda fanerade möblerna man köpte. Ett runt bord stod mitt på golvet, vid 1900-talets början ersattes det ofta av ett rektangulärt ekbord som hörde till ett helt salsmöblemang i

ek. Trasmattorna lades ofta i en fyrkant på golvet och under salsbordet lades en avpassad fyrkantig bit linoleummatta som var en dyrbar nymodighet.

Stolarna ställdes runt om salsbordet och därmed var det gamla mönstret med möblerna uppradade efter väggarna brutet. I bondens finrum följde de andra möblerna med i denna frigörelse. Klockan och byrån ställdes gärna snett över ett hörn, något som skulle ha varit otänkbart i den gamla bondstugan.

4

Stolar och andra sittmöbler

Som vi sett dominerade de väggfasta möblerna i stugan i äldre tid. I Dalarna och i sydvästra Sverige, som var traditionsfasta trakter där man gärna höll fast vid gamla seder, behöll man länge den väggfasta möbleringen. Utefter östkusten och i Mellansverige, där man var mera mottaglig för alla slags nyheter skaffade man stolar och andra flyttbara möbler under 1700-talets lopp. Först skedde denna förändring bland välbeställda storbönder och bergsmän.

Pallar, säten och vändbänkar

De väggfasta bänkarna kompletterades i äldre tid av pallar och flyttbara bänkar eller "säten" som de ofta kallades. Högsätet, husfaderns plats, var intill gavelväggen vid bordets ena kortsida. Långbänken som stod framför bordets långsida kallades *försäte* medan den lilla bänken vid yttre kortändan kallades *bordändespall.*

Pallarna hade tre eller fyra intappade ben. I Blekinge var det vanligt med en halvrund pall som användes som arbetsstol, ofta kallas den typen skomakarpall.

I många delar av landet och särskilt i Värmland har enkla sittbänkar också använts som bord och då flyttats fram till den öppna härden för att fungera som arbetsbord eller matbord i närheten av ljuset, värmen och matgrytan. En likadan dubbelfunktion hade *bordstolen* som hopfälld var en visserligen obekväm men dock användbar arbetsstol och som nedfälld blev ett lågt bord.

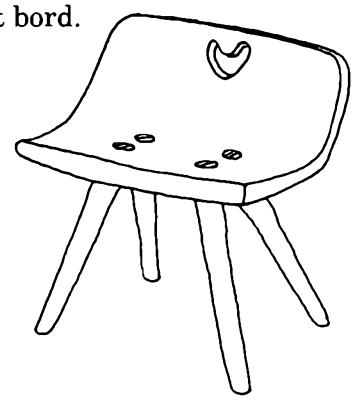

Brättpall med naturvuxet böjt säte.

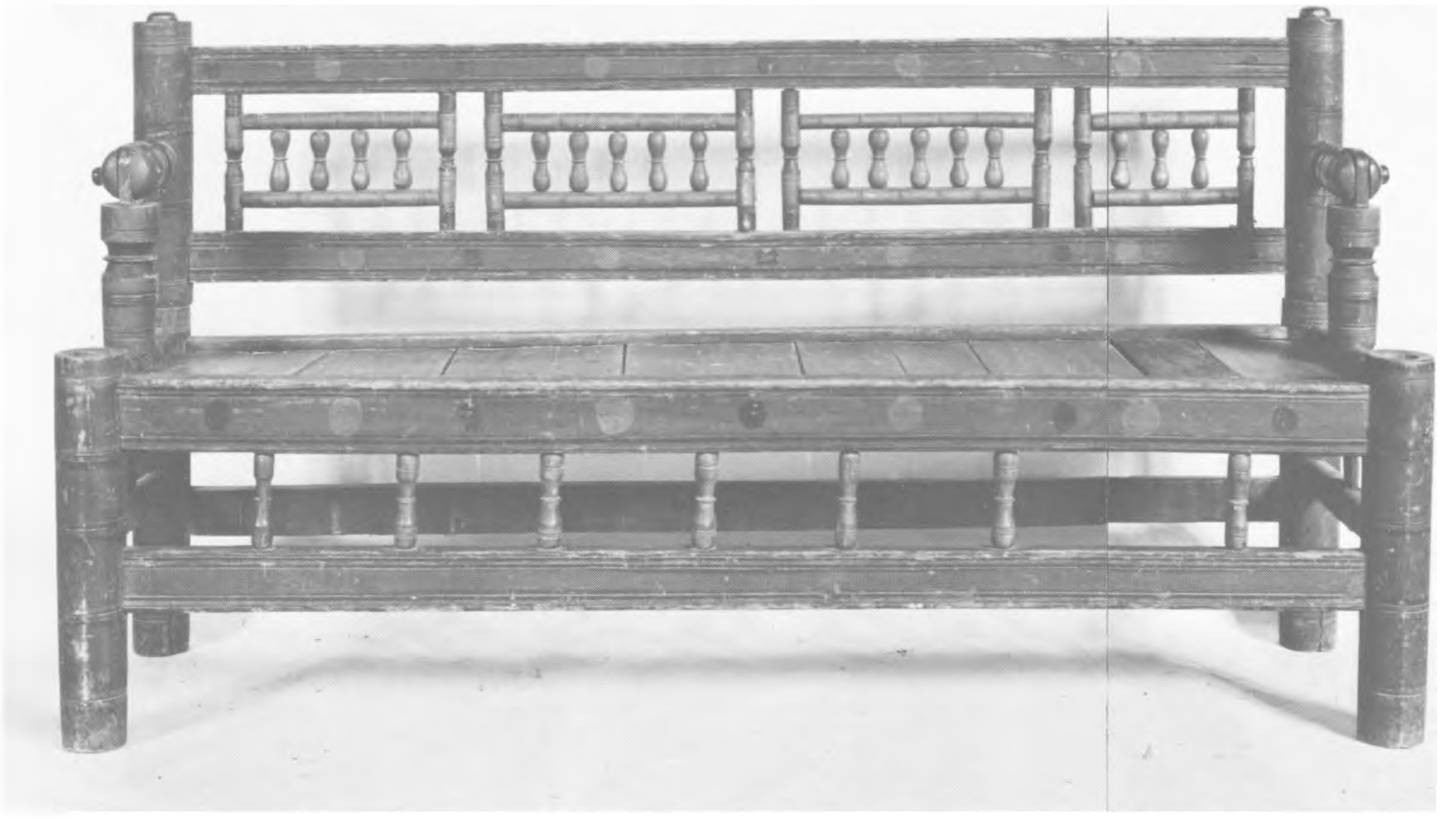

Vändsäte med rundsvarvade "dockor" i ryggstödet. Från Delsbo i Hälsingland, där sådana ståtliga vändbänkar var vanliga från 1600-talet och framåt.

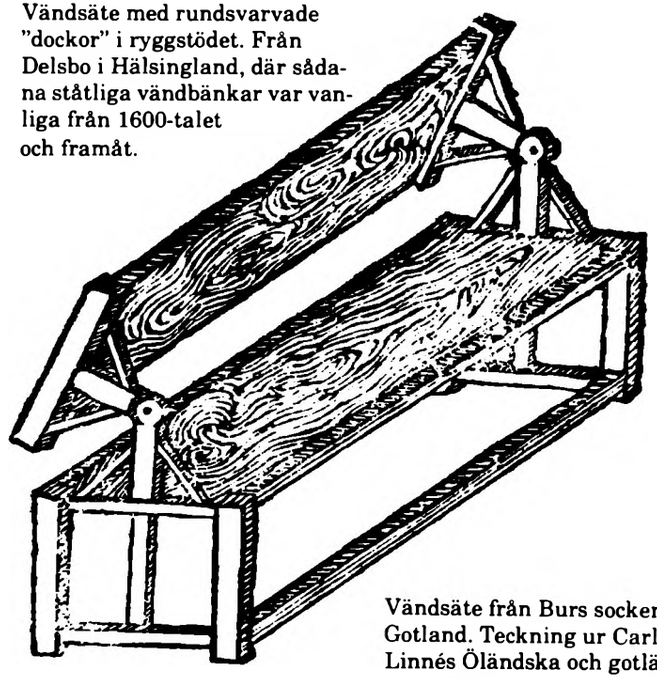

Vändsäte från Burs socken på Gotland. Teckning ur Carl von Linnés Öländska och gotländska resa 1741.

Som försäte utmed bordets långsida hade man ofta under 1700-talet en *vändbänk*, en praktisk bänk med svängbart ryggstöd så man kunde sitta vänd åt båda hållen. Linné iakttog sådana bänkar både på Öland och Gotland år 1741. Från Burs socken på Gotland skrev han: "Bänkar lika canapéer med ett ryggstöd, som kunde omkastas på vilken sida av bänken man behövde, såg man allmänt i bondstugorne framför bordet satte, helt artigt gjorde."

Särskilt vanligt var det att man hade en vändbänk framför bordet i gäststugan, "anderstugan". Pampiga vändbänkar finns bevarade från bergsmansgårdar i Dalarna och förmögna storbondegårdar i norra Hälsingland, där det inte var ovanligt att vändbänkarna som användes vid gästabuden var fyra meter långa. När lösa stolar började komma i allmänt bruk vid 1700-talets slut blev vändbänkarna omoderna och förvisades ofta till en bod eller annan undanskymd plats.

Stolen kommer in i bondens hem

Stolen blev vanlig i bondstugorna under 1700-talets lopp, men vid mycket olika tidpunkt i olika delar av landet beroende på hur välbärgad och sinnad för nymodigheter man var. Från sin resa till Skåne 1749 kunde Carl von Linné konstatera att de "sällan hava någon stol i stuvan", medan det från en storbondegård på Östgötaslätten två år tidigare upptecknades följande imponerande stolbestånd: "12 st brunmålade stolar, 2 st gyllenläderskullerstolar, 6 st kullerstolar av trä, bruna, 6 st dito, 6 st bruna karmstolar." Med kullerstol menas en stol utan rygg.

När man skaffade stolar till stugan fick de ofta ersätta de gamla väggbänkarna och för övrigt fick de trängas in var de kunde få plats i den redan förut tätt möblerade stugan mellan möblerna som stod

radade efter väggarna. När utrymmet inte räckte till kunde en stol ställas framför sängen. I gäststugan fick stolarna också ersätta väggbänkar och vändsäten och radades upp utefter väggarna i väntan på gästerna.

Stolar i stolp- och tappkonstruktion

Stolar med ben kan i tekniskt avseende delas in i två grupper, stolar med stolpkonstruktion, där bakbenen går i ett med ryggstödets och armstödets ståndare, och stolar med tappkonstruktion, där både ben, ryggstöd och ev armstöd är intappade i sitsen. De stolstyper som här beskrivs är alla i stolpkonstruktion utom trebensstolarna, windsorstolarna, pinnstolarna och gungstolarna. Kubbstolarna faller utanför den här grupperingen.

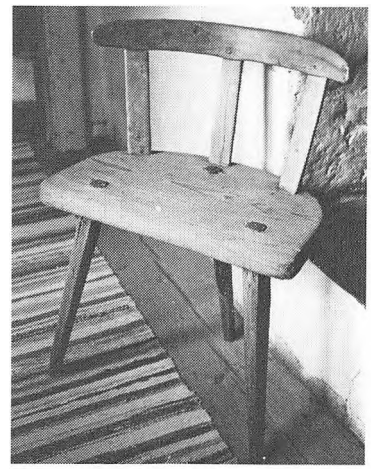

Trebenstolar med intappade ben och ryggstöd har varit vanliga som arbetsstolar i stora delar av landet. Denna är från Fellingsbro i Västmanland. I Blekinge fick trebenstolarna en särskilt dekorativ utformning. Se bilder s. 132 och 133. Vanligast är att det udda benet är placerat bak som här. På Gotland där trebensstolarna också är vanliga brukar det däremot vara placerat fram.

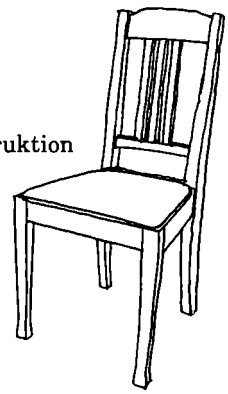

stolpkonstruktion

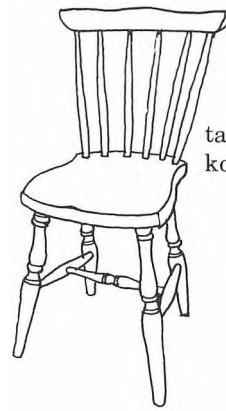

tappkonstruktion

Stolar av renässanstyp

Stolar med liggande rektangulär ryggbricka kom under Vasatiden in i svenska slott och herresäten från Holland och så småningom spreds de också till bondehemmen. Det är kanske vår mest karakteristiska svenska stolsmodell, som i olika utformning möter oss i alla bygder och i alla samhällsklasser, såväl i staden som på landsbygden, såväl på slott och herrgårdar som i bondgårdar. Minst har den förekommit i Sydsverige, där den sydsvenska stoltypen dominerade.

Stolarna i renässansmodell var raka och stela i formen. På den äldsta typen av renässansstolar stack stolparna upp ovanför ryggbrickan. Den senare och vanligare typen har jämn överkant. Benen hade slåar nedtill, ofta till och med dubbla slåar. På den främre benslån satte man upp fötterna för att slippa golvdraget. För att man skulle komma upp

Den typiska renässansmodellen som den gjorts i stor mängd och under lång tid.

Bilden till vänster: Kubbstolen är en ålderdomlig stolstyp, som i äldre tid varit mera allmän, men nu mest förknippas med Dalarna, Värmlands finnbygder och även Västerbotten. Den äldsta typen är gjord av ett stycke av en trädstam som urholkats, senare gjordes de i laggteknik som en tunna. Det var den typen av kubbstol som munkbromadammerna i Stockholm begagnade under 1800-talet. När det blev kallt satte de en lampa i stolens innandöme för att värma baken! Kubbstolen fungerade förr ofta som husfaderns sittplats, kanske därav den skämtsamma benämningen "gubbstol". Detta vackra exemplar har dekor i karvsnitt och inskuret årtal 1789.

en bit från det kyliga golvet och golvdraget var sitsen högt placerad. Den var i allmänhet av trä och inte stoppad, kanske lade man en dyna eller ett tygstycke på för värmens och bekvämlighetens skull.

Nu får man inte förledas tro att dessa mycket vanliga allmogestolar i renässansmodell skulle vara gjorda på 1500- eller 1600-talen, då renässansen ju härskade som möbelstil i "högreståndsmiljö". I bondehemmen kom ju stolar över huvud taget inte i bruk förrän på 1700-talet. Stolar av renässanstyp tillverkades på landsbygden långt in på 1800-talet, ända tills de ersattes av de svarvade pinnstolarna. Samtidigt med att denna enkla och kärva renässansmodell började försvinna från bondköken blev en mera "krusidullig" och påkostad variant av renässansstol modern i salen, nu i nyrenässans, masstillverkad t ex i Östervåla. Att man säger att en stol är i renässansmodell säger alltså ingenting om *när* den tillverkats.

Stolar av barocktyp

Genom inflytande från holländsk och engelsk senbarock nådde under karolinsk tid en ny stolstyp till vårt land. Den hade hög smal rektangulär ryggbricka, högt placerad slå mellan frambenen och ofta spiralsvarvade ben. Som material valdes gärna ek, sits och ryggbricka kunde vara försedda med rottingflätning. Typen kallas i England "crown chairs" efter de utskurna kronor som brukar pryda ryggstödet och framslån.

Den här stolstypen blev inte lika livskraftig i vårt land som renässansmodellen och den gjordes bara några decennier in på 1700-talet. I bondemiljö hörde dessa stolar mest hemma i storbondegårdarna, men genom slotts- och herrgårdsauktioner spreds de stela rakryggade barockstolarna ibland i vidare kretsar till landsbygdens befolkning.

Barockstilen blev åter populär i slutet av 1800-talet och stolar i nybarock tillverkades i stor skala i fantasifulla variationer främst i Östervåla i Uppland.

Bilden till vänster: Stolar av renässansmodell, tillverkade i Järvsö i Hälsingland på 1800-talet. Hundratals liknande stolar med sinsemellan mycket små avvikelser finns bevarade i bygden. Foto från prästgården i Järvsö. Jämför färgbilden sidan 91.

Övergångsstil mellan renässans och barock med svängd överkant på ryggbrickan.

Provinssnickrad stol av senbarock typ, klädseln är ett senare tillskott.

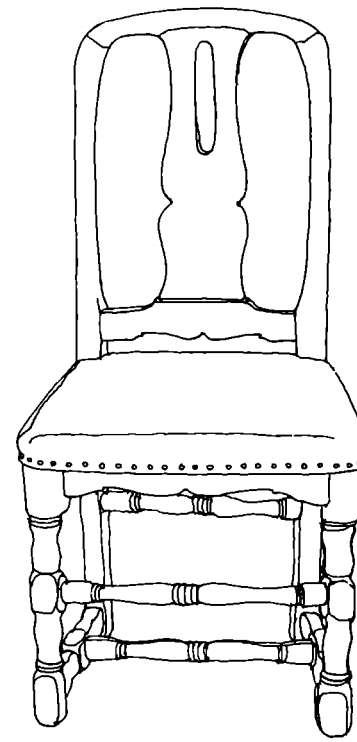

Sydsvenska stolar

I ett begränsat område i Skåne, södra Halland, Blekinge och sydvästra Småland har förekommit stolar med halmsits. De är strama i uppbyggnaden och har en viss släktskap med en ålderdomlig romansk stoltyp. Ryggen pryds med spjälor eller balustrer eller har genombruten ryggbricka, ibland krönt av en snidad krona. Sitsen är av flätad halm, ofta lades en dyna ovanpå. Oftast har stolarna armstöd. De är målade i en färgskala som präglats av rokokons.

Andra sydsvenska möbler av denna typ har inte halmsits utan en nedsänkt "låda" med kanter för en dyna. Flera sådana praktfulla dekorerade stolar med sniderier och målningar finns bevarade.

Av bouppteckningar att döma spreds de sydsvenska stolarna under 1700-talet men började bli omoderna och sällsyntare under 1800-talets första hälft. En arrendebonde i Hällestad i Torna härad i Skåne hade i sin kvarlåtenskap 1751 förutom skåp, sängar och kistor även 6 stolar, varav tre med halmsits, för övrigt var möbleringen väggfast. Den här stolstypen förekom mest hos bönder och husmän (husman var en skånsk och dansk benämning på bofast arbetare som ägde ett litet hus men ingen jord).

Det märkliga med dessa sydsvenska stolar är att de verkligen är genuina allmogemöbler som är begränsade till bondehem. För en gångs skull tycks inte den svenska högreståndskulturen ha varit föregångare och förmedlare.

Stol av barocktyp med ursprunglig målning på ryggbrädan.

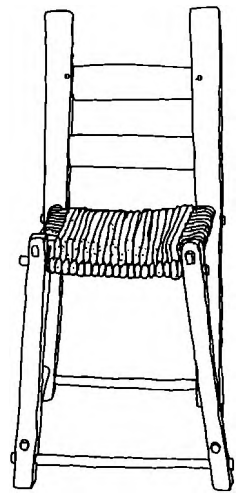

Sydsvensk stol med halmsits.

Denna ståtliga karmstol från Torna härad i Skåne är av en sydsvensk typ som har rötter både i den romanska stolen och i renässansen. Den nedsänkta sitsen är avsedd för en dyna. Stolen är daterad 1829, ett exempel på hur ålderdomliga stildrag höll sig kvar i allmogemöblerna! Kulturen, Lund.

BODI829

Stegestolar

En stolstyp som förekom i de mest skilda miljöer har tunna tvärgående slåar intappade i ryggstolparna så att ryggen ser ut som en stege. Modellen är i hög grad internationell och kom till vårt land från England och Holland under 1700-talet. Stegestolarna har varit vanligast i södra och mellersta Sverige. I Sydsverige hade de flätade sitsar medan de högre upp i landet hade en enkel träsits. I Östervåla och Harbo i Uppland gjordes länge stegestolar med träsits. Att stolstypen ofta spritts genom förmedling från slott och herrgårdar i trakten visas av att stegestolarna ofta går under namn som Gripsholmsstolar eller Läcköstolar.

Stolar med balusterbricka

Inflytandet från England när det gällde möbelformer var under 16- och 1700-talen särskilt stort. En engelsk stolsmodell som blev mycket vanlig här var den som i England kallas Queen Anne och i Sverige går under den missvisande benämningen "bondrokoko". Stilen är nämligen inte regelrätt rokoko utan snarare en övergångsform mellan barock och rokoko och stolstypen hörde snarare hemma i högreståndshem och borgarhem än i bondemiljö, där man i så fall mest hittade dem i bergsmanshem och storbondegårdar.

Det karakteristiska för stolstypen är den mjukt profilerade ryggbrickan i balusterform som vid 1700-talets mitt ofta försågs med ett nyckelhålsformat urtag upptill. Benpartiet hade ofta lite klumpiga rokokokonturer och en stadgande tvärslå mellan benen. Modellen tillverkades under hela 1700-talet och in på 1800-talet men den har också nytillverkats i senare tid.

Andra engelskpåverkade stolsmodeller

Flera andra engelska stolsmodeller blev under 1700-talets senare del populära i Sverige. De kopierades av stolmakarna i städerna och slog igenom i högreståndshem och borgarhem. Bysnickarna kopierade så gott de kunde efter eget huvud vad de såg i herrgårdshem i trakten och så spreds modellerna så småningom till bondehemmen, ofta i lite klumpigare utförande och i lätt förvanskad form. Inte sällan blev resultatet både charmfullare och trivsammare än den eleganta förebilden.

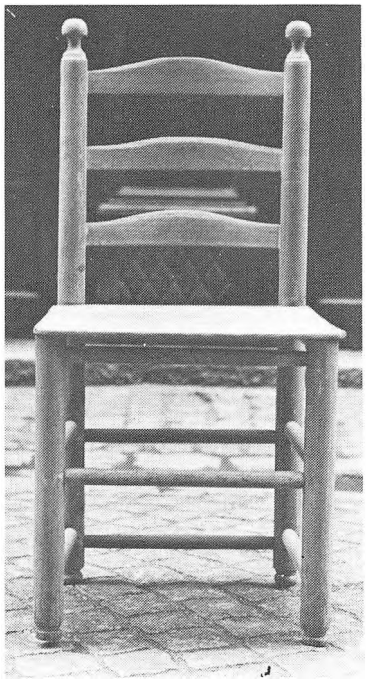

Stegestolen som man oftast möter den uppåt landet, med en enkel träsits i stället för halmsits. Man antar att stolstypen utbildats i medelhavsområdet, där den fortfarande är den vanligaste folkliga stolstypen.

Stol med balusterbricka i "Queen Anne-stil" gjord i Hälsingland i slutet av 1700-talet. Denna stolstyp brukar felaktigt gå under benämningen "bondrokoko" fast den i själva verket är en senbarock modell som har begynnande drag av rokoko t.ex. i de svängda benen. Sent omsider letade sig modellen ut till landsbygden där den länge stannade kvar. Foto från prästgården i Järvsö.

En enklare och lite klumpigare provinsiell variant av en vanlig engelsk stolstyp med kopplat spjälknippe i ryggen. Ofta äger bysnickarens personliga omtolkning av en högreståndsmodell en charm som förebilden saknar.

Exempel på engelska stolsmodeller som förekom i allmogeversion är stolar med oval rygg och genombruten balusterbricka och med benparti i gustaviansk stil med raka ben. Modellen förekom mycket i borgerliga hem under 1700-talet, i bondemiljö var den vanligast i Norrland, ett exempel på hur starkt inflytande Stockholm hade i den delen av landet.

Stolar med ryggbricka i form av ett insvängt spjälknippe efter engelska möbelarkitekters förebilder tillhör den gustavianska stilen och empiren. Från städer och herrgårdar spreds de till landsbygden där man kan finna dem över hela landet. Vanligast är att ryggstödet är rakt, men andra former förekommer också, i västra Sverige var halvrund överdel vanlig.

Spjälstolar

Spjälor var en omtyckt dekor i den gustavianska stilen och empirstilen. Vanligast var de spjälstolar som hade raka räfflade spjälor intappade över hela ryggstödets bredd. Spjälornas antal och bredd varierade från trakt till trakt och spjälstolarna har därför ofta fått benämningar som Leksandsstolar, Bergslagsstolar, Gotlandsstolar osv.

En del spjälstolar hade spjälorna grupperade vid ryggstödets mitt, andra hade spjälorna omformade till kedjor. En modell som är karakteristisk för södra Östergötland, Småland och Västergötland har spjälorna samlade i ett strålformigt knippe.

Spjälstolarna brukar kallas gustavianska och de går mycket riktigt tillbaka på den gustavianska stilen, men de allra flesta gjordes under Karl Johans regeringstid (1818–44) eller senare.

Under första hälften av 1800-talet började man allmänt skaffa sig stolar i större antal på bondgårdarna. Det var inte ovanligt att man beställde ett eller två dussin likadana spjälstolar av bygdesnickaren att placera runt väggarna i gäststugan eller salen i stället för långbänkar och vändbänkar som blivit omoderna. Särskilt kom spjälstolarna att få stor utbredning i de norrländska kustbygderna, som genom de nya sågverken fick ett väldigt uppsving. Man använde pengar och virke till att bygga nya boningshus och inreda präktiga salar i övervåningarna. Längs väggarna ställdes en imponerande rad av spjälstolar.

Stolar i Karl Johan och biedermeier

Karl Johansstilen fick stor genomslagskraft hos landsbygdens snickare och levde kvar som gångbar möbelstil på landet under hela 1800-talet.

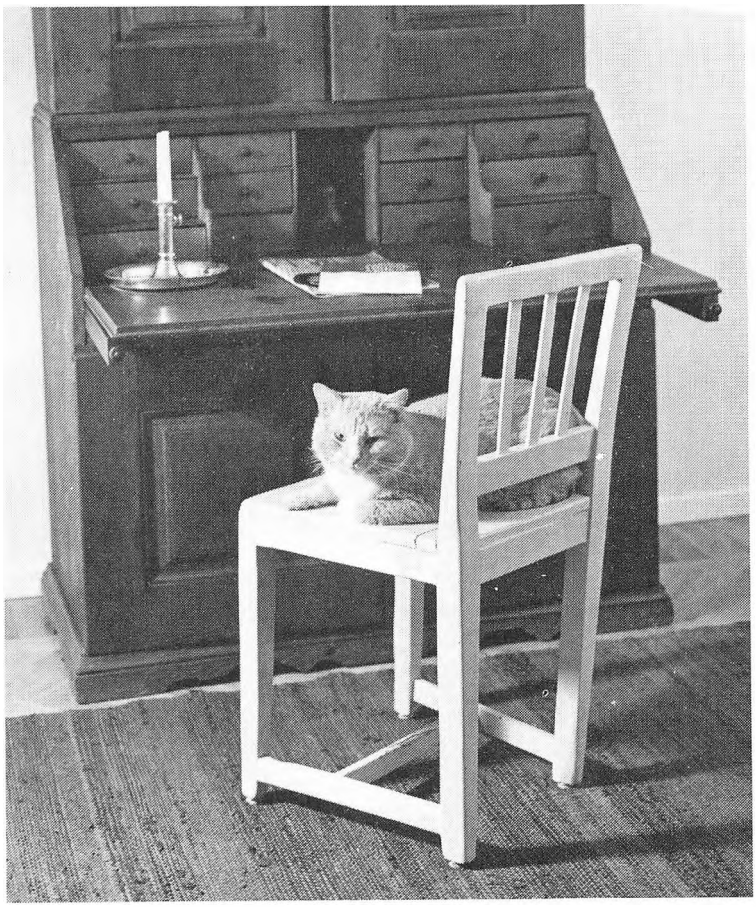

Gotlandsstol kallas denna modell med karakteristiska snibbar på ryggstödet, som också dekoreras av en gustaviansk uddbård. Gotlands Fornsal.

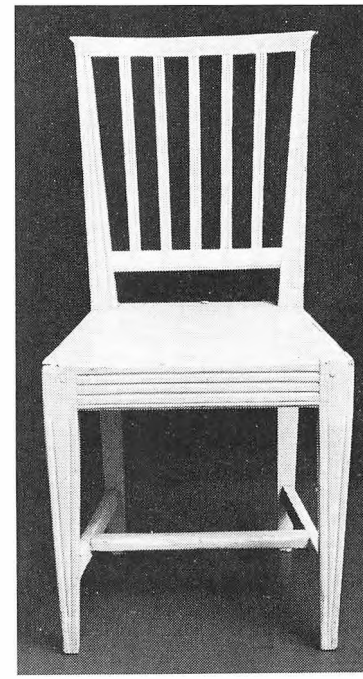

Den här robusta spjälstolen kommer från Närke. Spjälstolarna är populära och eftersökta eftersom de lätt smälter in i en modern miljö och är lika praktiska och ändamålsenliga idag som när de först dök upp i hemmen. Snedklaffskåpet är från Myresjö i Småland.

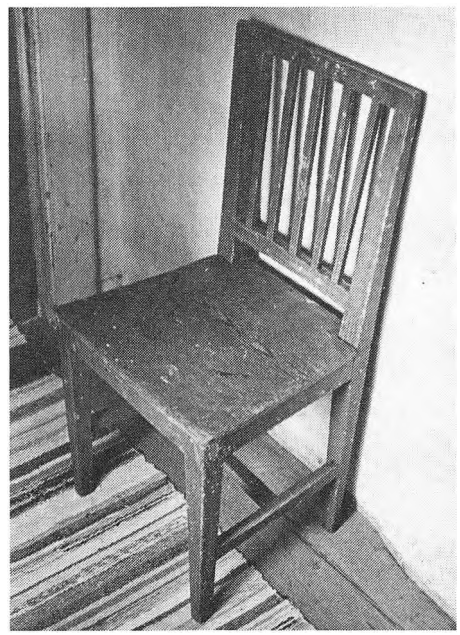

Den klassiska spjälstolen. Denna från en gård i Västmanland har kvar sin ursprungliga rödbruna färg.

Dekorativa detaljer, ursprungligen hämtade ur den antika konsten, som lyror och palmetter, förenklades och missförstods ibland av bysnickarna. Krysställda spjälor och bågformade kryss var andra populära dekorer på stolsryggarna.

Stolarna var ofta målade i ljust gråvitt. Under 1800-talets lopp blev det vanligt att härma högreståndsstolarnas material, som var mahogny, med målad träimitation.

När Karl Johansstilen gradvis gled över i en mjukare och blondare stil som brukar kallas biedermeier hängde också bondemöblerna med i svansen på utvecklingen. När man nyanskaffade stolar till salen, som ofta inreddes vid 1800-talets mitt, blev det gärna i en enkel biedermeier-modell i polerad ljusgul björk, som då blev det moderna materialet. Ryggstödet var lätt böjt efter kroppen och ryggstödets tvärband mer eller mindre rikt dekorerat.

På stolar i Karl Johan och biedermeier är det vanligt att benen är fria utan stadgande slåar, ofta spänstigt böjda utåt. På senare stolar av denna typ är frambenen dock ofta raka och svarvade. Det blev allt vanligare med stoppad sits. Modernt kring 1800-talets mitt var annars att de blonda björkstolarna hade sits av flätad rotting, som t ex de populära "Vålastolarna" från Östervåla i Uppland.

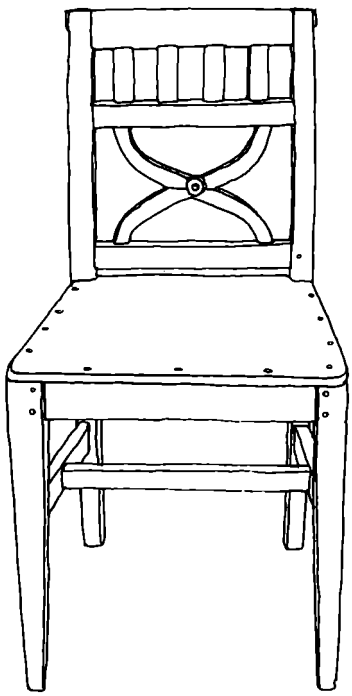

Allmogesnickrad stol med drag av Karl Johansstilen. Modellen är vanlig i Östergötland och brukar kallas östgötastol.

I Östervåla i Uppland gjordes flera olika stolsmodeller i biedermeier. Materialet var björk och på 1840-talets stolar var benen elegant utåtsvängda.

Stolsmodeller att välja på i en katalog från E Pettersson i Östervåla vid 1800-talets slut.

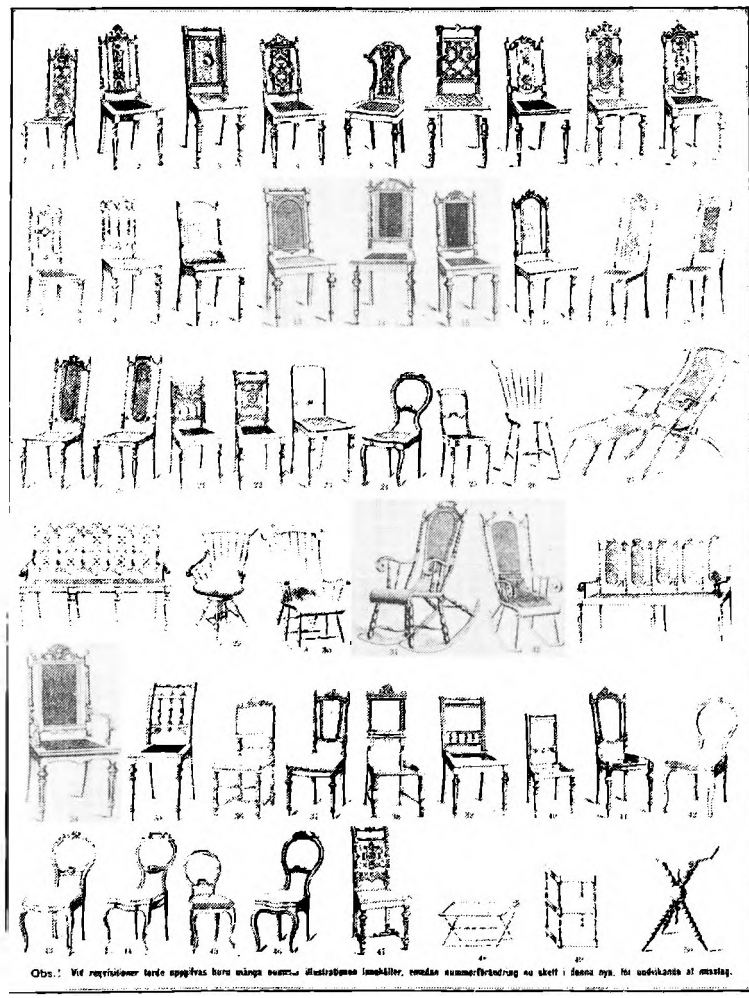

Nystilarna invaderar bondens sal

Under 1800-talets senare hälft började stolar i nyrokoko och senare också nyrenässans att invadera bondgårdens finrum. På priskurantsidan från en stolhandlare i Östervåla från 1896 ser vi några av de stolsmodeller som då var gångbara, från en enkel biedermeiermodell som då tydligen fortfarande gick att sälja, nyrokokostolar i flera varianter, stolar i mer eller mindre fantasifullt utstyrd nyrenässans och nybarock till enkla pinnstolar och gungstolar. Sådana möbler kunde köpas på de stora marknaderna eller i närmaste stad och den välbeställde bonden hade chans att skaffa en uppsättning krusidulliga stolar att ståta med i salen (se bild s 25).

Den småländska pinnstolen

Den gamla hederliga pinnstolen med figurformad sits och med svarvade ben och ryggpinnar är sedan mer än hundra år den klassiska köksstolen. En starkare och mera ändamålsenlig stol får man leta efter.

Ursprunget till 1800-talets pinnstol är den s k windsorstolen som förekom allmänt på 1700-talet i England både i bonde- och arbetarhem, på krogar och i kaféer. Sitt namn lär stolen ha fått genom att Georg III (1738–1820) när han promenerade i slottet Windsors omgivningar fick syn på några sådana stolar i en stuga och blev så förtjust i dem att han beställde en uppsättning till slottet.

Windsorstolarna blev mycket populära i de engelskpåverkade öststaterna i Nordamerika och det var där stolstypen under 1700-talet utvecklades till vad vi menar med pinnstol.

Lustigt nog kan man säga var och när den allra första pinnstolen gjordes i Sverige. Något av 1850-talets sista år gjordes en uppsättning pinnstolar av snickaren Ljungqvist i Svenarums socken i Småland efter anvisningar av fru Henriette Killander på Hooks herrgård. Traditionen berättar att fru Killander själv gjort ritningen till stolen men

Pinnstolarna som de såg ut när de kom på 1860-talet och så som de fortfarande görs. Pinnstolen är den oöverträffade köksstolen med vänligt figursvängd sits, en stadig och sittriktig modell. Dessa gamla pinnstolar har kvar sin ursprungliga bruna betsfärg.

Den klassiska gungstolen målad i svart med gulddekor så som det var populärt i slutet av 1800-talet.

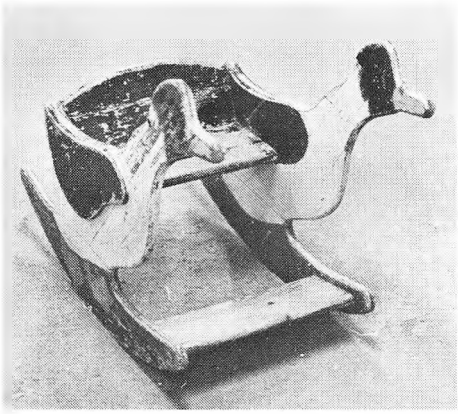

Här har bysnickaren eller kanske bonden själv gjort en liten robuset barngungstol med armstöd i form av gäss. Vågar man gissa att den är snickrad i Skåne?

egentligen var det en exakt uppmätning av en amerikansk pinnstol. Dessa första småländska pinnstolar (som finns bevarade) stämmer nämligen i minsta detalj med amerikanska pinnstolar från 1700-talet.

I Svenarum och socknarna där omkring, en trakt som är känd för sin magra och steniga jord, ägnade sig bönder och torpare på vintrarna åt träslöjd, som gav en välbehövlig extraförtjänst. Nu slog de sig på att göra pinnstolar och de driftigaste skaffade sig trampsvarv som var oumbärlig när man svarvade pinnarna.

Så lades grunden till den pinnstolsindustri som skulle bli av stor ekonomisk betydelse för trakten. Det är nog inte för mycket sagt att det var fru Killanders förälskelse i den amerikanska pinnstolen som gav upphov till den småländska pinnstolsindustrin.

Gungstolar

Den vanliga gungstolen med långa fria medar, en kusin till pinnstolen, är uppbyggd enligt samma princip med itappade svarvade ben och ryggpinnar. Liksom när det gällde pinnstolen hämtades förebilden till gungstolen från New England på Nordamerikas östkust, där gungstolarna var mycket populära och kallades Bostongungstolar.

En seriemässig produktion av gungstolar kom igång i Sverige på 1860-talet och tio år senare började de uppträda som statusmöbler i bondgårdarnas finrum. Gungstolarna var till en början betsade i mörkbrunt. Det var på 1880-talet som det blev populärt att ha gungstolarna svartlackerade med målade guldornament i kinesisk stil.

Gungstolar tillverkades som småindustri på många platser: i Småland, pinnstolarnas hemtrakt, i Östervåla i Uppland, i Lindome i Halland, som sedan 1700-talet varit känt för sin hantverksmässiga möbeltillverkning, liksom i byarna kring Siljan.

En annan typ av gungstol kom också till oss från Amerika. Den brukar kallas amerikansk gungstol och har korta medar fastsatta med fjädrar vid en ställning som står på golvet. Denna något besynnerligt konstruerade stol är rätt klumpig och svår att flytta men bekväm med stoppning i sits och ryggstöd, ofta klädd med mönstrad ylleschagg. Eftersom sitsen är högt placerad hörde ofta en liten fotpall till. Årtiondena kring sekelskiftet var den amerikanska gungstolen en populär finrumsmöbel i den välbeställda bondgården, liksom i många borgerliga hem.

5

Bord

Ur matdisken utvecklades bordet

Idag tycks oss bordet som den självklara samlingsplatsen där man bänkar sig med familj och vänner. Men samlingen runt ett gemensamt matbord har inte så gammal tradition i bondens hem som man skulle tro. Att samlas kring ett stort bord hörde ursprungligen samman med gillen och högtider och det var männens samlingsplats, dit kvinnorna inte alltid var välkomna.

Från början betecknade ordet bord bara skiva eller bräda och troligen bestod det första bordet helt enkelt av en lös bräda eller "matdisk" som lades över knäna när man åt. Brädan fungerade både som bord och tallrik på en gång. I en skrift om germanerna av den romerska historieskrivaren Tacitus från omkring 100 e Kr berättas hur germanerna åt på var sin matdisk. I Norge har det förekommit ända in i vår tid att man ätit på långa bräden som låg över de ätandes knän.

Samling kring potatisfatet på mattavlan, som både fungerade som bord och sittbräde. Foto från början av 1900-talet, Mangskog i Värmland.

Bilden på följande uppslag: Storbordet, ett bockbord, står i stugans ena inre hörn omgivet av väggfasta bänkar. Vid ena kortändan en stol av renässansmodell med karakteristisk hög sits. Interiör från Hägdarvestugan i Hablingbo på Gotland.

Ur matdisken utvecklades bordet, först som en lös skiva som lades på bockar och kunde ställas undan när den inte användes. De storbord eller gillesbord som finns avbildade på medeltida målningar bestod av sådana lösa skivor. Så småningom utbildades underredet alltmer och kom att bilda en enhet med skivan. Bord med sarg och fast underrede kom under renässansen. De kraftiga svarvade benen förenades nedtill av en kraftig fotbräda där man brukade sätta upp fötterna för att slippa golvdraget.

Vid storbordet satt männen

Det var som vi sett mest vid gillen man i äldre tid bänkade sig vid storbordet medan man i vardagslag åt vid ett litet enkelt bord närmare spisen. I stora gårdar med mycket tjänstefolk var det däremot vanligt att man av utrymmesskäl åt vid det stora bordet även till vardags. Men då var det ofta bara männen som satt där. Kvinnorna åt för sig själva

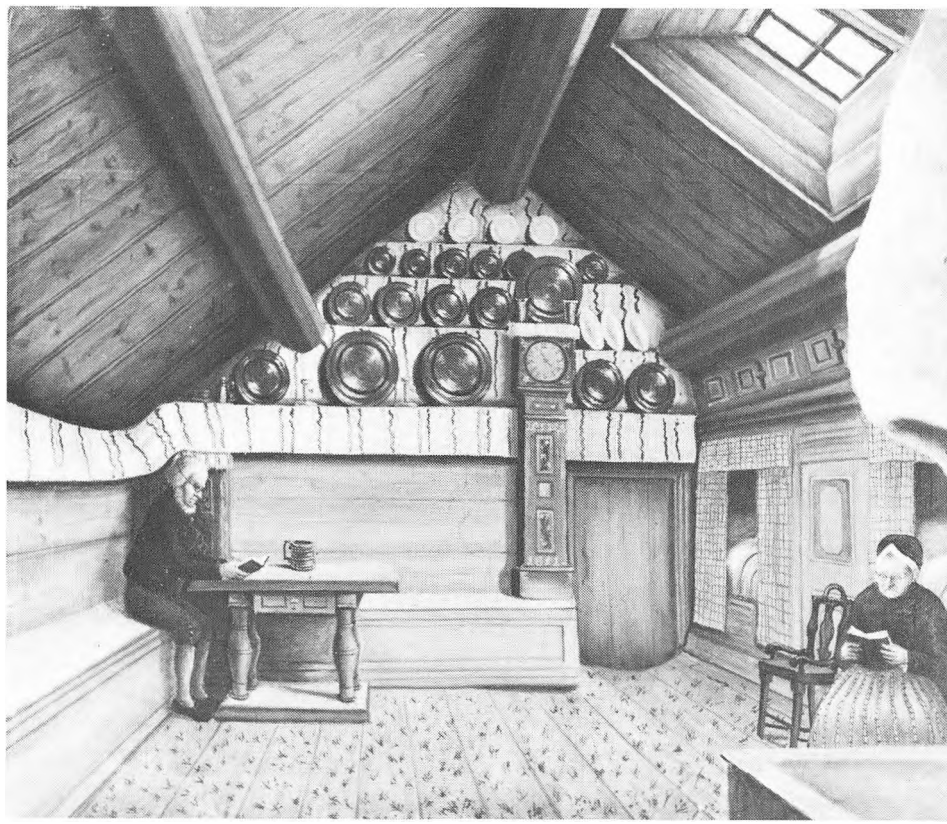

nära spisen, där de alltid var redo att röra om i grytan och passa upp på manfolket.

Sedvänjorna skilde sig förstås från trakt till trakt och berodde mycket på gårdens storlek, på hur många pigor och drängar som skulle ha mat.

Från en del socknar i Skåne på 1800-talet berättas det att kvinnorna visserligen fick äta med vid bordet, men stående. I en del gamla skånska gårdar kan man iaktta hur golvet är nött på den sidan där kvinnorna stått och gått . . .

Bockbord

En vanlig typ av allmogebord är bockbordet där skivan på ett enkelt sätt är fäst vid underredet med träpinnar. Här ser man tydligt ursprunget i en skiva med löst underrede. Bockbordets födelse får man söka ända ner i medeltiden och det är en av Europas mest spridda möbeltyper. Av allt att döma har bockbord förekommit i alla delar av vårt land och i många fall, t ex i Dalarna, varit i användning under större delen av 1800-talet, fast det då i mera nyhetsmedvetna trakter utkonkurrerats av slagbord och andra modernare bord.

I olika trakter och under olika tider fick bockbordens ståndare olika utförande. Dubbla ståndare, omgivna är en oval fotring förekom på bergsmansborden, se bilden s 11. I gäststugan hade man ofta ett eller ett par långa bockbord som användes vid gästabuden.

Bockbord med profilerade ståndare.

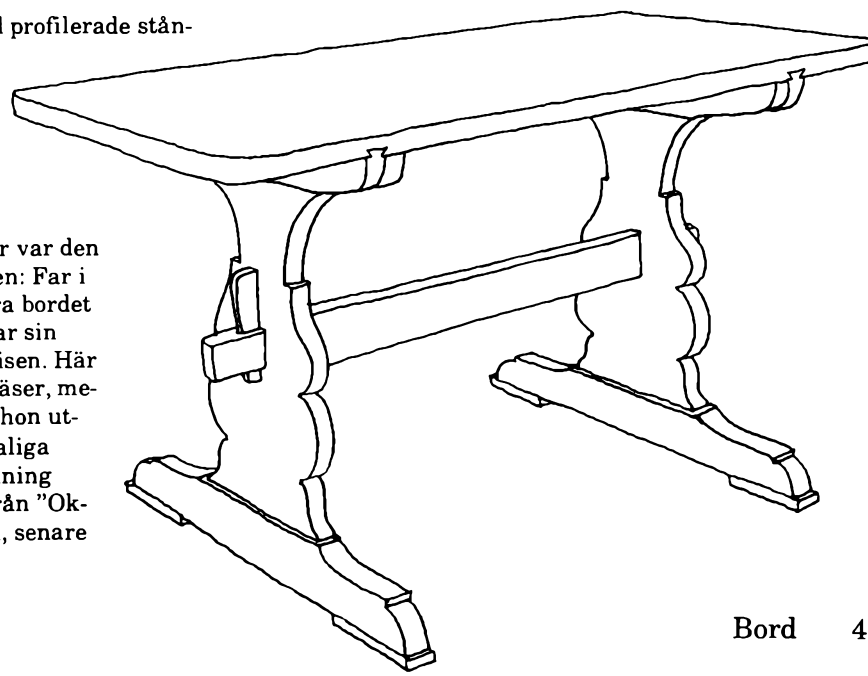

Motstående sida: Så här var den traditionella placeringen: Far i huset sitter vid det stora bordet och läser medan mor har sin hävdvunna plats vid spisen. Här sitter hon faktiskt och läser, mera typiskt vore nog om hon uträttade någon av de otaliga inomhussysslorna. Målning från 1800-talets mitt från "Oktorpsgården" i Halland, senare flyttad till Skansen.

Kistbord

Kistbordet med underrede i form av ett skåp kan betraktas som en förbindelselänk mellan bockborden och renässansens bord med sarg. Kistbordet är typiskt för södra och sydvästra Sverige där det användes som ett fristående storbord och matbord – ett särdeles obekvämt sådant eftersom man oundvikligen slog knäna i det klumpiga underredet. Man finner kistbord även i andra länder i Europa som England, där typen kallas "cupboard". Kistborden var vanliga i Schleswig-Holstein och via Danmark kom de därifrån till Skåne medan det ännu var danskt (se bild sidan 93 och 131).

En annan typ av kistbord var kortare och avsedd att stå utmed väggen. Centrum för den sortens kistbord var Norrland fast den även förekom längre söderut. I Norrbotten, där kombinationen skåp och bord var särskilt vanlig, blev variationerna på detta tema otaliga. Formerna kan gå tillbaka till 1600-talet fast kistborden där tillverkats och använts in i vår tid.

Mattavlor och bordstolar

I vardagslag åt man alltså i många gårdar och torp vid en enkel bänk eller ett lågt smalt bord, som sattes fram vid den öppna spisen när man skulle äta. Mattavla eller bordtavla kallades detta lilla bord (av latinets *tabula* = skiva, jämför taffel). I senare tid, sedan vedspisen slagit igenom (från 1870-talet och framåt), har mattavlan mest använts vid enkla hastmåltider och under vistelsen i fäbodarna där man lagade mat över öppen eld långt in på 1900-talet.

Ett par personer satt på själva mattavlan, andra på pallar intill och så åt man ur ett gemensamt fat. Man åt i skenet från den öppna elden på härden, annat ljus hade man ofta inte, och elden värmde skönt. Dessutom hade man nära till maten i den stora grytan som hängde i en järnkrok över elden, så nog hade arrangemanget med mattavlan sina praktiska fördelar.

Ett annat praktiskt litet bord som förekommit i stora delar av Sverige är bordstolen, ett lågt runt bord med fyra itappade ben som kunde fällas upp med gångjärn på mitten och bli en stol. Bordstolen fick göra tjänst som litet matbord vid spisen eller som ett arbetsbord som man kunde flytta dit det behövdes. Den här kombinationen av bord och stol har inte påträffats i andra länder och måste betraktas som en inhemsk uppfinning.

I södra Sverige satt man runt kistbordet, i norra Sverige stod det utmed väggen och fungerade som arbetsplats. Interiör från Gulleråsen i Boda, Dalarna. Den målade dekorationen är från omkring 1840.

Bordstolen fungerade som ett litet flyttbart arbetsbord som på denna bild från en halländsk bondgård i slutet av 1800-talet.

Bordstol

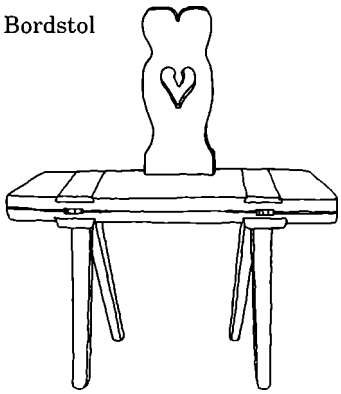

Furubord med sarg och kalkstensskiva. Benen har en måttfull balusterform. Den här typen av bord med stenskiva är typiskt gotländsk. Gotlands Fornsal.

Bord med sarg och fast underrede

Under renässansen utbildades i Italien och Nederländerna bordet med fast underrede och sarg, benen var ofta svarvade och nedtill sammanbundna av ett ramverk eller en hel platta, som bildade ett podium. I Sverige utgick man från de holländska bordsformerna med starkt svällande balusterformade ben, när man tog upp bordstypen på 1600-talet. Den gick den vanliga vägen över högreståndshem, städer, herrgårdar och prästgårdar innan den nådde ut till bondehemmen där den sedan levde kvar i förenklad form.

I Sverige är den här internationella bordstypen i allmogeversion begränsad främst till två områden, Bergslagen och sydvästra Sverige och där förekom den i de mest välbärgade hemmen.

Slagbordet kom på 1700-talet

Mot 1700-talets slut började slagbordet göra sitt inträde i bondehemmen. Tidigare hade de varit vanliga i herrgårdarnas matsalar, där man kunde ha flera slagbord hopfällda utmed väggarna för att ta fram dem vid måltiderna.

Slagbordet förekom på 1600-talet i England och Holland, och slog igenom i vårt land genom inflytande därifrån. De tidiga slagborden hade ofta en bred mittdel, efter hand blev det vanligt med smal mittdel så att bordet tog mindre plats när det var hopfällt. Ibland var mittdelen försedd med en lång låda som kunde dras ut från båda hållen. Där

De äldsta slagborden har kulformade eller som här balusterformade kraftiga ben i barockstil. Lägg märke till det delbara benet som fälls ut. Furubord med ben av björk. Gotlands Fornsal.

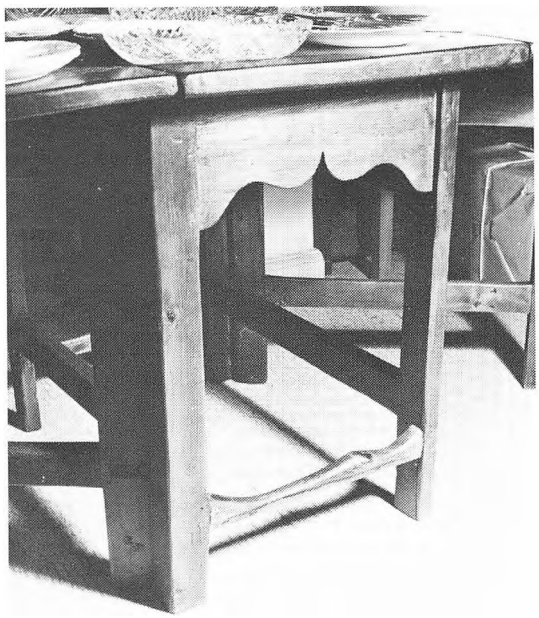

På gamla slagbord ser man ofta en karakteristisk förslitning på mittsektionens slå där man satte upp fötterna. Detta slagbord har ett vackert profilerat mittparti. Se också bild s 42 och färgbild s 55.

förvarade man ätredskapen och eventuellt någon torrskaffning som brödbitar eller en bit torkat fårlår att skava lite av vid måltiden.

Under hela 1800-talets lopp blev det allt vanligare att bockbordet eller bordet med sarg som tidigare varit storbord i bondens stuga ersattes med ett slagbord.

Slagborden var spridda i bondgårdar och torpstugor över hela landet men de var mindre vanliga i Dalarna och det inre av Norrland där denna nymodighet hade svårt att tränga igenom.

Både ovala och fyrkantiga slagbordsskivor har förekommit vid sidan av varandra, men det tycks som fyrkantiga skivor varit vanligast i södra och mellersta Sverige upp till Bergslagen men norr därom har de ovala dominerat.

Ofta placerades slagbordet i hopfällt skick framför ett fönster i stugan och slogs upp vid behov. I de gårdar där man hade en sal eller anderstuga som bara användes när det kom gäster fick slagbordet sin givna plats mitt i rummet med skivorna utfällda.

Mot 1800-talets slut blev slagborden omoderna i bondemiljö och ansågs inte längre fina och "salsaktiga" nog för gäster. De förvisades till köket som vardagsbord och ersattes i bondgårdar som ville följa med sin tid av ett runt bord, som ställdes mitt på golvet i salen.

Mindre bord med fyra fria ben

Framför ett fönster eller stående intill en vägg förekom det att man i bondehem hade ett mindre bord, ofta med en låda i sargen och med fyra fria ben utan sammanhållande slåar. Sådana mindre bord som tillhörde den mera lyxbetonade inredningen utformades gärna elegant och var påverkade av modestilarna – även om landsbygdens smak släpade efter och inte följde modet i städerna och på herrgårdarna i någon

Litet smäckert bord i gustaviansk stil från Alfta i Hälsingland, målat i grått med den skurna dekoren målad i gråblått.

Slagbord av en relativt sen och enkel typ med smal mellandel och en stol i renässansmodell av den typ som varit så spridd i olika delar av landet. I bakgrunden en enkel fällbänk.

Wälire gref kaje an inlet amaha

snabb takt. Länge präglades dessa vägg- eller fönsterbord av den engelsk-holländska senbarocken, som överlag betytt mycket för allmogemöblernas utformning. Någon gång mjukades de tunga barockformerna upp av mjukare rokokoinspirerade linjer. Men det är att märka att bord som stilmässigt tycks höra hemma i senbarock eller rokoko kan vara tillverkade långt sedan dessa stilar blivit omoderna i mera stilmedveten miljö.

I Norrland, där den gustavianska stilen och Karl Johansstilen hade stor betydelse för möbelsnickarna fick småborden nyklassiska stildrag som levde kvar långt in på 1800-talet.

Soffbord

1800-talets borgerligt inspirerade möblering i bondehemmen förde med sig att nya möbeltyper kom i ropet. En sådan ny möbeltyp var soffbordet på ett mittben med tregrenad fot och med fast skiva, som var rund eller oval.

Soffbordet hade sin placering framför soffan, ibland kallad divanen, och var ett led i den nya möbleringen där man ställde möblerna fritt ute på golvet. I gårdar där man ville följa med sin tid hade man vid 1800-talets slut efter förebild från borgerliga förmak och salonger en grupp med soffa, bord och stolar i finrummet.

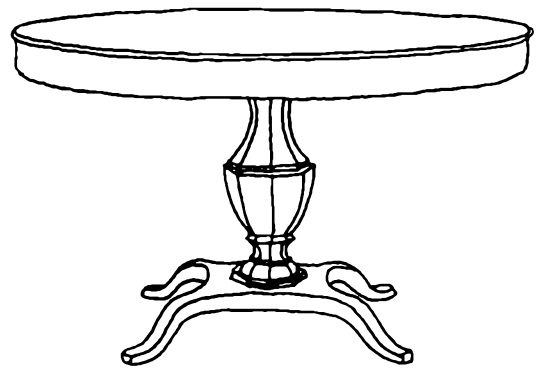

Delade runda matbord

Runda bord bestående av två halvor som kunde stå var för sig förekom i England vid slutet av 1600-talet. Typen kom snart till Sverige för redan omkring 1700 tycks den ha förekommit i en del bergsmansgårdar, en miljö där man snabbt anammade nya möbelmodeller.

Sal i övervåningen i en bondgård i Yxnerum i Östergötland. Det runda bordet i mitten är hopsatt av två bordshalvor. Från 1800-talets senare del.

De *äldre* delade borden hade ganska kraftiga balusterformade ben, sammanhållna med slåar. De yngre som blev vanliga under 1800-talets senare del, hade smäckrare svarvade ben och saknade slåar. En hel del sådana bord tillverkades i Lindome i Halland, och spreds därifrån både till borgerliga hem och till bondehem.

Runda bord, ibland med utdragsskiva, fick ofta efterträda slagbordet som festbord i salen under 1800-talets senare del, där slagborden blev omoderna och degraderades till matbord i vardagsstugan eller köket.

Först hade de halvrunda bordsdelarna sin plats framför fönstren och ställdes bara fram när det väntades gäster, hopställda till ett runt bord mitt på golvet. Bruket att placera det runda bordet mitt på golvet slog så sakta igenom i bondemiljö under en lång period av år från 1870-talet fram till 1930-talet. Det blev upptakten till att den gamla möbleringen utefter väggarna sprängdes.

6

Sängar, bänkar och soffor

Så sov man i stugan

Vintertid trängde man ihop sig i stugan, som var det enda uppvärmda rummet och där det gällde att ordna så många liggplatser som möjligt. I första hand låg man i väggfasta sängar. När de inte räckte till låg man på bänkar eller på golvet. Ofta delade två eller fler personer samma bädd, det hade fördelen att höja sängvärmen.

När vinterkylan blev sträng hände det att man tog in smådjur som höns och gäss i den sköna stugvärmen och hyste dem under en bänk. Det var särskilt vanligt i södra Sverige.

Det är inte svårt att föreställa sig vilken trängsel det blev i stugan. Inte undra på att man så fort vårvärmen kom gärna flyttade ut till luftigare sängplatser i lador, fähus och loftbodar. Särskilt var det husets ungdomar som uppskattade dessa utesovplatser, där man inte var så påpassad. I vårt sekel har denna sed mest förekommit i övre Sverige. Nattfrierierna, som var särskilt vanliga i Dalarna, hör ihop med dessa fria och rörliga sovvanor hos ungdomarna.

Som sommarsovplatser i uthusen användes enkla träbritsar eller också flyttade man ut omoderna och utrangerade sängar från stugan. Det är anledningen till att man hittat sängar med ursprung i medeltid och renässans stående i uthus. Man slängde inte en möbel för att den blev gammal och urmodig om den fortfarande kunde göra tjänst!

Tvillingsängar och tvåvåningssängar

Ett sätt att ordna många sängplatser på litet utrymme var arrangemanget med tvillingsängar, som hade gemensam kortända. Tre sängar i rad, trillingsängar, har också förekommit. Framför den mittståndare som markerade sängarnas gemensamma kortända placerade man ofta ett ståndur.

Morgonrevelj i Orsa har Fritz von Dardel kallat denna festliga skildring av hur folket i stugan yrvaket kikar fram ur sina sängomhängen klockan fem på morgonen. Bilden ger ett livligt intryck av det myller av människor, som uppfyllde stugan där två eller flera delade samma säng.

Både sådana sammanbyggda sängar och vanliga sängar byggdes ofta på med en eller två våningar när man behövde fler sängplatser i stugan. Mest var det ungdomar och barn som låg i översängarna eftersom det krävdes en viss spänst att ta sig dit. Några pinnar eller en stege brukade finnas för att underlätta klättringen.

Främst hörde tvåvåningssängarna hemma i det inre av Uppland och i Dalarna. När nya sängtyper som dragsoffor och dragsängar under 1800-talets lopp slog igenom i bondehemmen blev de väggfasta tvilling- och tvåvåningssängarna omoderna och höggs i många fall sönder till kaffeved. Längst levde de kvar i fäbodstugorna, där ålderdomliga möbelformer över huvud taget levat kvar in i vår tid.

Förhängen och luckor för sängarna

För sängvärmens skull var de väggfasta sängarna försedda med förhängen, "förlåter", eller luckor, vilket också gav en smula privatliv i den till trängsel fyllda stugan. Med tillslutna förlåter eller luckor såg

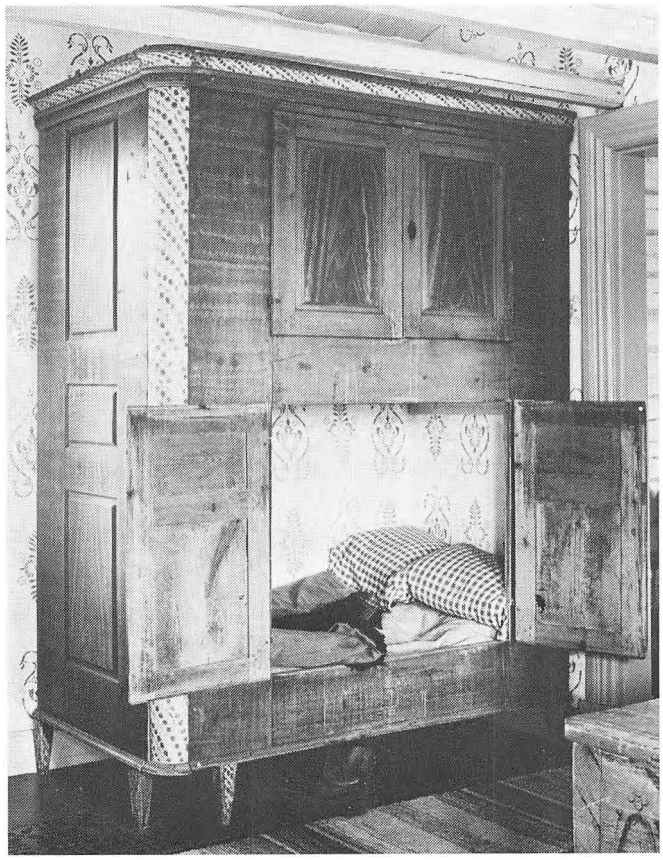

Lucksäng i två våningar från Lillpite utanför Piteå i Norrbotten, nu i Pitegården i Luleå Gammelstad. På dagen stod lucksängen stängd som ett stort skåp och när det var kallt i stugan kunde det vara skönt att stänga luckorna om sig på natten. Lucksängen är målad med fantasifull träådring och dekorativa prickbårder. Lägg märke till de schablonmålade väggarna, som är typiska för trakten.

Skåpsäng i Delsbo, Hälsingland. Endast överdelen av skåpet är inrett som skåp, underdelen upptas av sängens fotända. En förklaring till att gamla sängar var så korta är att man halvsatt i sängen, lutad mot flera kuddar. Bilden visar den rika textila utsmyckningen av sängen med förhängen och förlåter, en del av broderat linne. Skåpsängen i stugans ena gavelhörn var husbondfolkets äkta säng och den måste se representativ ut.

sängarna också prydliga ut om dagen. När tvillingsängarna och tvåvåningssängarna stängdes för med luckorna bildade de en sammanhängande skåpvägg av imponerande mått. Inbyggda lucksängar var särskilt vanliga i Norrbotten och Västerbotten. De som finns bevarade därifrån är från 17- och 1800-talen men har ofta ålderdomligt utseende, dekorerade med ramar och fyllningar i renässansstil.

Förhängena och luckorna behövdes också som en avskärmning mot ljuset, särskilt när man började göra fönstren större. Under 1800-talets första hälft försvann sängomhängena så småningom – samtidigt med att man började använda gardiner.

Skåpsängar

Skåpsängar som har fotändan av sängen hopbyggd med ett skåp, är typiska möbler för Sverige och även för Norge. Skåpsängar av olika utseende har förekommit runtom i landet men har varit särskilt vanliga in i våra dagar i Dalarna, Härjedalen och Jämtland.

Också en ytligt sett så allmogepräglad möbel som skåpsängen har först förekommit i högreståndshem och i borgerliga hem i Stockholm vid mitten av 1600-talet för att så småningom tränga in i bondehemmen och till slut uppfattas som "typiskt allmoge". Den äldsta daterade skåpsängen bär årtalet 1693 och kommer från Söderbärke i Dalarna, där den troligen tillhörde en välbärgad bergsman eller präst.

Skåpsängarna var vanliga. En undersökning av möbleringsskicket i Ydre härad i Östergötland visar att i bouppteckningarna under perioden 1760–1830 upptogs en tredjedel av alla sängar som skåpsängar. Därefter sjönk de snabbt i antal och perioden 1860–70 upptogs bara två sängar av 171 under beteckningen skåpsäng. Modernare sängar som dragsängar och dragsoffor hade tagit skåpsängens plats.

Skåpsängarna hade varierande utformning men det var vanligt med en sittbänk med fällbart lock framför sängen, i bänken förvarades kläder. Vanligast var att bara överdelen av skåpet verkligen fungerade som skåp, och att underdelen var ett "fuskskåp". Sängen sträckte sig nämligen in i denna och hade fotändan maskerad som underskåp.

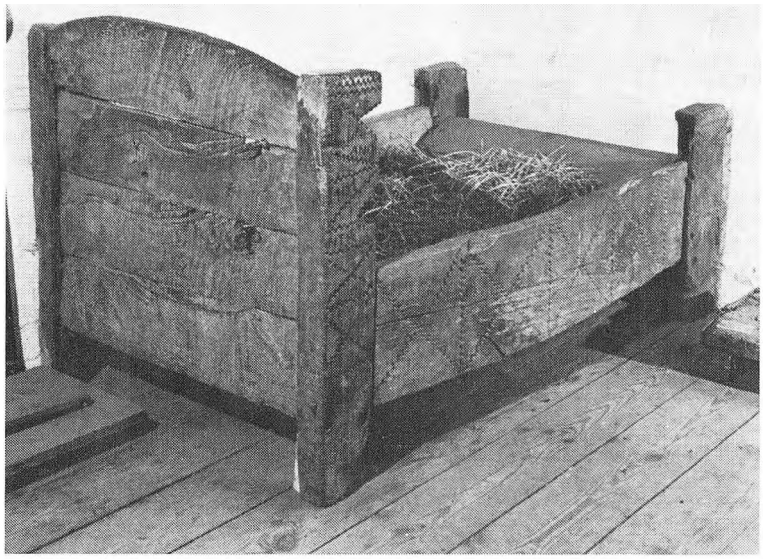

Ålderdomlig ståndsäng med enkel karvsnittsdekor märkt "Ano 1707". Var säkert från början en representativ säng i ett bondehem men hamnade sedan i häradshäktet i Hörby innan den slutligen kom till Kulturen i Lund.

Säng från Övertorneå i Norrbotten, dekorerad i mörkbrunt mot gulbrun grund med schvungfulla snirklar, som är karakteristiskt för den norrbottniske målaren Gustav Stråhlberg (1794–1858) och hans lärjungar.

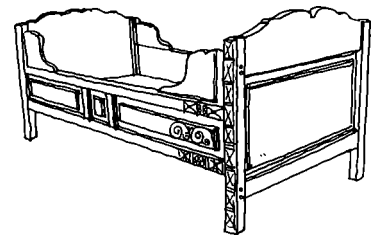

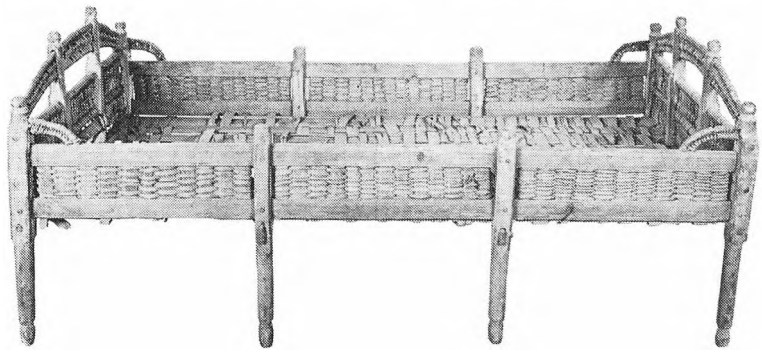

Korgsängar flätade av spån och med åtta ben har mest förekommit i herrskapshem där de fungerade som sängar åt tjänstefolket. I Mellansverige där herrgårdskulturen var stark och "smittade av sig" på bondehemmen förekom de också i bondemiljö. Denna korgsäng är från Södermanland, där den också är tillverkad.

Ståndsängar

Det är inte bara den väggfasta sänginredningen som är ålderdomlig. Fristående sängar har förekommit i Norden så tidigt som på vikingatiden, det visar bevarade fynd från de norska vikingaskeppen i Oseberg och Gokstad, daterade till 800- och 900-talen. På dessa bevarade sängdelar utgjordes dekoren av imponerande drakhuvuden, en dekor som under medeltidens lopp omvandlades till stora rundlar.

Ståndsängarna gjordes i en speciell teknik, skiftesverksteknik, dvs gavlarna och långsidorna var infalsade i rännor i hörnstolparna.

Ståndsängar av olika slag har förekommit runt om i landet. Ofta har de i senare tid tjänat som enkla sängar för tjänstefolk och har kanske inte stått inne i stugan utan i ett uthus.

Kistebänkar och fållbänkar

Eftersom det var så många som skulle sova i stugan och det var trångt om utrymme var det viktigt att möblerna kunde fylla flera funktioner, t ex att sängen kunde fungera som sittplats, bord eller bänk om dagen. Ett par ålderdomliga sådana kombinerade sov- och sittplatser var den väggfasta kistebänken och den flyttbara fållbänken.

Kistebänkarna var väggfasta sitt- och sovplatser som löpte runt väggarna i stugan. De bestod av en snickrad framsida medan baksidan utgjordes av stugväggen. Dessa kistebänkar är särskilt typiska för Skåne, och den alltid lika uppmärksamme Carl von Linné noterade under sin resa till Skåne 1749 "dessa bänkar, uppfyllda med halm, alnshöga, samt täckta med långa dynor eller västgötatäcken, på vilket folket ligger om nätterna och sitter om dagarna" (se bild överst s. 64).

Kistebänken fungerade ofta som "gåsabänk" i Skåne. Nedtill inrymdes nämligen gäss när de behövde vistas inomhus vintertid. De små lufthålen i bänkens underrede vittnar om att här höll kacklande gäss till och bidrog till den mustiga doften i stugan. Denna gåsabänk från Ingelstorp har målningar från 1860 och är täckt med dynor.

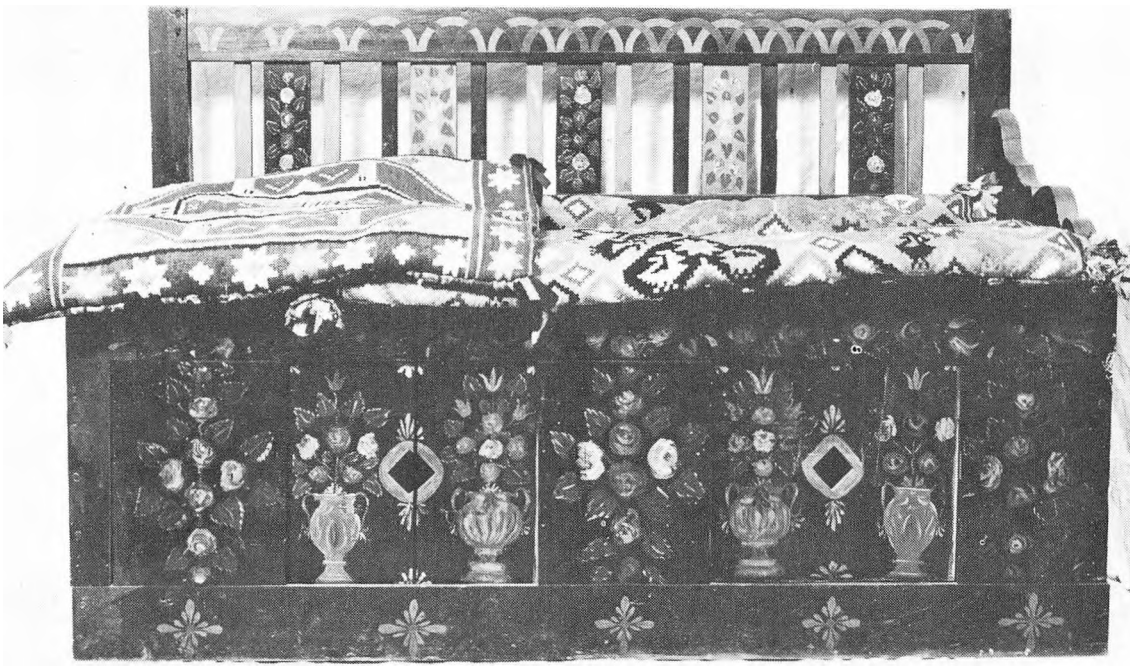

Kistebänken var främst en sittplats, men från Skåne och Blekinge berättas att man också låg där. Det var en ganska obekväm liggplats som mest användes av barn och tjänstefolk. I denna interiör från Ingelstorp i Skåne ser man kistebänken med dynor längs väggen, ett stort kistbord och i hörnet en stolpskänk, alla tre typiska möbler från Skåne.

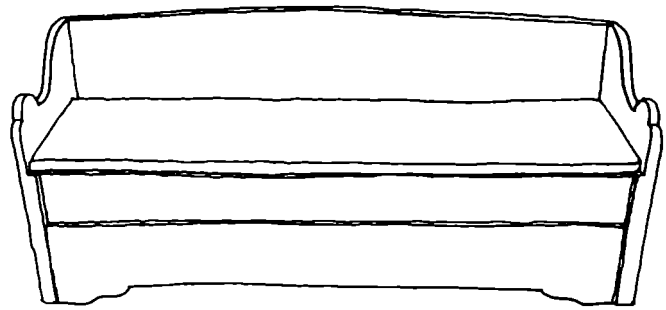

Fållbänk

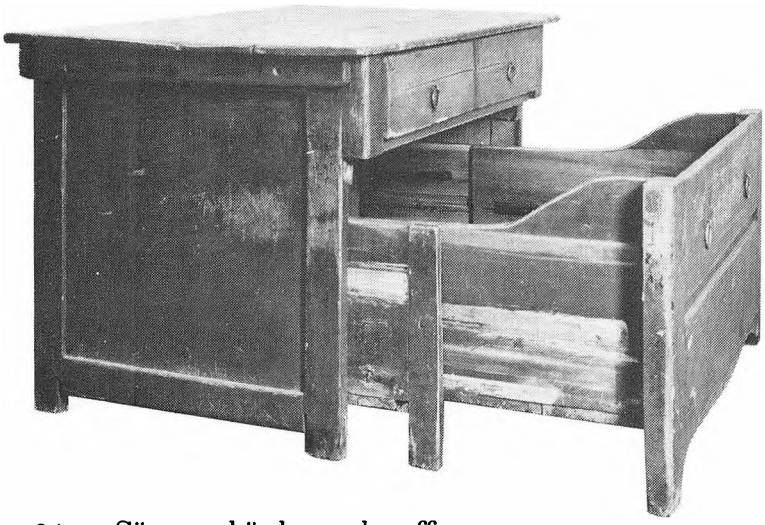

Fållbänk med dubbelt utdrag och däröver två lådor. Hopfälld ser den ut som en byrå. Från Södermanland.

Motstående sida: Utdragssoffa eller säng från Påläng i Nederkalix, Norrbotten, enligt uppgift från 1797. Den gustavianskt inspirerade snidade dekoren är målad i gult och rött, dessutom blomstermålning i flera färger, bottenfärgen är gråvit. Nu i Norrbottens museum i Luleå.

Fållbänkar omnämns i inventarielistor från högreståndshem och borgarhem redan på 15- och 1600-talen. I ett sorgesamt sammanhang förekom en "follebench" i Stockholms tänkebok år 1587, då en piga anklagades för att ha stängt fållbänkslocket om ett litet barn så att det kvävts. Från städerna spred sig denna möbel till bergsmanshem och en del bondehem under 1700-talet.

Hur såg då fållbänken ut? Faktum är att man idag inte vet hur dessa en gång vanliga möbler var beskaffade. De ansågs enkla och värdelösa och kasserades. I hopfällt skick såg de ut som bänkar men om de varit försedda med draglåda eller påmint om en lång lår med löst lock och eventuellt nedfällbar framsida, vet man inte.

Utdragssoffor

Gränsen mellan fållbänkar och dragsoffor är flytande. En typ av fållbänk var utformad som en utdragbar soffa med ryggstöd och sidokarmar och med löst lock som fälldes upp eller togs bort när man bäddade.

Utdragssäng från Övertorneå i Norrbotten, målad i en klarröd färg som är karakteristisk för trakten. Modellen har drag av Karl Johansstilen. Sängen är bäddad med bolster, underlakan och ett vaddtäcke, överlakan användes inte här i vardagslag under 1800-talet. Gammelstads friluftsmuseum, Luleå.

Interiör från övervåningen i en bondgård i Fellingsbro i Västmanland. Dragsängen är av den typ som var vanlig under 1800-talet i sen Karl Johansstil. Förstorade släktfotografier blickar ned från väggen, de är liksom Amerikaklockan och tapeten från 1800-talets slut.

Den typen har varit i bruk under hela 1700-talet och gick förr under benämningen fållbänk, fast vi idag kallar den utdragssoffa eller dragsoffa. Ordet "soffa" som har turkiskt ursprung kom via Frankrike (där ordet betecknade en stoppad sittmöbel) till Sverige vid 1700-talets slut. Under 1800-talet blev "soffa" ett begrepp också för en sittmöbel som inte var stoppad.

Under 1700-talets lopp slog utdragssoffan igenom som en vanlig möbel i bondgårdarna i hela landet. Till att börja med klämdes dragsoffan in gavel mot gavel med fållbänken och sängen, som enligt gammal sed stod i stughörnet. Men så småningom trängde den nymodiga dragsoffan ut äldre ligg- och sittmöbler som kistbänkar och enklare fållbänkar, och man ställde flera dragsoffor tätt bredvid varandra.

I bondgårdarna sov ofta barn eller tjänstefolk i utdragssoffan medan den i trångbodda arbetarhem upphöjdes till husfaderns och husmoderns äkta säng.

Utdragssängen, "gustavianen", en svensk uppfinning

Utdragssängen skiljer sig från utdragssoffan genom att den saknar trälock och alltså aldrig varit avsedd som sittmöbel. Ofta är sänglådans framstycke dekorativt uppsvängt mot sidorna, vilket inte förekommer på sofforna. När utdragssängen inte användes stod den med draglådan inskjuten och högt uppbäddad. Ofta stod utdragssängen på parad i salen, bäddad med husets finaste textilier som en verklig representationsmöbel i väntan på någon upphöjd gäst – som kanske aldrig tog den i besittning.

Utdragssängen är en rent svensk möbelskapelse, som förekommer i hela landet men knappast alls utanför dess gränser utom i Finlands svenskbygder.

Dragsängen fick sin utformning vid 1700-talets slut och i början av 1800-talet och möbeln har så präglats av den gustavianska stilen, som då var modern, att den ofta fått gå under benämningen gustaviansk säng eller rätt och slätt "gustavian". I dagligt tal händer det att man talar om en gustaviansk dragsäng, fast den kanske är gjord i Karl Johanstil eller nyrokoko.

Utdragssängar och utdragssoffor ersatte under 1800-talets lopp de väggfasta sängarna i stugan. Husbondefolket flyttade ofta över i en gustaviansk säng, som fick bli huvudbädd och inta hedersplatsen uppe i hörnet vid fondgaveln. Med gaveln intill ställdes så en dragsoffa.

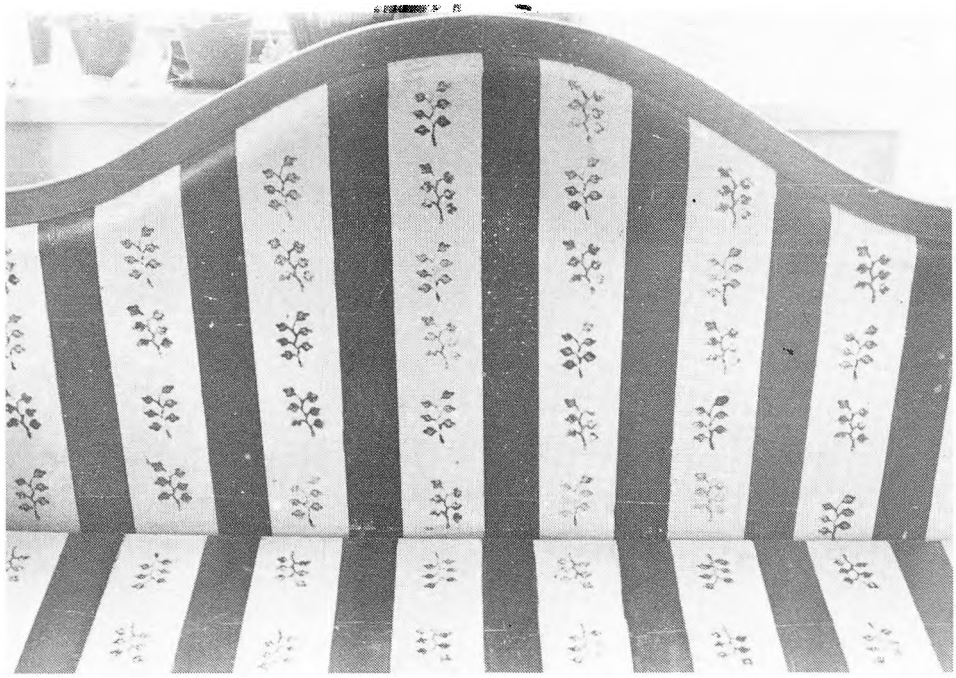

Detalj av ryggen på en Karl-Johanssoffa som är gjord helt av trä men som målats på rygg och sits för att efterlikna sidentyg, blommönstret är målat med schablon, verkligen en naturtrogen efterapning av en högreståndsmöbel! Soffan är från Lövånger i Västerbotten. Skellefteå museum.

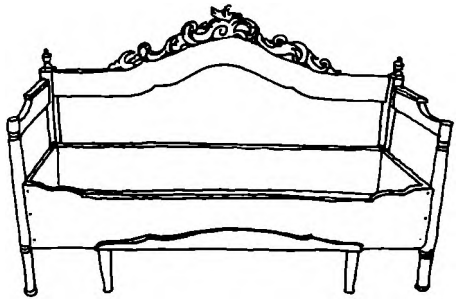

Karl Johanssiluett med krön i nyrokoko

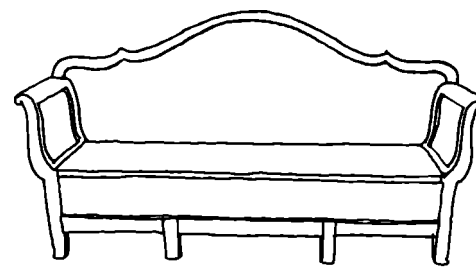

Måttfull nyrokoko

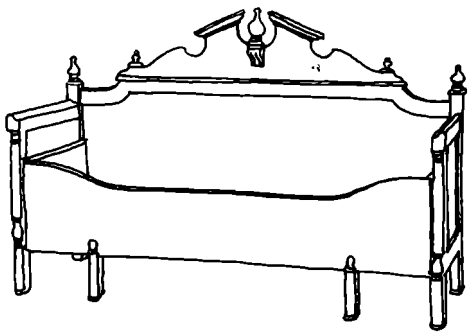

Krön i nyrenässans, eller kanske är det snarare nybarock.

Kombinationen av dragsäng och dragsoffa gavel vid gavel var typisk för bondehemmen under 1800-talet.

Eftersom den gustavianska sängen ofta fick tjäna som husbondefolkets egen säng och även som statusmöbel i salen, kostades den på en rik dekor. Många av de mest konstnärliga och fantasifulla skapelserna på utdragssoffornas område har sett dagen i Norrbotten, Ångermanland och Hälsingland.

Imperialsängar

Mot slutet av 1800-talet invaderades bondehemmen av en alldeles ny sängtyp, imperialsängen. Den var inte som bondehemmets andra sängar avsedd att stå med långsidan mot väggen utan fristående med huvudändan mot väggen. Den kunde skjutas ihop i tre avsatser från fotändan så att den hopskjuten tog liten plats. Denna för bondemiljö så främmande fågel härrörde ursprungligen från furstlig miljö (*lit á l'imperial,* kejserlig säng) i Frankrike och fördes via högreståndshem och borgerliga hem ut på landsbygden.

Imperialsäng i nyrenässans.

Motstående sida: Så här stod imperialsängen hopskjuten och högt uppbäddad med vitt sängöverkast i många hem omkring sekelskiftet. Fotot är taget 1950 hos en gammal dam i Karlskrona. Hon har troget hållit fast vid det möbleringssätt som var vanligt för 70–80 år sedan med en skänk snett över ett hörn prydd av fotografier och pynt, blompiedestal som här tjänar som nattduksbord och stora släktporträtt på väggarna.

Denna skrymmande och pampiga paradsäng var minst sagt svårplacerad i bondemiljö varför en del egendomliga blandformer mellan dragsäng och imperialsäng uppstod när man försökte anpassa imperialsängen till stugans övriga möblering och ställa den utefter långväggen på gammalt vis. När man kring sekelskiftet började värma upp flera rum i gården och fick särskilda sovrum kunde den ställas fritt ut från väggen i sovrummet så som det från början var meningen.

Det finns exempel på tidiga imperialsängar i förnäm sengustaviansk stil. Men oftare är de i Karl Johansstil eller i någon av 1800-talets nystilar, som nyrenässans och nybarock.

Imperialsängen har lånats direkt från borgerlig miljö och kom in så sent i bondehemmen att den inte omvandlades av den lokala snickaren. Enda skillnaden mellan borgarhemmets imperialsäng och bondens var ofta att förebilden var mahognyfanerad medan bondens var målad i mahognyimitation.

Decennierna kring sekelskiftet var imperialsängen lika typisk för bondehemmen som för medelklasshemmen i städerna, där den stod högt uppbäddad med finaste sänglinnet och vitt virkat överkast som en paradmöbel, gärna kombinerad med en chiffonjé översållad med prydnadssaker, samt pinnstolar och en och annan broderad bonad med någon upplyftande sentens.

7

Vaggor

När man låg flera i samma säng och minsta barnet ofta låg hos modern, var det inte någon ovanlig olycka att modern kvävde spädbarnet i sömnen, låg ihjäl det helt enkelt. Därför propagerades redan på 1600-talet för att barnet skulle ligga i en vagga. Dessutom hade vaggan fördelen att den lätt kunde flyttas så att barnet var i närheten av modern.

Primitiva vaggor

En tysk etnograf som forskat i vaggans förekomst har kommit fram till att vaggor funnits överallt på jorden utom i Afrika.

Enkla hängvaggor i olika modeller har varit vanliga på svensk landsbygd. Redan Olaus Magnus berättar från medeltidens slut hur kvinnorna hade sina spädbarn liggande i trätråg, som hängdes från en trädgren när de arbetade ute på fälten, för att inte ormar och myror skulle komma åt barnet. Hos lapparna har sådana tråg använts in i våra dagar. En annan primitiv sorts vagga var dalkullornas "barnkassar", en korg med handtag som både kunde bäras, hängas och gungas, närmast en föregångare till våra dagars "babylift".

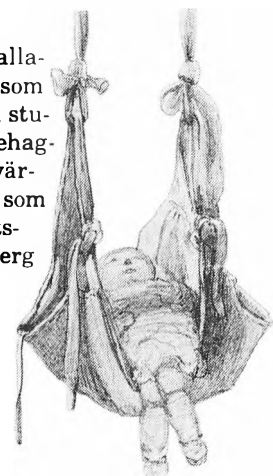

"Krippdingla" eller "bög" kallades i Dalarna en skinnsäck som hängde i ett rep från taket i stugan. Där halvlåg barnet i behaglig närhet av den goda spisvärmen och kunde titta på vad som hände runt omkring. Blyertsteckning av Bengt Nordenberg (1822–1902).

Motstående sida: Vaggan sitter på en vippstång i taket på denna stuginteriör från Småland ur konstnären Kilian Zolls skissbok från 1845–57. Det var den typen av vippvagga som Linné iakttog i Småland 1749. Barnläkaren Nils Rosén von Rosenstein yttrade sig bekymrat om bruket av vaggor 1764: "Det vore väl om man alldeles vill avlägga oseden att vagga barn. De bliva därav yra och liksom druckna. Mjölken ystar sig ock därav i deras mage."

För övrigt gällde regeln "man tager vad man haver" också för vaggor i enklare bondehem. Ett tråg eller en vedkorg blev en bra hängvagga när den fästes med ett rep i taket. Från en resa genom Blekinge och Småland antecknade Samuel Kiechel år 1586: "De barn som ännu äro så unga, att de hållas i vagga, ligga i en liten rund kista, i ett stycke urholkat av ett träd. Denna kista är bunden vid ett rep, som är fäst upptill vid en bjälke och svävar ungefär en aln över marken, den gungar man fram och tillbaka." Så vaggade man spädbarnet på 1500-talet och så har det vaggats i många hem ännu på 1900-talet.

Vagga på fjädrande stång

En originell anordning var hängvaggan som var fastsatt vid en fjädrande stång, som i sin tur med bakändan var instucken vid en takbjälke. När stången fjädrade rörde sig vaggan uppåt-nedåt. En holländsk beskickning som besökte Sverige 1615–16 beskrev denna sällsamma anordning och den har senare beskrivits av andra resenärer under 1700-talet. Linné, som osvikligt iakttog och beskrev allt anmärknings-

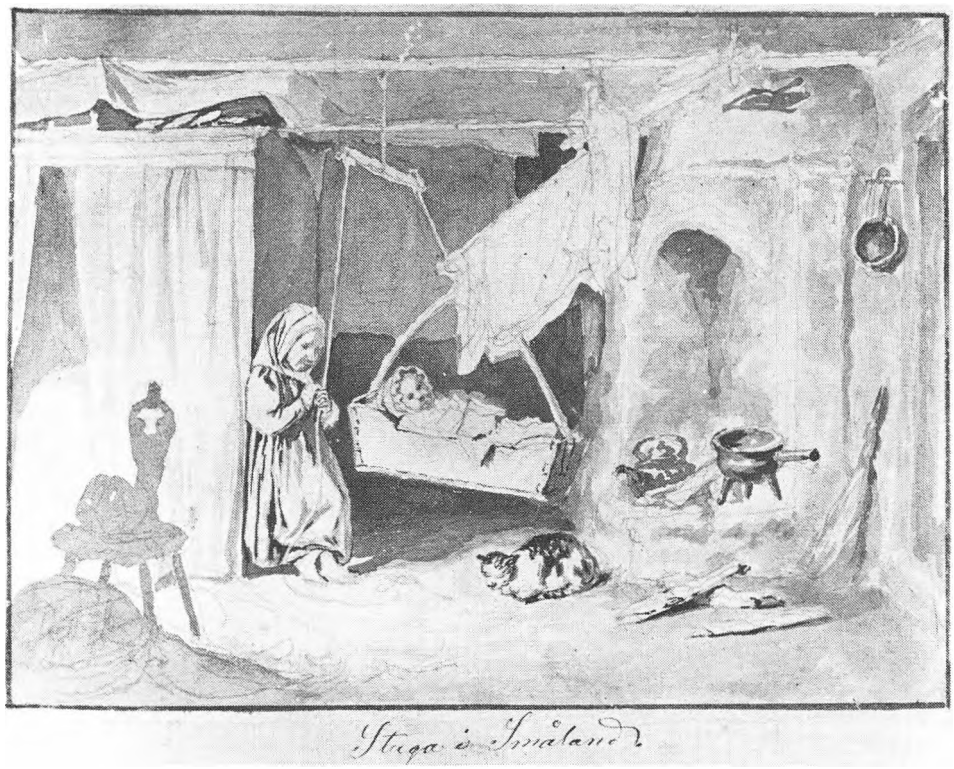

värt, uttryckte följande åsikter om en sådan vagga när han mötte den i Småland 1749:

"Vaggorna äro här allmänt hängande på en lång stång, som är häftad horizontelt under taket och bunden vid denna stångs yttre och elastique ända, att hon under vaggningen neddrages och upplyftes av sig själv. Allmänt rullades eljest vaggorna från den ena sidan till den andra, på andra ställen rullas de från fötterna till huvudet, men här sviktar hon perpendikulärt (lodrätt, uppåt-nedåt). En stark människa, som ligger i ett skepp, bliver yr och sjösjuk av gungningen. Mån icke barnets myckna uppkastning kommer ofta av starkt vaggande?"

Vaggor med tvärmedar

De primitiva hängvaggorna ersattes genom inflytande från kontinenten av vaggor med medar. Söderut i Sverige, i Götaland och södra Svealand, har vaggorna med tvärmedar varit typiska.

En del vaggor har dekor av renässanskaraktär med ramverk och speglar fast de är gjorda på 1700- eller 1800-talen. Vanligare är dock

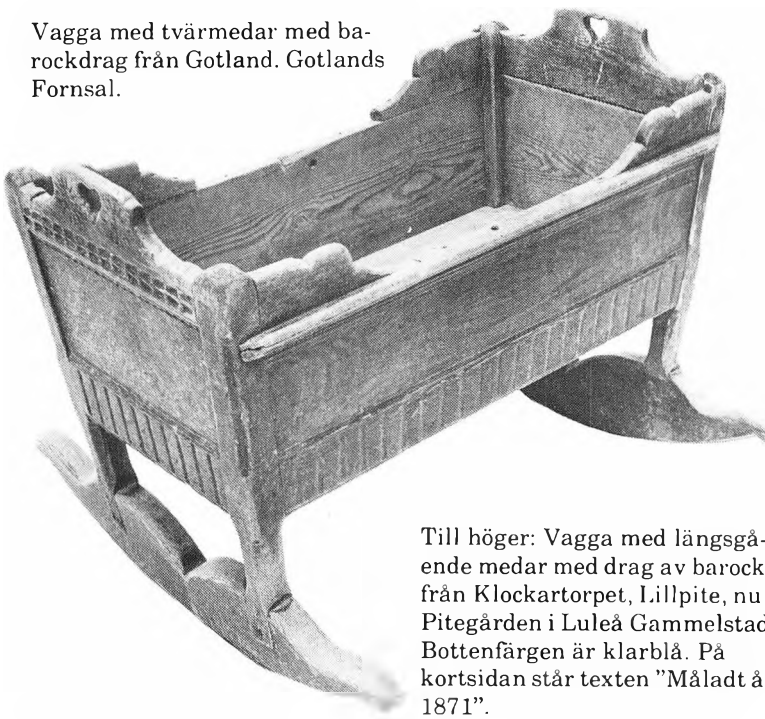

Vagga med tvärmedar med barockdrag från Gotland. Gotlands Fornsal.

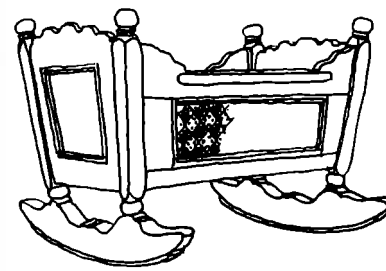

Vagga från Munktorp i Västmanland.

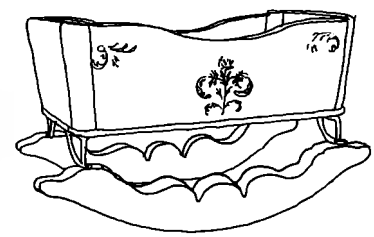

Till höger: Vagga med längsgående medar med drag av barock, från Klockartorpet, Lillpite, nu i Pitegården i Luleå Gammelstad. Bottenfärgen är klarblå. På kortsidan står texten "Måladt år 1871".

En vagga på långmedar står framför spisen i denna stuginteriör från Hedesunda i Gästrikland. Rekonstruktion i Gävle museum.

att man ser kvardröjande barockdrag i vaggorna, t ex i medarnas kraftfulla profilering. Det tyder på att det var när barocken dominerade som möbelstil i början av av 1700-talet som vaggorna slog igenom på bred front i bondemiljö.

Vaggor med långmedar

Vaggor med längsgående medar har varit vanliga i norra Sverige ned till Dalälven. En som man kan anta ursprunglig vaggmodell är den vickbara lådan med vagga och medar i ett. Sådana vaggor förekom i Hälsingland och Dalarna, en dalavagga är daterad 1674. Samma vaggmodell är också känd från Italien på 1400-talet och från bondemiljö i Portugal.

Den finaste konstnärliga utsmyckningen fick vaggorna i Norrbotten. De dekorerades ofta i gustaviansk stil. En kraftig, lysande blå bottenfärg karakteriserar en del av Norrbottensvaggorna, som den avbildade från Pitetrakten.

8

Hyllor

Små hyllor, "tavletter"

De små öppna vägg- och hörnhyllorna hör till de mest genuina allmogemöblerna. De har utvecklats och varierats i bygderna utan inflytande av högreståndsmöblerna.

De små vägghyllorna eller "tavletterna", som de ofta kallades, i en eller flera våningar användes ofta som bokhylla för gårdens blygsamma bestånd av andaktsböcker och psalmböcker. De förekom i storbondemiljö från 1790-talet och var vanliga i bondgårdarna under första hälften av 1800-talet.

Tavletterna utformades på olika fantasifulla sätt i olika trakter av landet. Norrland har kanske rekord i konstfärdigt uppbyggda hyllor som ibland liknar färgrika tempelfasader eller snirkliga krokaner. Oftast byggdes hyllorna i uppåt avsmalnande avsatser, uppburna av snidade eller svarvade stolpar. Hyllor i triangelform har förekommit på Öland, och i södra och västra Sverige upp till Dalsland. De är släktingar till de triangelformade hyllor som var vanliga i Danmark och nordvästra Tyskland.

En originell sorts vägghylla har ett elegant gallerverk av trä som delvis täcker framsidan. Den var vanlig i Värmland och Jämtland och är något speciellt för Västeuropa, typen återfinns också i England, Frankrike och Spanien.

De små öppna vägghyllorna var inte möbler som man i första hand skaffade för något praktiskt ändamål, även om de uppbar böcker eller småpynt. Man hade dem mest för prydnadens skull, som något vackert att visa upp och kanske skryta lite med. Bygdesnickaren och bygdemålaren utformade också de små tavletterna som verkliga smycken att pryda väggen med. I tavletterna fick den konstnärliga fantasin blomma fritt och bland dem finner man några av de förnämsta exemplen på folklig möbelkonst.

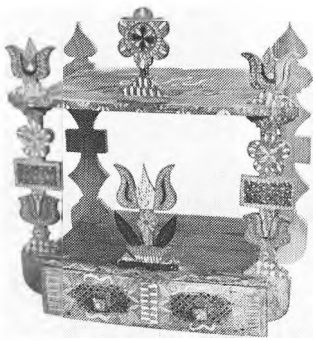

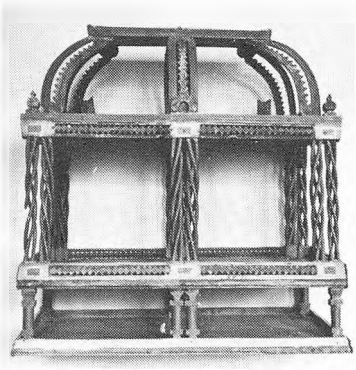

Längst till vänster: Denna lilla psalmbokshylla eller tavlett från Delsbo i Hälsingland är så rikt dekorerad att den liknar ett smycke. Hälsinglands museum.

Konstfärdigt snidad tavlett målad i grönt, rött och blått. Norrbottens museum.

Nedan: Tavlett från Jämtland med gallerverk som täcker framsidan med målad marmorering. Nordiska museet.

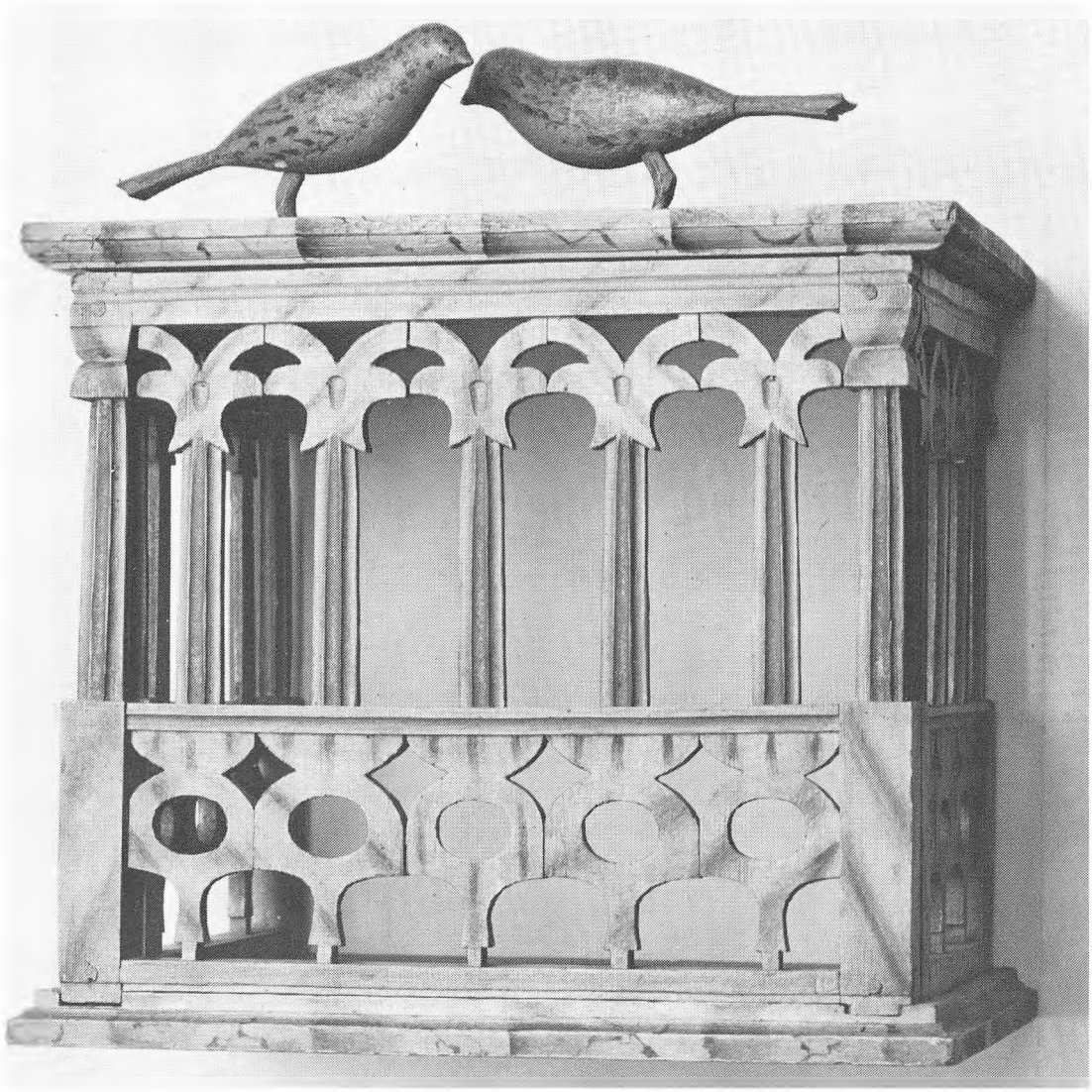

Hörnhyllor

För det mesta var hörnhyllorna enklare utformade än tavletterna. Från södra Sverige kommer de vackrast utformade och målade hörnhyllorna. Ofta tjänade hörnhyllan som fars piphylla och fick som sådan en viss utbredning speciellt i Skåne. Piphyllorna var ofta nedtill försedda med en eller flera lådor för tobak och andra småting och de uppåt avsmalnande hyllorna hade urtag så de långa piporna hölls på plats.

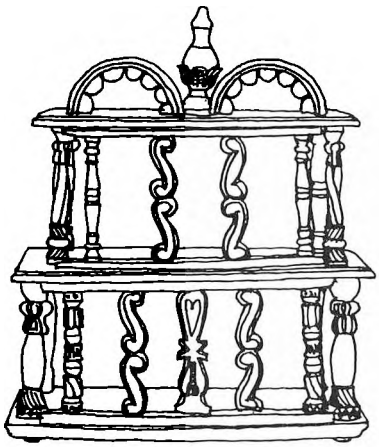

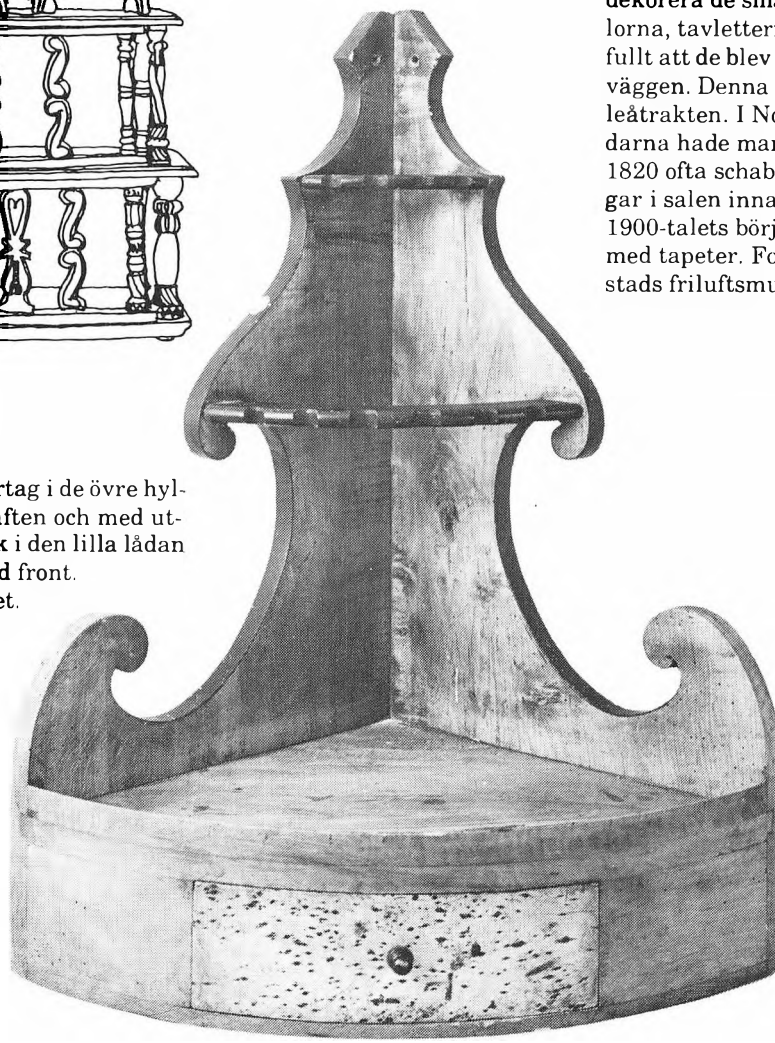

Piphylla med urtag i de övre hyllorna för pipskaften och med utrymme för tobak i den lilla lådan med stänkmålad front. Nordiska museet.

Färgbilden: De skickliga bygdehantverkarna satte en ära i att dekorera de små prydnadshyllorna, tavletterna, så fantasifullt att de blev som smycken för väggen. Denna kommer från Luleåtrakten. I Norrbottensgårdarna hade man från omkring 1820 ofta schablonmålade väggar i salen innan det vid 1900-talets början blev vanligt med tapeter. Foto från Gammelstads friluftsmuseum, Luleå.

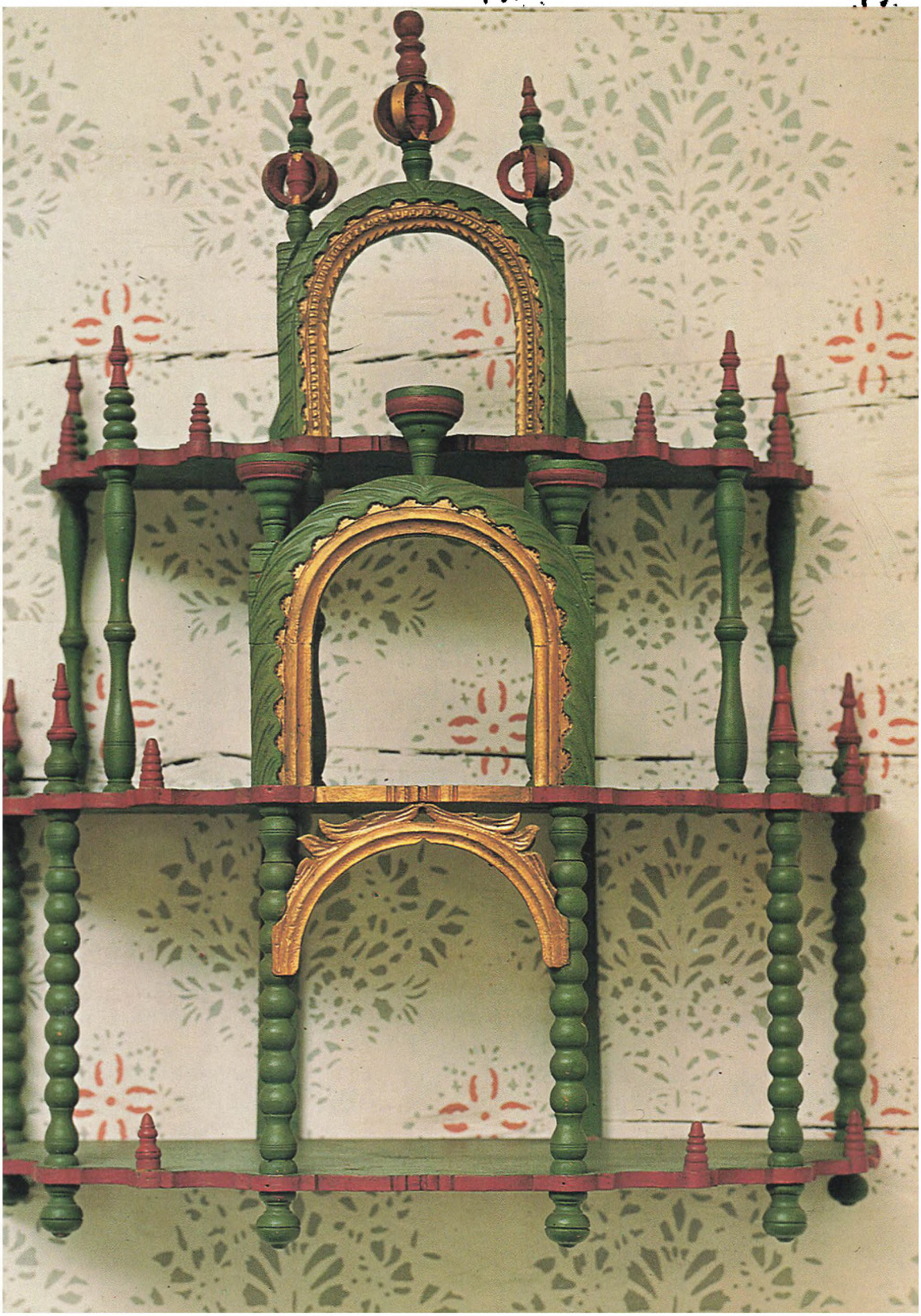

9

Kistor och skrin

Kistan, vår äldsta förvaringsmöbel

Kistan har anor från förhistorisk tid i Norden. Den fungerade från början som en allförvaringsmöbel för mat, kläder, sängkläder eller värdeföremål som silver- och tennsaker.

I ett hem hade man flera kistor för olika ändamål, men främst användes kistorna för förvaring av kläder. "Brudkistan" är en välkänd företeelse. Den började fyllas med den blivande utstyrseln redan när dottern i huset var liten, för att följa henne i boet, fylld med alla de textilier som hon kunda tänkas göra av med i sin livstid. Den seden har inte bara varit vanlig i bondemiljö utan förekom tidigare i högreståndskretsar.

Nästan alltid är kistorna försedda med en låda utmed ena kortsidan, en "läddika", där man förvarade smärre klädespersedlar som schalar eller handskar. Kistan var ett strängt personligt föremål och i de allra flesta fallen var de märkta med ägarens initialer på framsidan. Ett årtal är ofta målat på kistan, det år då ägaren fått kistan. Dekoren bestod ofta av blomsterkransar som inramade initialerna och årtalet. Dekoren tjänade därmed dubbla ändamål, att pryda kistan och att framhäva ägaren.

I *södra Sverige* och särskilt i Skåne har kistan haft stor betydelse och behållit sin centrala roll som förvaringsmöbel under 1800-talet, långt sedan den i andra delar av landet ersatts av olika slags skåp.

I Skåne hade varje vuxen person en kista för sina personliga tillhörigheter. När en matmor i sydöstra Skåne redogjorde för innehållet i kistorna kunde det låta så här: "I den första kistan ligger mina gångkläder. I nästa kista har vi min mans gångkläder. I den tredje kistan borddukar, klutar, i den fjärde kistan drättadukar, i den femte och sjätte sängkläder." Pigorna och drängarna förde också med sig kistor till gården med sina tillhörigheter.

Kista av furu, brunmålad, med plant lock och grönmålade kulfötter. Locket är på insidan bemålat med krönt blomsterkrans "Anno 1780 AOD" så som man brukade göra på brudkistorna. Till vänster skymtar läddikan, den lilla lådan för småsaker. Dalarnas museum.

"Kistekammaren", målning av Jacob Kulle (1838–98) från Torna härad i Skåne. Förutom den typiska stora skånska kistan med välvt lock skymtar en skånsk stol i renässansstil med dyna och t h en säng med takkrans av den typ som i Skåne kallades "himlingasäng". Nationalmuseum.

Kistorna förvarades i en särskild kistekammare vid sidan av stugan, där de stod på parad och vittnade om gårdens burgenhet.

I *mellersta Sverige* hade man också kistor men de konkurrerades tidigt ut av skåp. Kistorna förvisades ut till bodar, loft och vindsutrymmen, där de användes till förvaring av mat och enklare föremål. Följden blev att de mellansvenska kistorna inte blev så omsorgsfullt dekorerade som de sydsvenska och nordsvenska.

I *norra Sverige* har kistorna haft nästan lika stor betydelse som förvaringsmöbler som i Sydsverige. Här placerades de ofta i själva boningshuset och pryddes med vackert målade dekorer.

Så var kistorna hopfogade

De allra tidigaste kistorna var falsade och hade kupigt lock, den kisttypen har hittats i Osebergsfyndet från 800-talet och den lever kvar in på 1500-talet. Från tidig medeltid finns kistor i tappkonstruktion bevarade, ett praktexemplar är en kista från Bjuråker i Hälsingland.

Från 1500-talet finns sinkade kistor bevarade, det var den konstruktion som skulle bli allenarådande under följande århundraden. Sinkningen ger en stark fog genom att kilformiga tappar och urtag kilas i varandra på samma sätt som görs än idag på t ex lådor.

De sinkade kistorna som förekom överallt i Sverige utformades olika i olika delar av landet, främst är det storleken, proportionerna och det plana eller kupiga locket som skiljer dem åt.

Kistor med platt lock

Kistor med platt lock har förekommit sporadiskt runt om i landet men de har varit mest typiska för Mellansverige. Det var vanligt att pryda kistorna med målning. I Uppland blomstrade kistmåleriet särskilt i Roslagen med rokokoinspirerad blomstermålning mot en träådrad grund som härmade masurbjörk.

I nedre Norrland var små kistor med platt lock vanliga. I Hälsingland förekom en speciell modell med platt lock och med starkt sluttande sidor som vidgade sig uppåt. De förekom redan på 1500-talet och gjordes ännu på 1800-talet. De hade på framsidan en målad dekor, ofta med sköldar, som under 1800-talet av bygdekonstnärerna omvandla-

Denna 1500-talskista från Arbrå i Hälsingland är ett exempel på hur gamla stilar länge levde kvar i allmogemöblerna. Den ristade dekoren går tillbaka på vikingatidens ornament. Den primitiva och klena hopfogningen med fals och tränaglar förstärks av järnbeslag. Med den starka konservatism som är typisk för folkkonsten har denna kistform levat kvar i Dalarna och Hälsingland in på 1700-talet.

Kista från Delsbo i Hälsingland med karakteristiskt uppåt vidgande sidor och platt lock. De upphöjda fälten på locket och framsidan pryds av blommor och hjärtan, i ett av hjärtana dateringen 1852. Interiör från Delsbogården på Skansen.

Kista med platt lock av den enkla typ som var vanlig i Mellansverige. Den målade tulpandekoren är typisk för Uppland. Kistan är daterad 1764 och kommer från Björklinge. Upplandsmuseet.

des till hjärtan, en passande dekor eftersom det i allmänhet gällde brudkistor. Särskilt vackra kistor målades i Järvsö där man hade en säregen högtstående målartradition med molnliknande ljus marmorering mot mörkblå botten.

Sydsvenska kistor med kupigt lock

De sydsvenska kistorna är långa, har kupigt lock, som på yngre kistor är högt välvt, och snedställda sidor som vidgas uppåt. I södra Skåne där det var vanligt med stampat lergolv hade kistorna ofta lösa fötter för att inte fukt skulle tränga upp i möbeln.

De äldsta kistorna hade ibland skulpterad dekor och kraftiga, dekorativt utformade järnbeslag. När kistorna blev stadigare i konstruktionen avtog den praktiska nyttan av beslagen och de ersattes ibland med målade band. Materialet var under 1700-talet ofta ek, senare furu.

Under 1800-talet försågs de sydsvenska kistorna med målad dekor av blomster och kransar på framsidan och locket. Även insidan av locket kunde få en sparsam dekorering. Folklivsskildraren Nicolovius berättar 1847 från sin hemtrakt Skytts härad om stugans möbler: ”... för övrigt garnerat med blåfärgade, med svarta beslag försedda kistor, som målaren utsirat med stora röda tulipaner, vilkas like naturen ej varit mäktig att frambringa”.

De frodiga blomsterslingorna, tulpanerna och rosorna på kistorna formades ofta till kransar som omgav ägarens initialer. Anledningen till att så många vackert bemålade kistor bevarats är att de var statusmöbler som spelade stor roll vid frieri- och bröllopsceremonierna och som gick i arv från generation till generation.

Inte förrän i slutet av 1800-talet började man i Skåne och angrän-

sande landskap övergå till att förvara sina kläder i klädskåp i stället för liggande i kistan.

Nordsvenska kistor med kupigt lock

Korta och höga kistor med kupigt lock är typiska för övre Norrland. Rikligast hade de förekommit i Norrbotten men också i Västerbotten och Ångermanland. Locken har inga sidostycken, vilket är ett ålderdomligt drag. De äldsta daterade nordsvenska kistorna är från 1600-talet men de flesta bevarade är från 17- och 1800-talen. De nordsvenska kistorna är ibland målade med kraftiga färger och har utgjort lysande färgklickar där de stod inne i stugan.

Typisk sydsvensk kista med kupigt lock med sidostycken, handtag och kulfötter. Kraftfull dekor med kransar och buketter av knubbiga rosor. I kransarna står KKD 1855.

Nordsvensk kort och hög kista med kupigt lock med rokokoinspirerad målad dekor, daterad 1810. Från Nederklaix i Norrbotten. Nordiska museet.

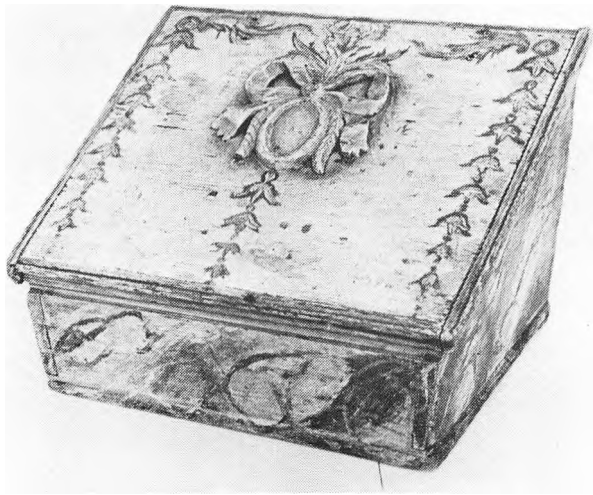

Fästmöskrin från Ljusdal i Hälsingland, privat ägo. Skrinet är prytt med en medaljong och rosett i upphöjd relief och är ett förnämligt exempel på gustaviansk stil i folklig tappning. Bottenfärgen är ljust blågrå och dekoren i lite starkare blått.

Skrinet, en vanlig fästmansgåva

Skrinet var en viktig förvaringsplats för smycken, schalar, sysaker och andra småting innan man hade byråar och chiffonjéer. På resor medförde man skrivdon och viktiga papper i ett skrin. Särskilt betydelsefullt var skrinet som trolovningsgåva, "fästningsskrin". Fästmannen skänkte ett vackert dekorerat skrin till sin käresta, en sed som var vanlig från 1600-talet fram till 1800-talets senare del, då seden med fästmansgåvor tunnades ut.

Äldre skrin från 1600-talet var ofta prydda med karvsnitt eller plattrelief och ofta omålade. Under 1700-talet fick de allt oftare målad dekor och under 1800-talet dominerade den målade dekoren helt.

Skrinen har utformats på många olika sätt från ålderdomliga "miniatyrkistor" med kupiga lock till låga skrin med sluttande pulpetlock.

Speciell dekorativ omsorg lades naturligtvis ned på fästmöskrinen. De prunkade av blomstermålning både utvändigt och invändigt och var på locket försedda med fästmöns initialer och årtalet för trolovningen. De små eleganta skrinen hade ofta sinnrik inredning med en bred låda med småfack undertill och under locket smålådor.

I fästningsskrinet låg de trolovningsgåvor som fästmannen skänkte fästmön. Från Länna i Uppland finns ett fästningsskrin bevarat som egenhändigt tillverkats av fästmannen, Jan Ersson, och som när det överlämnades innehöll två silverskedar, en silverkappe, ett par guldringar och en sidenschalett. Det förekom alltså att händiga fästmän själva förfärdigade fästningsskrinet men annars var det i många trakter regel att skrinen utfördes av en hantverkare, som antingen tog upp beställningar eller sålde sina alster på marknaden.

10

Skåp

Innan skåpen så småningom vann insteg i bondehemmen från 1600-talets senare hälft och framåt, fungerade kistan som universalmöbel för förvaring "bakom lås och bom" medan sådant som skulle finnas nära till hands eller som man ville visa upp förvarades i öppna hyllor. De öppna hyllorna levde sedan kvar i många skåpformer, där antingen överdelen eller mittpartiet var öppet för att man skulle kunna visa upp valda delar av husgerådet och ge besökaren ett intryck av gårdens välstånd.

Kärlhyllor och hyllskänkar

Vid stugans ingångsdörr nära spisen hade man ofta en öppen *kärlhylla* eller "karhylla". På de undre hyllorna förvarade man större grytor, fat och kokkärl, eventuellt fanns en bredare avställningsyta i bordshöjd

Karhyllan hade sin plats bredvid ingångsdörren nära spisen. I de öppna övre hyllorna förvarades sådant man behövde ofta eller som man ville visa upp, medan man innanför skåpdörren i underdelen placerades sådant som skulle skyddas för damm och flugsmuts. Karhyllan har målad dekor och datering 1818. Interiör från Utanåker, Rättvik i Dalarna.

och i överdelen var grundare hyllor för mindre fat och tallrikar. Kärlhyllorna var raka eller utformade för hörn med vinkelställda hyllor.

Ur de öppna kärlhyllorna har olika skåptyper utvecklats. För att skydda kärlen mot smuts och flugor byggde man in underdelen och satte dörr för. Sådana *hyllskänkar* avsedda att stå vid en rak vägg har varit vanliga i hela landet och även i stora delar av Europa. Hyllskänken var en i högsta grad funktionell möbel som var exakt avpassad efter gårdens husgeråd, hyllavstånd och hyllstorlek avpassades t ex efter storleken på faten och trätallrikarna. Ibland hade man en speciell nisch för smörkärnan.

I Värmland, Dalarna, Hälsingland och Härjedalen placerade man ofta hyllskänken i ett hörn, där den tog mindre plats. Hyllskänken i hörnet i dalastugorna kunde växa ut till en imponerande väggfast inredning som till och med innehöll smålådor, något i stil med våra dagars rustika köksinredningar!

En variation av hyllskänken är *baldakinskänken* som har ett utskjutande tak över hyllpartiet. Taket var ofta profilerat och hela skänken ofta konstnärligt utsirad. Baldakinskänken är typisk för Norge och har därifrån kommit in i Västsverige.

Baldakinskänkar var vanliga i Västsverige genom inflytande från Norge. Denna är från Tanum i Bohuslän. Nordiska museet.

Initialer och årtal på skåpen

De stora skåpen var hemmets gemensamma egendom och ofta bär de både husfaderns och husmoderns initialer i utrymmet ovanför dörren plus eventuellt ett årtal, som angav när man fått skåpet. De stora skåp som innehöll husgeråd och mat ansågs allmänt tillhöra husmoderns domäner. Den karl som på egen hand snokade i matskåpet respekterades inte mycket, liksom inte heller den hustru som lät sin man hållas med sådant.

Däremot var de små hängskåpen mera enskild egendom och bar ofta bara husfaderns initialer, i brännvinsskåpet hade hustrun ingenting att göra.

Skänkskåp, "dalaskåp"

I Dalarna utbildades från mitten av 1700-talet och framåt en typ av skänkskåp som blivit så typiska för landskapet att de allmänt kallas "dalaskåp". Det är ett skänkskåp i två avsatser med utskjutande underdel så att en liten hylla bildas framför överskåpet. Underskåpet har avfasade hörn, något som är karakteristiskt för skåpen från Dalarna. På de äldsta skåpen från 1700-talets mitt var avslutningen upptill ofta rak men från omkring 1780 fick de oftast ett kraftigt profilerat, brutet gavelkrön (se bild), ett kvardröjande barockdrag som också det var typiskt för dalaskåpen. I överdelen har dalaskåpen två dörrar och i underdelen en. Från 1750-talet och hundra år framåt tillverkades sådana skåp i väldiga mängder men efter 1800-talets mitt gick tillverkningen starkt tillbaka.

Dalaskåpen tillverkades i stora serier med nästan identiskt utseende och samma mått. Det var inte bara Dalarna som översvämmades av dessa skåp, genom kringresande försäljare spreds de vida omkring, mest träffar man på dem i angränsande trakter som södra Härjedalen och västra Hälsingland.

I skänkskåpen förvarade man linne och klädesplagg i den nedre delen och porslin i den övre. I den översta hyllan brukar finnas urtag att hänga skedar i. Skänkskåpet placerades gärna intill fönstret vid fondgaveln så att man hade det mitt i blickfältet när man steg in genom dörren. Var man så välbärgad att man hade två skänkskåp ställdes de gärna symmetriskt på ömse sidor om fönstret. Två sådana mäktiga målade skåp utgjorde en pampig syn och gav ett imponerande intryck av gårdens status.

I *Hälsingland* fanns många särpräglade lokala målarskolor. I Järvsö utvecklades under perioden 1790–1840 en molnformad marmorering i ljust mot mörkblå eller svart botten som fick en luftig, flytande karaktär genom att man målade "vått i vått". Marmoreringen hade olika karaktär, målningen på underskåpet till fathyllan kan på grund av sitt speciella utseende dateras till 1814–16. Prästgården i Järvsö.

Dalmålat skänkskåp, med fullt utbildad kurbitsdekor på dörrspeglarna, daterat 1786. Typen kallas ibland "kronskåp" efter kronan som dekorerar krönet. Dalskåpen spreds över hela landet men de flesta hamnade i grannlandskapen. Detta är från Forsa i Hälsingland.

Kurbitsen blommar på dalaskåpen

Skänkskåpet var en statusmöbel och bondens stolthet, och stor omsorg ägnades den målade dekorationen. På de äldsta skåpen förekommer målad marmorering i rokokons efterföljd och på 1770-talet fick dörrspeglarna ibland läcker blomstermålning i rokoko.

Fram till 1780 var blomsterdekoren på dalaskåpen naturalistisk men från 1780-talet övergick rättviksmålarna med Erik Eliasson (1754–1811) i spetsen till att måla alltmer stiliserade blombuketter, kurbitser, som skulle bli dalmåleriets signatur. Kurbitsen är en stilise-

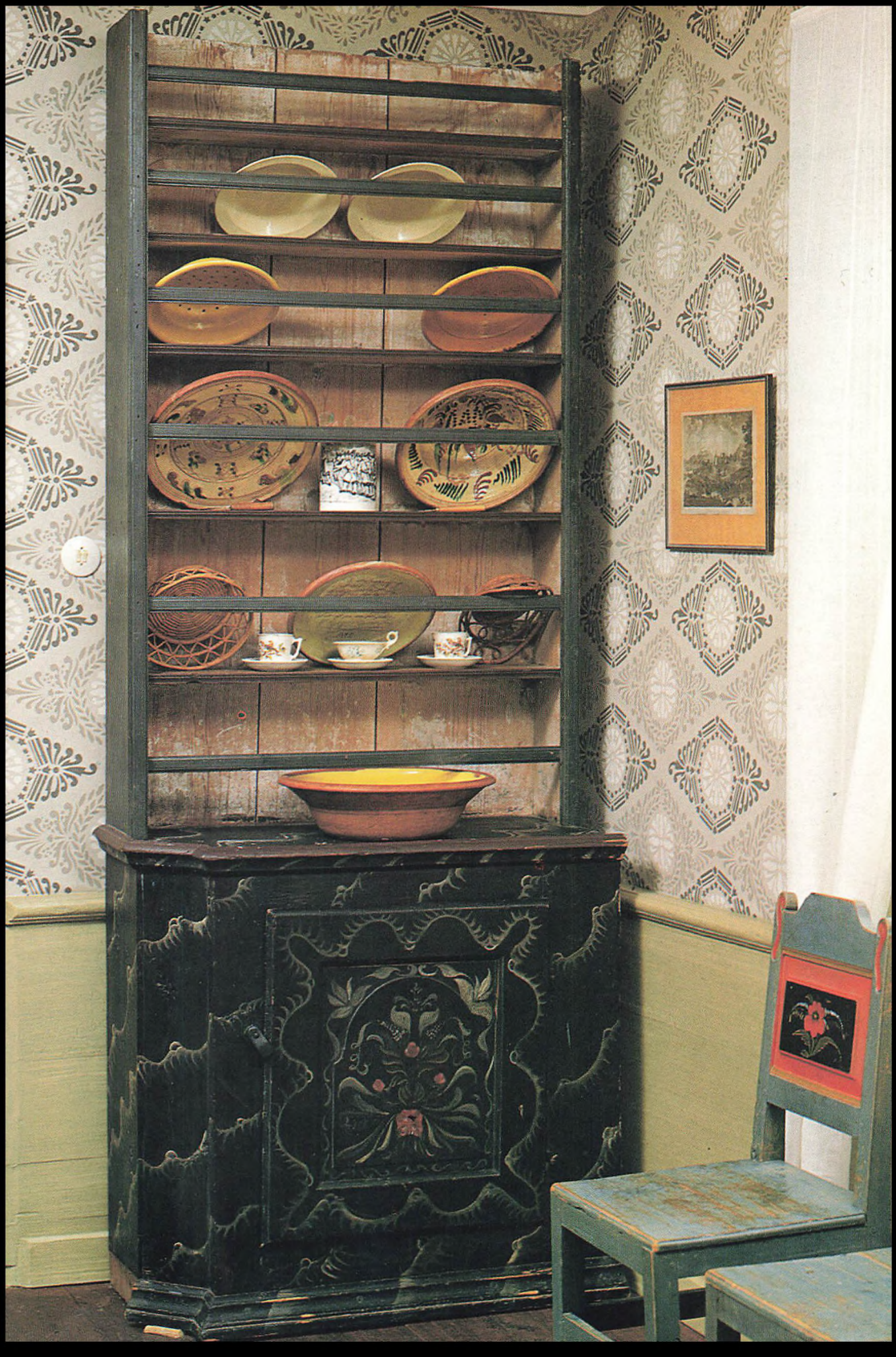

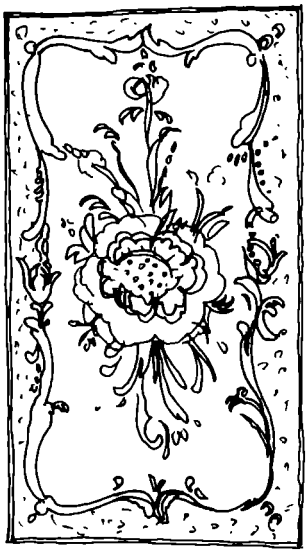

Så här målade den kanske främste rättviksmålaren Erik Eliasson, innan han på 1780-talet stiliserade sina blommotiv. På detta skåp "Målatt Åhr 1776" har dekoren ännu tydliga drag av rokoko. Dalarnas museum.

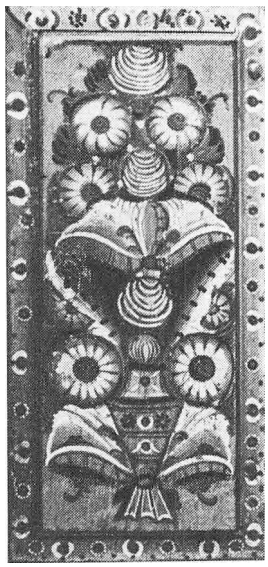

Dalmålarna stiliserade och utvecklade kurbitsen var och en efter sitt sinne och variationerna är många. En dekor med somliknande blommor och ganska mycket grönt i den övervägande bruna dekoren var vanlig på skåpen som målades i Gagnef.

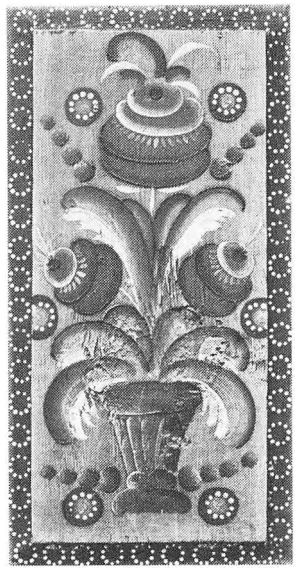

Detalj av dekoren på en dörr till ett överskåp målat av korpralen vid Rättviks regemente Mats Persson Stadig från Bjursås år 1828. Stadig är en av de bäst kända dalmålarna genom flera kända skåp och genom att hans målarredskap och skisser finns bevarade. Hans blommor har tycke av uppjästa kanelsnurror och han arbetar mycket med schabloner och stämplar som t ex i bården runt fyllningen. Dalarnas museum.

ring av en blomsterurna fylld med blommor, ett dekorativt element som användes mycket under barocken. Denna blomsterurna växte under dalmålarnas pensel ut till en dekorativ kaskad av stiliserade blommor och blad, symmetriskt ordnade.

Skickliga målare i Rättvik, som är centrum för detta måleri, men också målare i Leksand, Hedemora och senare även Lima vidareutvecklade det dekorativa skåpmåleriet. Massproduktionen medförde att måleriet under 1800-talet blev alltmera schablonartat. Den karakteristiska färgskalan för Rättviksskåpen är olika bruna färgtoner, svart och vitt.

Dalmålarna reste också runt och dekorerade skåp och spred sin konst långt utanför Dalarna, främst till Svealand och Norrland. Kurbitsmålade dalaskåp har funnit vägen ändå till södra Sverige, till Norge och Finland.

Skänkskåp från andra trakter

Andra typer av skänkskåp med avsats mellan över- och underskåp har förekommit i andra delar av landet än Dalarna. En äldre typ av skänkskåp har överskåp som är både grundare och smalare än underskåpet, så att avsatsen sträcker sig över tre sidor. Sådana skåp uppträdde i bondemiljö nästan bara i Västerbotten och Norrbotten. Troligen var typen importerad från Stockholm, en stad som betydde mycket för möbelbeståndet och inredningen i de norrländska kustlandskapen. Handeln var livlig och de norrländska storbönderna gjorde täta resor till huvudstaden.

Skänkskåp från 1700-talets slut och 1800-talets första hälft som mycket liknar dalaskåpen men inte har avfasade hörn på underdelen fick i Värmland en särskilt ståtlig utformning med kraftfullt svängda krön. I övre Norrland gjordes fantastiska och praktfulla skänkskåp med vackra målningar. Här som i så många andra sammanhang när det gäller allmogemöbler kommer de verkliga praktexemplen från Ångermanland.

Sydsvenska stolpskänkar

Små skåp med öppet mellanparti och kraftigt tak uppburet av stolpar, s k stolpskänkar, var karakteristiska möbler för Sydsverige, allra vanligast var de i Halland. Som typ var stolpskänken besläktad med baldakinskänken. I nordvästra Tyskland och i Danmark var stolp-

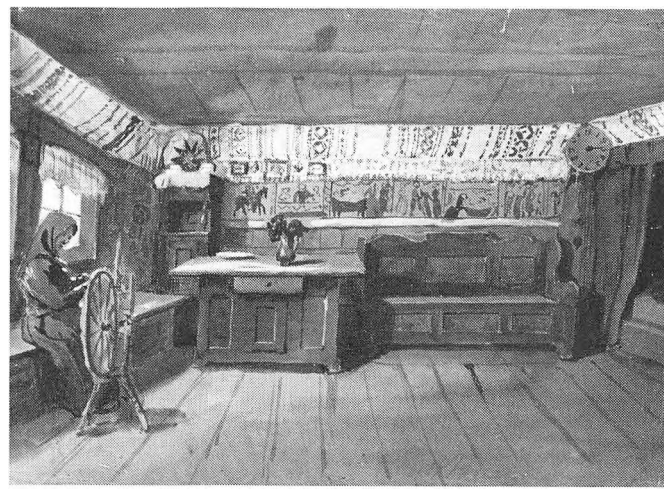

I hörnet bakom bordet skymtar stolpskänken på denna halländska stuginteriör ur målaren Bengt Nordenbergs skissbok. Andra ålderdomliga typiskt sydsvenska drag i möbleringen är kistbänken som gumman sitter på och det stora kistbordet. Stugan är "dragen" till högtid med vävda och målade bonader.

skänken en omhuldad möbelform under renässansen och från kontinenten har den i förenklad form invaderat de sydsvenska allmogehemmen. Många av de sydsvenska stolpskänkarna har dateringar från 1600-talet och är ålderdomliga till typen. De är prydda med kraftfull reliefdekor i renässans- eller barockstil.

De sydsvenska stolpskänkarna var vanligen ganska små och avsedda att stå på en bänk. Sådana små skåp kallades ofta kannbänkskåp och brukade ha sin plats på bänken i hörnet nära husfaderns säte. Där förvarades kannor, dryckeskärl och brännvinskrus.

Fastän stolpskänken oftast stod i hörnet vid husfaderns plats var den sällan utformad som ett hörnskåp med ryggen i vinkel. Innersidan av stolpskänken brukade inte vara dekorerad eftersom den stod tätt mot väggen.

Stolpskänkarna var liksom andra sydsvenska skåp små till formatet. Det berodde på att kistan i sydsverige behöll sin roll som den viktigaste förvaringsmöbeln och skåpen kompletterade men inte ersatte kistan.

Nordsvenska stolpskänkar

I övre Sverige hade man också stolpskänkar fast de var större och utformade mera som representativa statusmöbler än de sydsvenska. Karakteristiskt för den nordsvenska typen var att överdelen var inredd som ett skåp. De hörde hemma i 16- och 1700-talen och var präglade av renässans- och barockstilen. Paralleller till stolpskänkarna finns i

De nordsvenska stolpskänkarna hade ofta sin plats i gäststugan och var verkliga paradmöbler. Dessa praktfullt utstyrda skåp i renässans eller barock är ståtliga representanter för nordsvensk storbondekultur, exemplet på bilden kommer från Fläcke by i Grundsunda, Ångermanland. Nu i Anundsjö hembygdsgård.

Ståndskåp med målad marmorering, på dörrar och understycke blomdekor, daterat 1837. Från Höks härad, Halland, tillhör Kulturen i Lund.

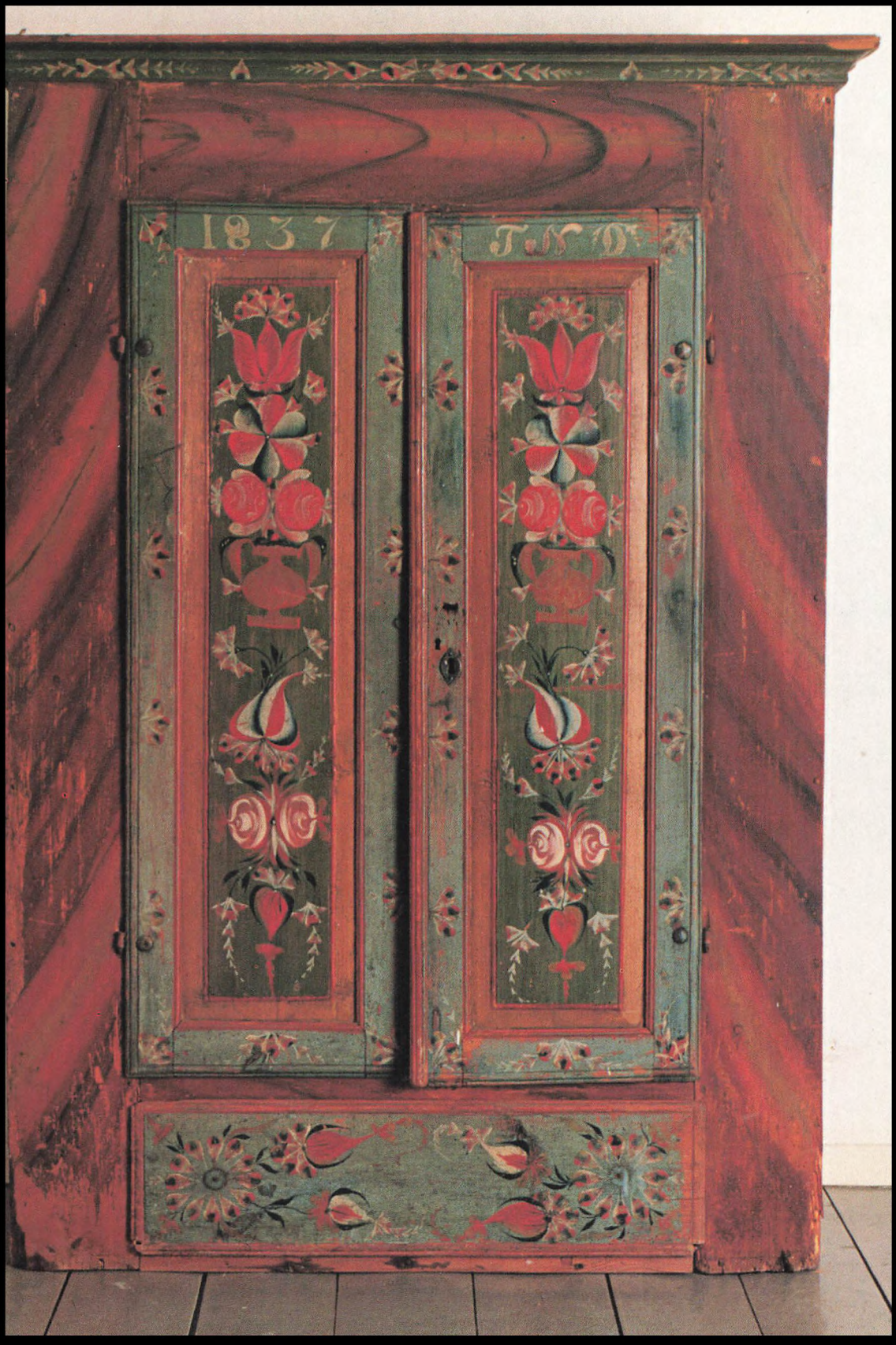
1837
T K D

Danmark och Tyskland. Stolpskänken var oftare placerad i gäststugan (dvs festsalen) än i vardagsstugan och utformades särskilt praktfullt eftersom den fungerade som en skrytmöbel. De ståtliga nordsvenska stolpskänkarna är typiska för det övre sociala skiktet på gränsen mellan allmoge- och ståndskultur som representeras av storbondegårdarna, bergsmansgårdarna och prästgårdarna norr om Dalälven.

De ålderdomliga ståndskåpen

Ståndskåpet var den första skåpmodellen i stort format som slog igenom i svenska bygder genom inflytande från Danmark och Tyskland. Det är vid sidan av de små bänkskåpen den enda skåpmodellen man fann i bondstugorna redan på 1600-talet. Ståndskåpet spelade fortfarande en stor roll under 1700-talet men utkonkurrerades sedan av skänkskåpet. Ståndskåpen är enkla och räta i formen, vanligen i manshöjd och avsedda att stå på golvet. De äldre ståndskåpen från 1600-talet kännetecknas av att de har en eller två *små* luckor, utanpåliggande gångjärn (ett 1600-talsdrag) och rak avslutning upptill. De yngre ståndskåpen hade kraftigt framträdande gavelkrön som kunde lyftas av, en stor enkeldörr eller pardörrar.

Ståndskåpet har förekommit överallt i landet men de äldre modellerna degraderades under 1800-talet och flyttades ut i bodar och uthus. Längst i norr träffar man på de yngre formerna.

När man först började kombinera inbyggda sängar med ett skåp vid fotändan, var det just med denna tidiga skåpmodell.

I södra Skåne där det var vanligt med lergolv försågs ståndskåpet ofta med "sulor" som lyfte skåpet från golvet så fukten inte skadade det.

Ståndskåpet var inrett med hyllor och användes ofta till matskåp, i ena halvan ibland inredd med täta träpinnar att ställa mjölktråg på.

Vad allt ett välförsett ståndskåp kunde innehålla i matväg ger den här skildringen från Löderup i Skåne en aning om: "I nedersta skåpet förvarades siktebrödet, ett par stora krukor med svinflott, ett stort flat fat med kokt kött, ett bra stycke s k spekekött, skinka. På hösten och efterhösten då det samlades på smör fick även smörkrukan sin plats där, så en del större lerfat och krukor, som ej användes så ofta. I det övre skåpet förvarades flaskor med brännvin, cognac och punsch, men mor hade där en del av sina mattallrikar och karotter samt soppskålar, obränt kaffe, risgryn samt kött och smörfat, tallrik med korv och sylta, honungskakan får jag ej glömma."

Till de mest praktfulla allmogemöblerna hör de pompösa och tunga dubbelskåp i barock som snidades i Vibyggerå i Ångermanland. Detta skåp är utfört av "storsnickaren" Pehr Pehrsson i Käxed (1733–1814) som var mycket produktiv och även gjort kyrkoinredningar. En originell detalj är det lilla huvudet som tittar fram ur gavelkrönet. Härnösands museum.

Stora dubbelskåp med lådor i underdelen

Genom inflytande från de stora holländska och nordtyska barockskåpen utbildades en skåpmodell med dominerande överdel med dubbeldörrar och en låg underdel med en eller två lådor. Den typen av skåp har använts i bondehemmen till förvaring av husgeråd och linne. Granna sådana skåp gjordes särskilt i norra Sverige, de allra ståtligaste i Ångermanland. Anders Olsson i Lakamark, Ångermanland, snidade verkliga praktfasader vid 1700-talets mitt. Vid slutet av århundradet tog som vanligt målarna ensamma över dekorerandet av skåpen och den snidade dekoren försvann. Under 1800-talets första hälft dominerade den sengustavianska stilen i skåpens form och dekor. I Hälsingland gjordes i början av 1800-talet många vackra sådana sengustavianska skåp.

En yngre modell där underdelen utgörs av en byrå fick stor betydelse i Värmland, där de förekom i mera förmögna gårdar. De stora, tunga och lite dystra värmländska skåpen vittnar om att landskapet när dessa skåp kom till under senare delen av 1700-talet hade högkonjunkturen tack vare järnet och timmeravverkningen.

Stort skänkskåp med kraftigt svängt krön som är karakteristiskt för de värmländska skåpen.

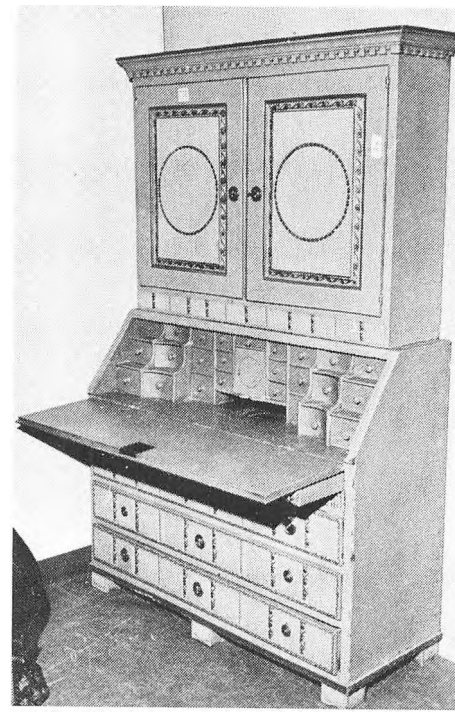

Förnäm snedklaff i gustaviansk stil, troligen från omkring 1800 eller strax därefter. Lådinredningen innanför klaffen är ovanligt rik. Senare målning.

Snedklaffskåp

Från England härstammar en kombinationsmöbel som kom att spela stor roll i svenska bondehem i slutet av 1700-talet och långt in på 1800-talet, nämligen snedklaffskåpet, en kombination av byrå, skrivklaff och skåp. För bonden blev den många gånger en ersättning för eller föregångare till de påkostade chiffonjéer som förekom i högreståndshem under samma tid och som längre fram under 1800-talet också blev vanliga i bondemiljö.

Snedklaffskåpen förekom i större delen av landet fast sparsammast i sydligaste Sverige. De yngre formerna i gustaviansk stil och Karl Johansstil, som är de man oftast ser, har lådindelning innanför snedklaffen, något som tidigare inte var vanligt.

Små hängskåp

Överallt i Sverige har man i bondstugorna haft ett litet hängskåp för personliga och värdefulla småting. Dessa små skåp var antingen avsedda att hänga på rak vägg eller i ett hörn. I båda fallen tjänade de som husfars lilla hemliga skåp som hängde nära hans plats vid bordet, där han förvarade nycklar, brännvinspluntan och ett par silverkalkar eller brännvinglas, som kom fram när det var fint främmande i gården eller en affär skulle göras upp.

De små hängskåpen för rak vägg var ofta enkla i formen med rak avslutning upptill och med enkel lucka eller dörr. Under 1700-talet förekom det också att man gjorde gavelkrön och de små hängskåpen såg då ut som avhuggna överskåp.

Rokokons buktande kurvatur präglar småskåpen från Härjedalen och Jämtland, där rokokon spelat stor roll i allmogekonsten.

Den skurna dekoren på de ofta omålade skåpen fick som när det gällde andra allmogemöbler vika för den målade dekoren under 1700-talets senare del och 1800-talets början. Tänk vad det då måste ha börjat lysa av granna färger i bondens stuga.

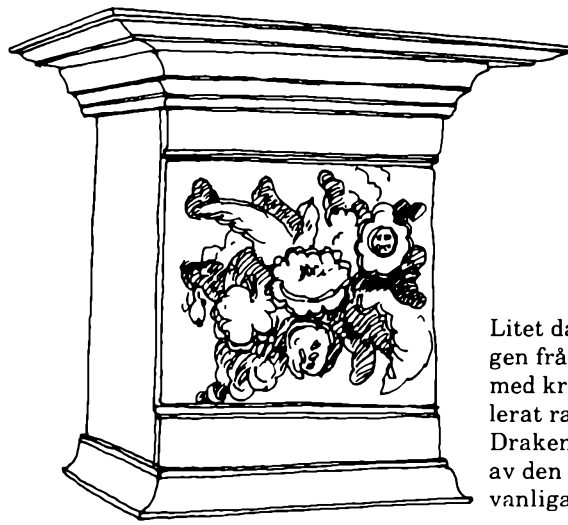

Litet dalmålat hängskåp, troligen från slutet av 1700-talet, med kraftigt utskjutande profilerat rakt krön. Antikaffären Draken, Stockholm. Små skåp av den här typen var mycket vanliga.

Små hörnskåp

Nästan lika vanliga som de raka små hängskåpen var nog de små hörnskåpen med tresidig fasad och en dörr. Genomskärningen är sexkantig eftersom vinkeln in mot hörnet på skåpets baksida ofta är avfasad. Hörnskåpen är typiska för Norden och de har varit vanliga i alla delar av vårt land. De har varit i bruk in i våra dagar, speciellt i ålderdomliga trakter som t ex Dalarna där man bevarade gamla traditioner i heminredningen liksom på andra områden. Däremot kom de ur allmänt bruk redan före mitten av 1800-talet i östra Mellansverige, dvs området kring Stockholm, där man alltid varit först med nymodigheter och snabb att förkasta det gamla som omodernt.

De äldsta daterade små hörnskåpen är från 1648, från Leksand i Dalarna. De äldre skåpen är omålade med rikt profilerade speglar och reliefdekor. På 1760-talet sker den vanliga omsvängningen och målningen börjar breda ut sig över skåpen och så småningom slår de provinsiella stilarna ut i blom på skåpdörrarna.

Skänkar

Under 1800-talet slog skänken igenom på bred front i bondehemmen. Skänken är ett inventiöst, brett men relativt lågt skåp med två höga dörrar och eventuellt en eller två lådor överst. Ibland kan överdelen innehålla en nerfällbar klaff i stället för lådorna. Karakteristiskt för skänkarna är att de ovanpå har en avställningsyta, på tre sidor begränsad av en uppstående låg kant, som på ett bakbord.

Skänken hör alltså till det yngre möbelbeståndet i bondens stuga. De första skänkarna uppträdde i slutet av 1700-talet, de blev verkligt vanliga under 1800-talets första hälft och fanns kvar som en nästan obligatorisk möbel i stugan eller salen långt in på 1900-talet.

De tidiga skänkarna från sekelskiftet 1800 och de närmast följande decennierna hade ofta dörrspeglarna täckta av smala vertikala räfflor, så som var vanligt på den gustavianska tiden.

De anspråkslösa men rymliga skänkarna har tidigare varit ganska ringaktade men har nu åter blivit populära möbler, som är eftersökta av sommarstugeägarna, och de går inte längre bort för ett par tior på auktionerna. Det händer ibland att mindre nogräknade "antikrenoverare" s a s föråldrar 1900-talsskänkar ungefär hundra år genom att ge dem räfflade dörrspeglar, så det kan vara anledning att se upp!

Hängskåp med trekantig fasad från Revsjö, Västergötland, daterat 1782. Skåpet har renässansdrag med nedsänkta rektangulära sidofält och profilerade dörrspeglar. Nordiska museet.

Nästa uppslag: Skänken står inklämd bredvid den inbyggda sängen i denna stuginteriör från Skuttunge i Uppland. Skänken har som ett bakbord den typiska kanten runt tre sidor. De snedställda romberna i dörrspeglarna har dekor av smala räfflor så som var vanligt omkring 1800. För övrigt är möbleringen typisk med slagbordet framför fönstret, flankerat av ett par stolar, skänken bredvid och stolen framför den högt uppbäddade sängen.

Skänk med gustavianska stildrag. Lådförstyckena och de trekantiga fälten i dörrspeglarna är räfflade. Trots sitt smått förnäma utseende härstammar skänken från en bondgård i Järvsö i Hälsingland och står nu i prästgården i Järvsö.

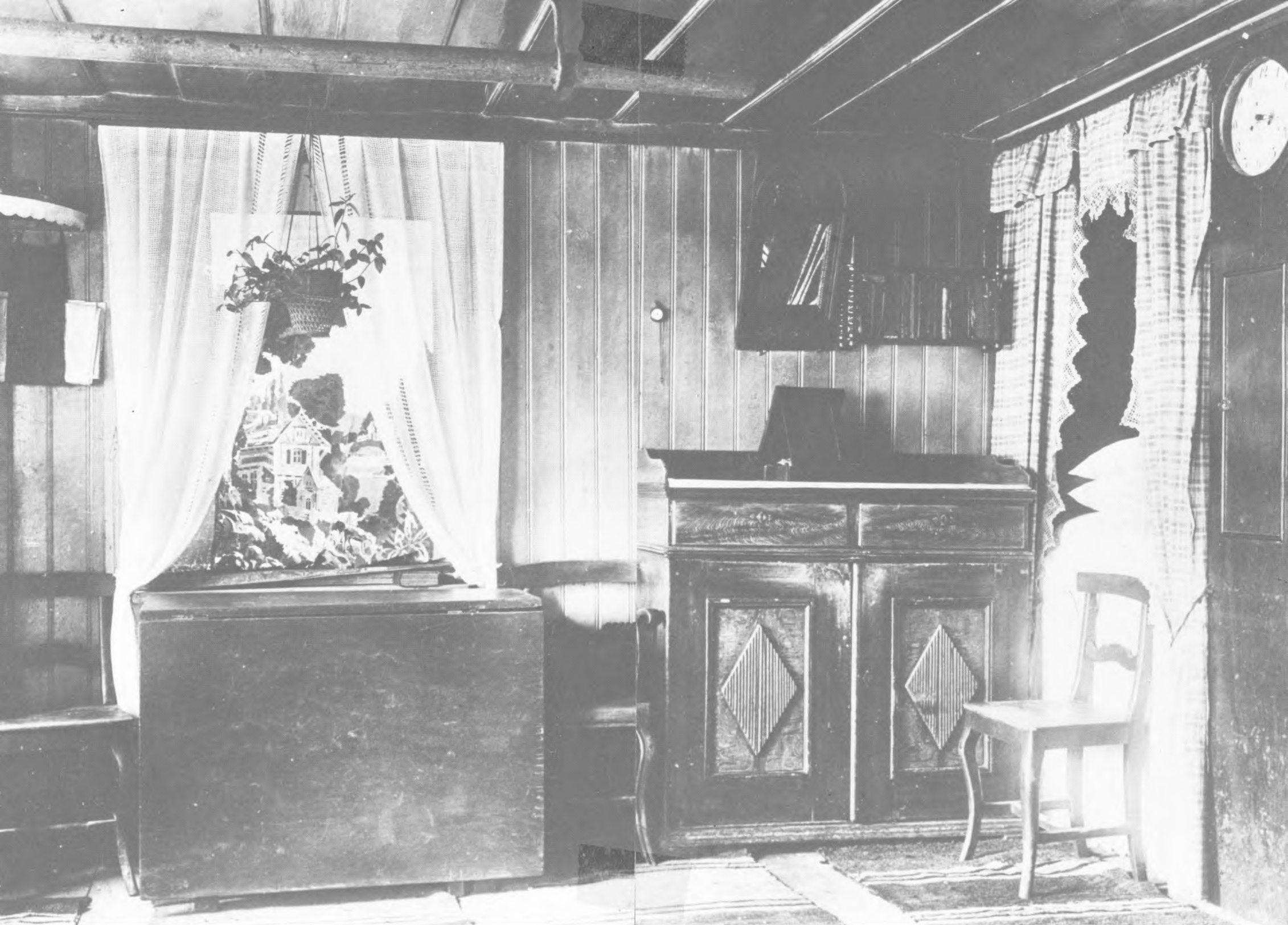

Hörnskåp med öppen mellandel, målat i blågrönt med dekor i gråsvart. Målningen anses vara utförd av Skinnar Johan Ersson i Marnäs. Kurbitsdekoren på dörrarna har tycke av kaktus. Över dörren står 1823. Enligt uppgift från Övre Tänger, Svärdsjö, Dalarna. Dalarnas museum.

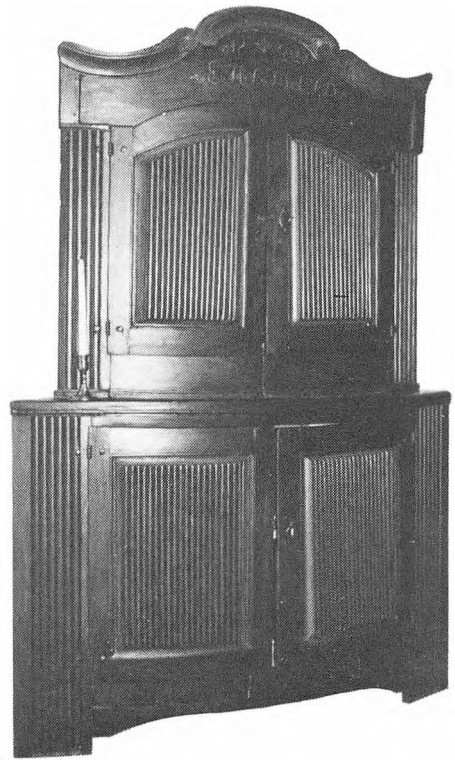

Ståtlig svartmålad hörnskänk med rundad fasad och mäktigt svängt krön, märkt EAS MLFD 1822. Skåpdörrarna har räfflade speglar.

Stora hörnskåp

En typiskt nordisk möbeltyp är skänkskåpen i hörnmodell. Skänkskåp med öppen mellandel förekommer också som hörnskåp liksom man kan finna de andra skåptyperna vi läst om i det föregående i hörnmodeller, även om de inte varit lika vanliga som skåpen som var avsedda för rak vägg.

De äldre stora hörnskåpen har tredelad fasad, liksom de små hörnskåpen, medan de yngre som är från 1800-talet, ofta har rundad fasad.

11

Byråar och chiffonjéer

Byrån ersatte kistan

När kistan blev omodern ersattes den av byrån som förvaringsmöbel. Byrån kallas ofta dragkista av äldre personer, vilket betonar sambandet bakåt.

Det var under Fredrik I:s regeringstid (1720–51) som byråar först uppträdde i högreståndsmiljö i Sverige och då i former som präglades av senbarocken. Det tog som vanligt lång tid innan den nya möbeltypen spreds till bondemiljö, det skedde inte förrän omkring 1800 – även om de i enstaka fall kunde uppträda tidigare i storbondehem. Under 1800-talets lopp blev sedan byråar allt vanligare i bondehemmen.

Bondehemmens byråar är därför i någon mån präglade av den sengustavianska stilen, som var aktuell i högreståndskretsar under 1700-talets sista decennier. Men främst utmärktes böndernas byråar

Rekonstruerad interiör med snedklaffbyrå från Backa i Hedesunda, Gästrikland, omkring 1820. Gävle museum.

Byrå med målad träådring och träskiva med målning som imiterar marmorering från början av 1800-talet.

Symmetriskt på ömse sidor om slagbordet klämdes oftast byrån och snedklaffbyrån in i bondstugan när dessa nymodigheter gjorde entré där. Interiör från en stuga i Västerås by i Svinhults socken. Östergötland. Foto 1916 ur A C Hultgrens fotografisamling i Östergötlands museum.

av Karl Johansstilen och 1800-talets nystilar. Genom att byrån så sent kom in i bondehemmen har den inte fått lokala variationer eller folkliga omtolkningar utan har ganska nära följt förebilderna från borgerliga hem och högreståndshem.

Men typiskt för allmogebyrån är att material och utförande är enklare än förebildernas. När borgarnas byråar var mahognyfanerade som under Karl Johanstiden eller valnötsfanerade som under nyrokokon, var bondens byrå i stället målad i träådring, som härmade dessa träslag. Vid slutet av 1800-talet och kring sekelskiftet 1900 var det populärt med höga smala byråar med pelare vid sidorna i nyrenässansens efterföljd, också dessa var målade med träådring.

Byrån eller dragkistan kallades gemenligen "fruntimmersbyrå" till skillnad mot byrån med skrivklaff, som kallades "mansbyrå". En könsdiskriminering i möbelvärlden som blir mera förståelig om man betänker att det var först med folkskolestadgan 1842 som flickorna tillförsäkrades samma undervisning som pojkarna, och att det inte alltid var så helt med skrivkunnigheten hos "fruntimren" . . .

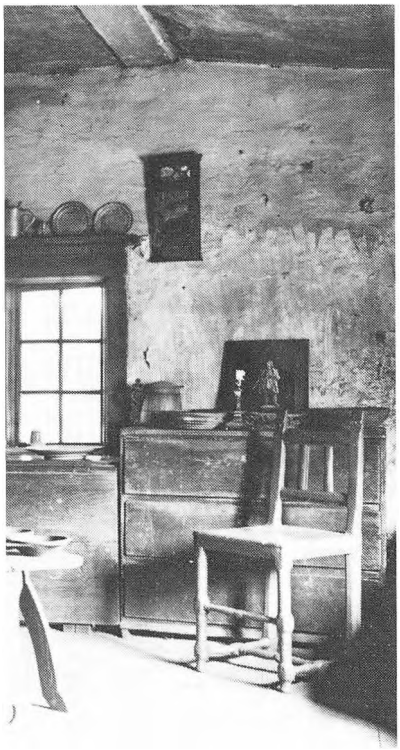

Att kombinera snedklaffen med ett klockskåp har varit vanligt i vissa trakter, t ex i Södra Möre i Småland. Detta exemplar är från Torsås och är gjort av en av Södra Möres många lantliga urmakare. Johan Jansson i Törnemåla. Både snedklaff och klockskåp har målad träådring.

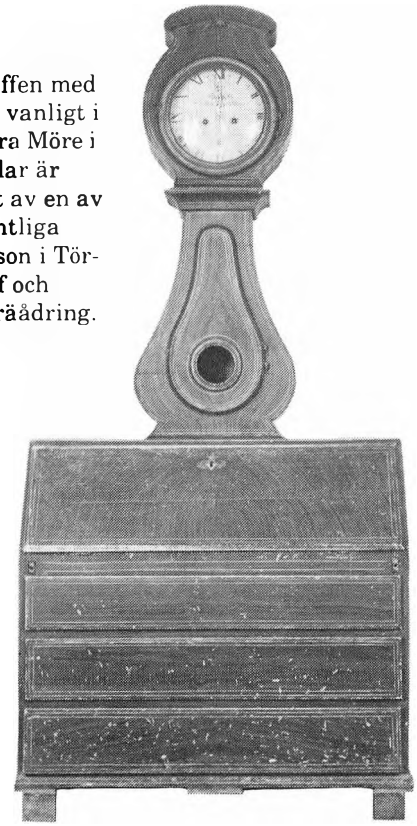

Snedklaffbyråar

Snedklaffbyråar är som namnet anger en byrå med överdelen utformad som en skrivklaff som sluttar inåt i uppfällt läge. Den står byrån nära i form och utförande. Med den stigande folkbildningen gjorde snedklaffen sitt intåg i svenska välbärgade bondehem, som vanligt efter förebild från borgarhem och herrgårdshem.

De flesta snedklaffarna är från perioden 1820–50. De bar till en början sengustavianska stildrag men efter hand präglades de alltmer av Karl Johansstilen.

I södra Sverige förekom det inte sällan att man hade en snedklaffbyrå av ek, för övrigt var furu det vanliga materialet, ofta målad med träimiterande ådring.

Chiffonjén, Karl Johanstidens paradmöbel

Från början av 1800-talet och framåt var chiffonjén en omtyckt och eftertraktad möbel i bondehemmen. Varje bonde med självaktning

ville ha en chiffonjé att förvara kontrakt och andra viktiga papper i. Skillnaden mellan chiffonjén och snedklaffbyrån är att chiffonjén är högre och att den med klaffen uppfälld har helt rak front.

Ordet chiffonjé kommer från franskan och är avlett av *chiffon,* trasa, och chiffonjé betydde alltså från början möbel att förvara trasor, dvs kläder och tyger i. Chiffonjén gick i boupptecknings och liknande under benämningen "mansbyrå" liksom också snedklaffbyrån gjorde, i både fallen försiggick ju den typiskt manliga sysselsättningen att skriva och föra räkenskaper vid möbeln ifråga.

Chiffonjén var Karl Johanstidens paradmöbel framför andra. Den tunga och högtidliga Karl Johansstilen passade bra för denna rätt pompösa möbel. Chiffonjéerna i de borgerliga hemmen var under början av 1800-talet gjorda i mahogny, favoritträslaget under Karl Johanstiden. I bondehemmen var de målade i träådring som imiterade mahogny om man inte hade råd med en mahognyfanerad möbel. Omkring mitten av 1800-talet var björk ett populärt träslag och chiffonjéerna gjordes då i gul björk med vridna kolonner vid sidorna.

Snickarna satte en ära i att inreda utrymmet bakom skrivklaffen med en mängd små lådor, fack och sinnrika lönnlådor, ibland t o m så sinnrika att ägarens arvingar inte hittade dem och många anekdoter berättas om hur chiffonjéer bytt ägare med värdesaker liggande kvar i lönnfacket.

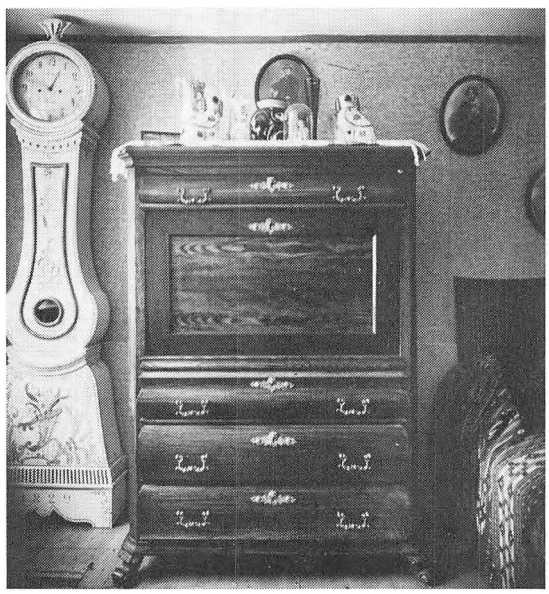

Chiffonjé av ek med beslag i nyrokoko. Fotot är från 1944 men liksom i slutet av 1800-talet har man fortfarande en mängd vaser och andra prydnadssaker av porslin ovanpå chiffonjén. Porslinshundarna saknas inte heller.

12

Klockor

När klockan kom till bondehemmen

Ståndur et, eller golvuret som det mera populärt kallas, kom in i bondehemmen som en eftertraktad statusmöbel under 1700-talets sista decennier för att bli allt vanligare under 1800-talets första hälft. Före urets inträde i bondstugan mätte man tiden ungefär som Linné berättar om bönderna i Virestad i Småland, som han besökte på sin Skåneresa 1749: "Tiden utmärkes om dagen efter solskenet genom fönstret på taket, att då solen skiner på skåpet är det davramålsdags, och då hon kommer på ugnbänken, är det merendels middag."

Det var i England som golvuret utvecklades ur vägguret under 1600-talets första hälft och ur av engelsk typ tickade ganska snart på svenska slott och herrgårdar.

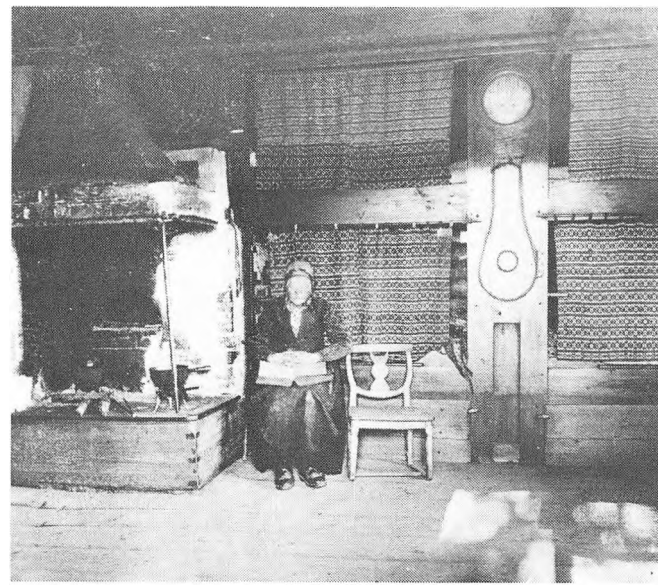

Klockan intog en central plats i bondstugan och var bondens främsta statusmöbel. Ofta byggde man samman klockan med sängen och ibland kunde den som på denna interiör från Leksand i Dalarna byggas in i mittstolpen mellan de dubbla tvåvåningssängarna. Jämför också den nästan identiska interiören från Orsa på sidan 59.

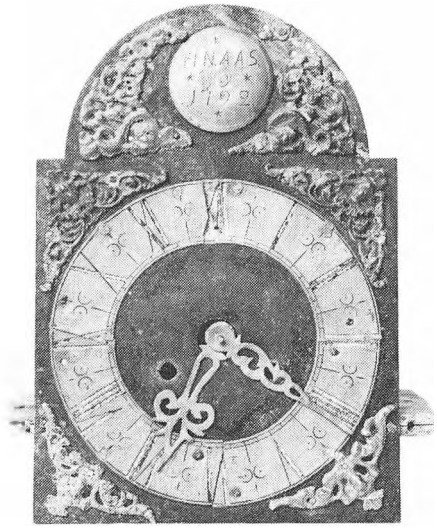

"FIN AAS 1792" står det i cirkeln ovanför denna vackra urtavla.

Urmakeriet i Mora

Omkring år 1700 började man tillverka svenska urverk på Stjärnsunds manufaktur i Hedemora socken i Dalarna, som grundades år 1699 av Christoffer Polhem. Stjärnsundsuren blev berömda för sin förnämliga kvalitet men eftersom de var dyrbara fann de mera sällan vägen till bondehemmen. Tillverkningen fortsatte till omkring 1880 men togs upp igen på 1900-talet.

Stjärnsund blev en plantskola där många dalkarlar lärdes upp till skickliga urmakare. En del återvände till hemtrakten och startade urtillverkning där. Det blev upprinnelsen till urtillverkningen i Mora socken. Den kom igång under 1700-talets senare del och växte under 1800-talets första hälft till en storproduktion i byarna Östnor och Öna. "Hela byn Östnor är snart sagt en enda stor urmakarverkstad", skrev en resenär genom Mora socken 1834.

Tillverkningen var hantverksmässig och man hade enkla verktyg, men man specialiserade sig på olika moment i klocktillverkningen, några göt klockhjulen och visarna, andra målade urtavlorna, smidde pendlar eller svarvade trärullar och block. Genom specialiseringen kunde man producera stora mängder ur. Goda år kunde ett tusental ur utgå från Östnor och angränsande byar när tillverkningen stod i sitt flor omkring 1820.

Försäljningen sköttes inte av urmakarna själva utan av särskilda uppköpare som for runt i gårdar och på marknader och sålde urverken. På sina försäljningsfärder spred de Moraurverken över hela landet, de fick till och med avsättning för dem i Norge och Finland.

Moraurmakarna fick vid mitten av 1800-talet svårt att hävda sig i konkurrensen från de billiga amerikanska och tyska vägguren som började översvämma landet. Moraklockornas kvalitet försämrades och på 1860-talet avtog urproduktionen i Mora.

Vad betyder "AAS" på urtavlorna?

De tidiga urtavlorna både på Stjärnsundsuren och Morauren var kvadratiska med ett halvrunt överstycke.

En stor del av Moraurtavlorna är märkta "AAS Mora". AAS är inte någon individuell urmakarsignatur, även om initialerna från början säkert syftat på en speciell urmakare, Anders Andersson, utan är att betrakta som ett varumärke för hela trakten. Det tyder också på att urtillverkningen inte varit knuten till speciella urmakare utan att orten fungerat som en "fabrik" med olika specialiserade arbetare.

I slutet av 1700-talet började man på Stjärnsund gå över till runda vitlackerade urtavlor med målade siffror och under 1800-talet gjorde man bara sådana på Stjärnsund. Morakarlarna tog snart fasta på det nya modet. I en övergångsform målades den sedvanliga urtavleformen vit men vid sekelskiftet 1800 började man också göra runda vitmålade urtavlor. Från Mora finns uppgifter om att 90% av de urtavlor som utgick därifrån 1820 var runda och vitlackerade, men här undanträngdes inte helt den äldre typen av fyrkantiga urtavlor med halvrund överdel.

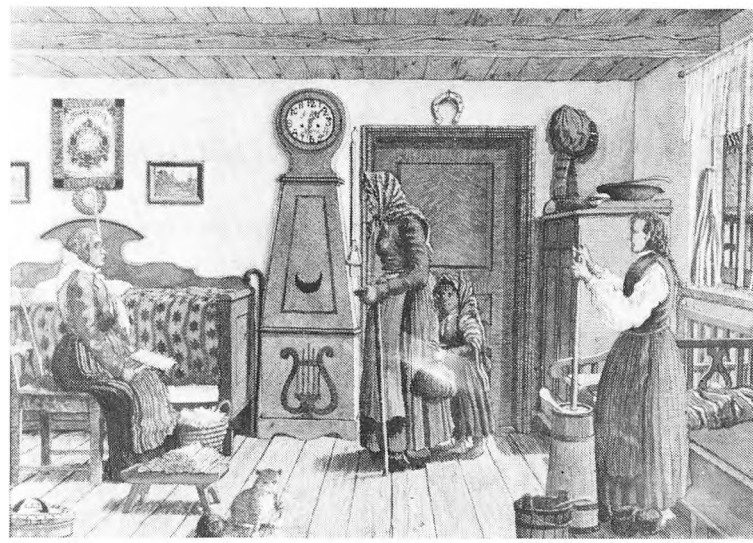

I denna interiör från en skånegård står en pampig klocka med empirfodral till vänster om dörren. Den är ett av många exempel på hur långt Moraurverken spreds ut över landet. På urtavlan står det välkända märket "AAS Mora". Tiggerskan, teckning av Frans Lindberg 1930, Kulturen.

Skåpur från Ljusdal i Hälsingland, men urverket kommer från Mora!

Längst t h en "Ångermanlandsbrud". Länsmuseet, Murberget.

Moraklockornas fodral fick olika utformning beroende på i vilken trakt de var snickrade och målade.

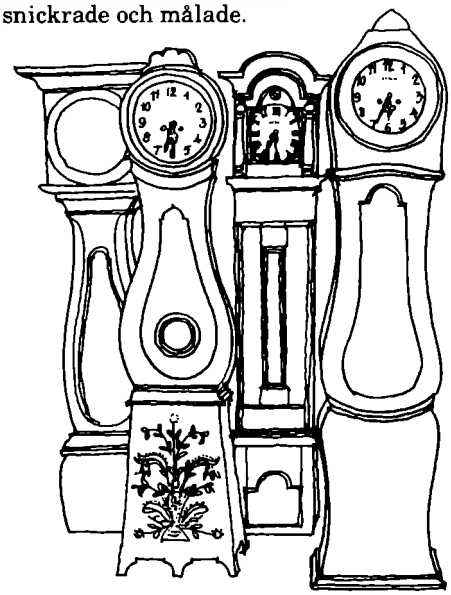

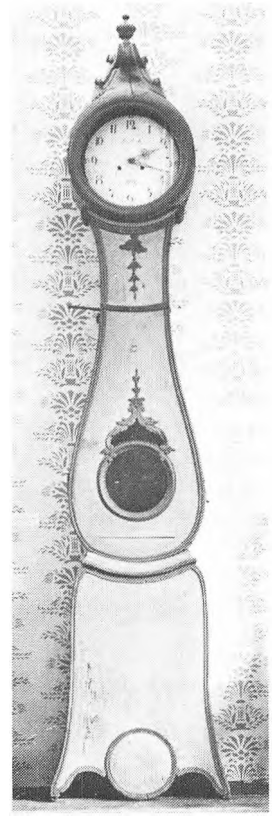

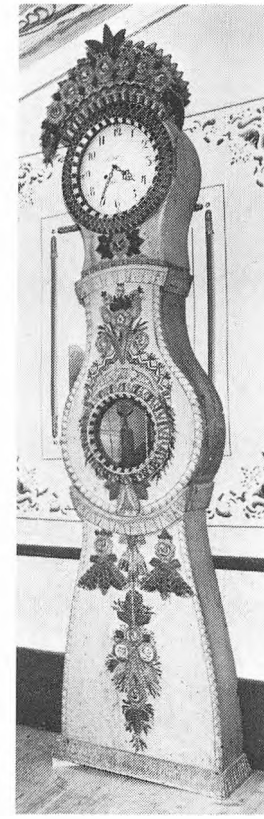

Stjärnsundsur och Moraklocka missvisande benämningar

När man i dagligt tal pratar om "Stjärnsundsur" eller "Moraklocka" menar man ofta hela klockan med fodralet. Det är ett missvisande talesätt för det är nästan alltid bara urverket som är tillverkat på repektive ort. På Stjärnsund gjorde man inte fodral till klockorna. I Rättvik, Leksand och Mora tillverkades visserligen fodral till golvur men de allra flesta urverk skickades ut över landet på dalkarlarnas försäljningsfärder och fodralen snickrades av snickaren på den plats där uret såldes och präglades av den traktens stil.

Detta innebär också att urverk och fodral inte behöver vara från samma tid. Golvuret var bondehemmets värdefullaste möbel, i bouppteckningarna upptogs klockan ofta till samma värde som en ko. Att köpa golvur innebar en kännbar utgift och man köpte ofta först bara urverket. Det kunde då sättas upp på väggen, monterat på en träplatta i väntan på att man skulle få råd att köpa fodral. Sedan dröjde det kanske ytterligare innan man kunde låta måla fodralet. Det

kunde gå trettio år eller mer mellan det man skaffade verket och att man fick fodralet målat, därav de skilda årtal man ofta finner på urverk och fodral (se bild s 46).

En vanlig missuppfattning är att Stjärnsundsuren hade rakt fodral och Moraklockan kurvigt. I stället är det alltså så att fodralets form och utseende helt beror på när och på vilken plats det snickrats.

Raka och kurviga klockfodral

Klockfodral som gjordes före 1780 var raka i formen och påverkade av de engelska klockfodralen. Fodralen var tredelade med huv, smalare mellandel och något bredare underdel. Under empiren vid 1800-talets början sammankomponerades fodralen till en helhet, den avtagbara huven utformades så den tycktes hänga ihop med det övriga fodralet. Samtidigt övergick man också till att göra runda urtavlor (bild s 111).

Klockfodral med svängd profil är barn av rokokon, men de måste nog kallas sladdbarn, för de hade sin glanstid inom folkkonsten långt sedan rokokon förklingat som stil hos de mera modemedvetna. Perioden 1780–1840 var en glansperiod för de praktfulla klockfodralen med buktande rokokoformer som snidades och målades av lokala konstnärer. Den svängda formen på klockfodralen levde sedan kvar under hela 1800-talet.

De klockfodral som gjordes i Värmland hade särskilt utpräglad rokokokurvatur. Originella och praktfulla klockfodral skapades av de lokala konstnärerna i Norrland. I en klass för sig står de berömda "Ångermanlandsbrudarna".

Det var överhuvudtaget inte alls ovanligt att man liknade klockan vid en flicka, det låg ju nära till hands när man såg det kurviga fodralet. Namn som "kjolen" för sockeln och "midjan" för mellanpartiet var vanliga. I Finland drevs likheten så långt att fodralet gavs formen av en kvinna.

"Ångermanlandsbrudar"

Granna som bondbrudar ståtar verkligen de festligt dekorerade golvur som tillkom i Ångermanland årtiondena kring 1800 och som går under namnet Ångermanlandsbrudar. Fodralen har kurvig rokokoform men dekoren är fördomsfritt komponerad av olika gustavianska stilelement, festonger, tofsar, blommor och blad, festligt och ogenerat omtolkade. Ornamenten är utsågade ur tunt trä och limmade på fodralet.

Mycket av "brudarnas" charm ligger i den livliga färgskalan, t ex gult, rött, grönt mot ljusgrå botten.

Den verkstad som framställde de ångermanländska "brudarna" var mycket produktiv och en mängd sinsemellan ganska lika klockfodral finns bevarade, liksom en del sängar och skåp i samma stil. Två mästarnamn har förknippats med denna stil, Wåhlberg i Sätra och Eric Forsberg i Skulnäs, Nätra.

Den berömde storsnickaren Pehr Westman i Utanö på Hemsön, verksam 1786–1806 har bidragit till floran av vackra ångermanländska golvur med rokokosvängda klockfodral, praktfullt dekorerade med gustavianska ornament.

Klockornas placering

Varken golvur eller ståndur är egentligen en riktig benämning på allmogens klockor för de stod sällan på golvet som deras förebilder i högreståndshemmen gjorde. De stod antingen på en bänk eller var upphängda på väggen en liten bit över golvet (se bild s 48). De som än idag är uppsatta så är spikade med grova spikar tvärs genom baksidan av fodralet. Det förekommer också ibland skurna ornament på sockelns

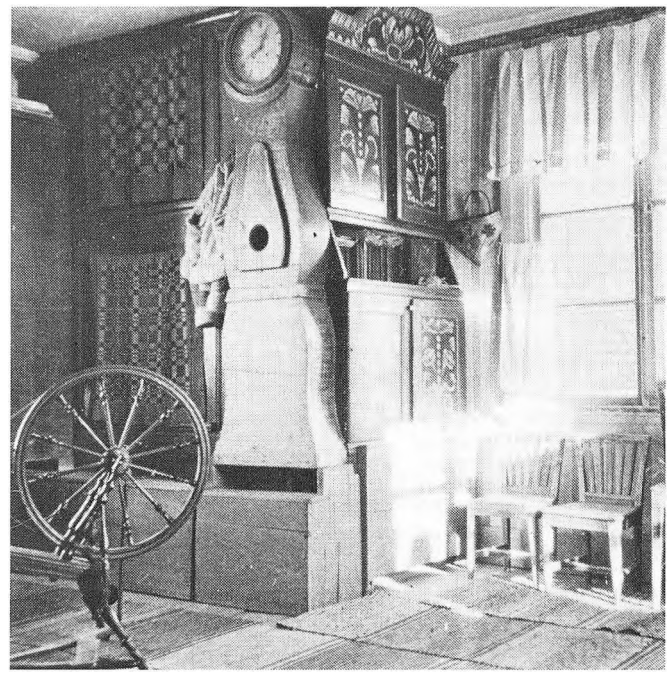

Hälsingeböndernas främsta statusmöbel var golvuret som från 1790-talet tickade i varje gård med självaktning. I Alfta där den gustavianska stilen hade stort inflytande på de folkliga möblerna kunde klockfodralet få en så här förnäm utformning med slanka linjer, smala räfflor på underrede och dörr och en gustaviansk dekorrand runt dörr och urtavla.

I Dalarna byggde man gärna ihop uret med skåpsängen. I denna interiör i Liss Lars Olssons gård från 1917 i Västannor, Leksand är en skåpsäng i två våningar hopbyggd med ett ur, som står på sängpallen framför. Denna imponerande allt i ett-möbel inrymmer också en rullsäng som kan dras fram under skåpet!

nederdel som faktiskt hindrar fodralet från att stå på golvet. I Dalarna var det vanligt att klockan placerades på sängpallen ihop med sängen.

Kanske förklaras klockans ganska egendomliga placering av att den var en ny möbel som kom in sent i stugans traditionella möblering. Det fanns helt enkelt inte plats för klockan på annat sätt i den enligt gammal tradition inredda stugan.

Farmarklockor och Schwarzwalderur

Under senare hälften av 1800-talet importerades mängder av billiga väggur från Amerika och Tyskland och de fann snabbt sin väg ut i bondehemmen. Mycket populära blev de åttkantiga amerikanska droppuren med en nedskjutande låda med fönster för pendeln, s k farmarklockor. De förknippades med utvandrarna som ofta hade en sådan med i bagaget när de återvände hem. Från Amerika kom också en annan typ av väggur med rektangulärt fodral av valnöt eller mahogny. Nedre halvan av dörrglaset var på dessa klockor prytt med

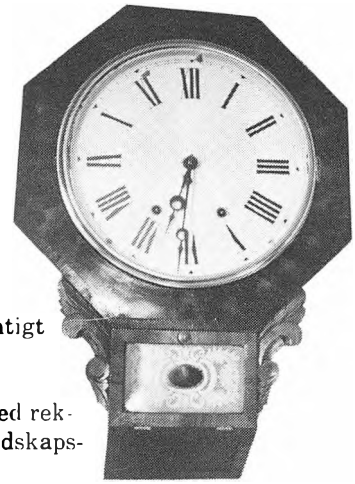

"Farmarklocka", åttkantigt amerikanskt väggur.

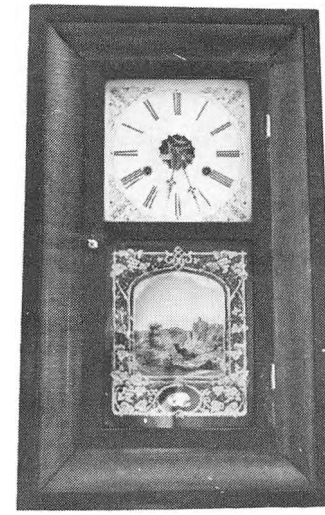

Amerikanskt väggur med rektangulärt fodral och landskapsscen på glasdörren.

någon idyllisk landskapsvy. Många sådana klockor utgick från Waterbury Clock Co, vars garantisedel man brukar finna klistrad i pendelhuset.

Schwarzwalderur importerades från Tyskland. De var små nätta väggur med synlig pendel och synliga lod. Urtavlan inramades ofta av pressad "pinsback", en mässingslegering, som var dekorerad i yvig nyrokoko.

Andra klockmodeller importerades också från Tyskland. Höga smala skåpur med hel glasdörr och mörkt träfodral i överlastad nyrenässansstil var populära både i borgarhemmets matsal och i bondgårdens sal vid 1800-talets slut. En bit in på 1900-talet gjordes skåpuren i ek med dekor i jugend.

Interiör av en ryggåsstuga där en man sitter och läser vid slagbordet, Amerikaklockan tickar på väggen. Fotot taget 1908 i Välan, Hällestad i Västergötland.

13

Speglar

Väggspeglar

Speglar tillhörde liksom golvuren de mera lyxbetonade inventarier som i slutet av 1700-talet började få insteg i bondehemmen. Enstaka enkla småspeglar hade förekommit tidigare – den äldsta daterade spegeln från ett bondehem bär årtalet 1637 – men först omkring sekelskiftet 1800 kom speglarna att tillhöra de mera självklara inslagen i bondehemmen.

Speglar var så lyxbetonade saker att man helst köpte dem vid ett stadsbesök eller på marknaden. Härav följde att speglarna inte fick lokala särdrag utan mera direkt präglades av de rådande möbelstilarna.

Så var det t ex vanligt i slutet av 1700-talet att förmögna norrländska storbönder vid sina Stockholmsbesök köpte en förgylld spegel i tidens stil och förde den med sig hem väl nedpackad i släden. På så sätt spreds eleganta förgyllda speglar av Stockholmsmästare ända upp till de norrländska bondgårdarna.

Den sengustavianska stilen och Karl Johansstilen präglar många av bondehemmens speglar. Små målade rektangulära speglar med förgylld dekor i pastellage (gipsmassa), hämtad ur empirens formförråd av facklor, girlanger, och "uppgående sol" -ornament, var vanliga under första hälften av 1800-talet.

Spegelmakarna gjorde speglar i enklare utförande för kunder med mera begränsade tillgångar och det förekom också mera industriellt framställda speglar med sikte på en enklare kundkrets. Dessutom upptog under 1800-talet en del hantverkare på landsbygden konkurrensen med stadens hantverkare. Allt detta gjorde att tillgången och variationen på enklare utförda speglar blev stor. Ofta omvandlades högreståndsspeglarnas ornamentsflora på ett ganska charmfullt sätt i dessa billigare upplagor. Karl Johansstilens mahognyspegelramar

Salen i ett burget bondhem på Gotland kunde på 1800-talet vara möblerad med gustaviansk soffa och stolar, framför fönstret den typiska gotländska pinnstolen, elegant fällbord på tregrenad fot och en väggspegel med typiskt gustavianskt ornament, den uppgående solen. Interiör från gården Petes i Hablingbo.

Gustaviansk liten vaggspegel i grönt och guld med uppgående sol-dekor (i mitten).

Karl Johansspegel i mahogny.

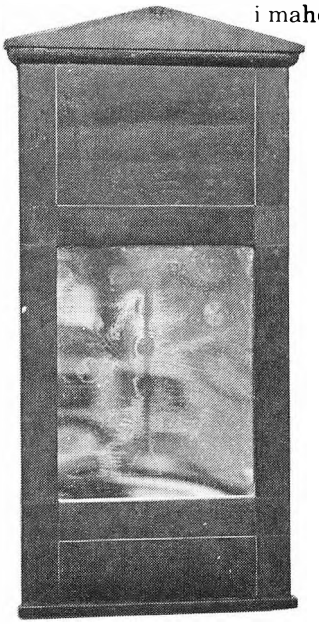

Rokokospegel, litet klumpigt utformad, med initialerna JO och BG i överstycket.

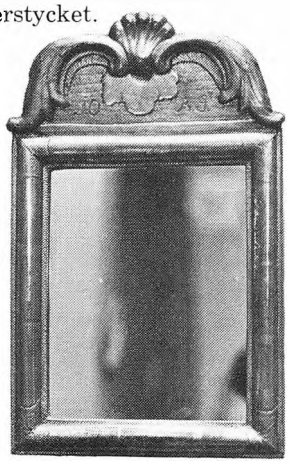

Allmogespegel som efterhärmar de borgerliga hemmens Karl Johansspeglar i mahogny. Ramen av furu är betsad i mahognyimitation. I över- och underdelen sitter en bit blå tapet med dekor. Dalarnas museum.

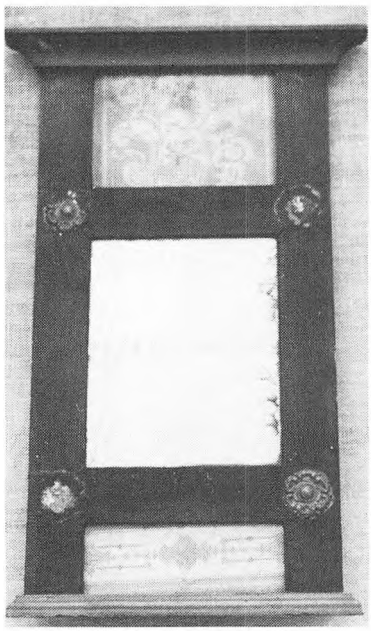

med ornament i antik stil gjordes i enklare träslag. Ornamenten ordnade man med hjälp av en litografi eller utklippta tapetbitar täckta av glas och infogade i ramen.

Mot 1800-talets slut skaffade man sig större speglar som hängdes högt och med kraftig lutning så de tycktes vilja falla ned över betraktaren. Sådana speglar gjordes i de aktuella nystilarna, främst nyrokoko, och liknande fanns i tidens borgerliga hem.

Toalettspeglar och rakspeglar

Toalettspeglar bestående av en vippbar spegel i ett stativ, vanligen försedd med ett underrede med en eller flera lådor, kom på modet i högreståndhem vid 1700-talets slut. Toalettspeglar i mahogny med strama empirformer hörde hemma på herrgårdsfröknarnas toalettbord vid 1800-talets början. Under 1800-talets lopp spred sig toalettspeglarna också till bondemiljö och blev vanliga där omkring 1850. Materialet var då ofta björk och ståndarna som uppbar spegeln var ofta svarvade.

Toalettspegeln hade ofta sin plats på en chiffonié eller byrå, omgiven av allsköns parfymflaskor, minnessaker och annat småplock.

Populärt brukar toalettspeglarna kallas "pigtittare", en missvisande benämning eftersom många av dem kommer från högreståndsmiljö och de som förekommit i bondehem mest haft sin plats i salen. Men vid slutet av 1800-talet hade de små toalettspeglarna blivit en sådan vardagsvara att de stod på byrån i många pigkammare och från den tiden kan man med större fog tala om "pigtittare".

Motstående sida: Stram och stilren toalettspegel från omkring 1800. När man ser den så här tidstroget placerad på ett toalettbord med skirt vitt tyg omkring förstår man hur missvisande benämningen "pigtittare" är på denna sorts speglar! Här speglade sig kanske prästfrun i Västra Vrams prästgård, som nu finns på Kulturen i Lund.

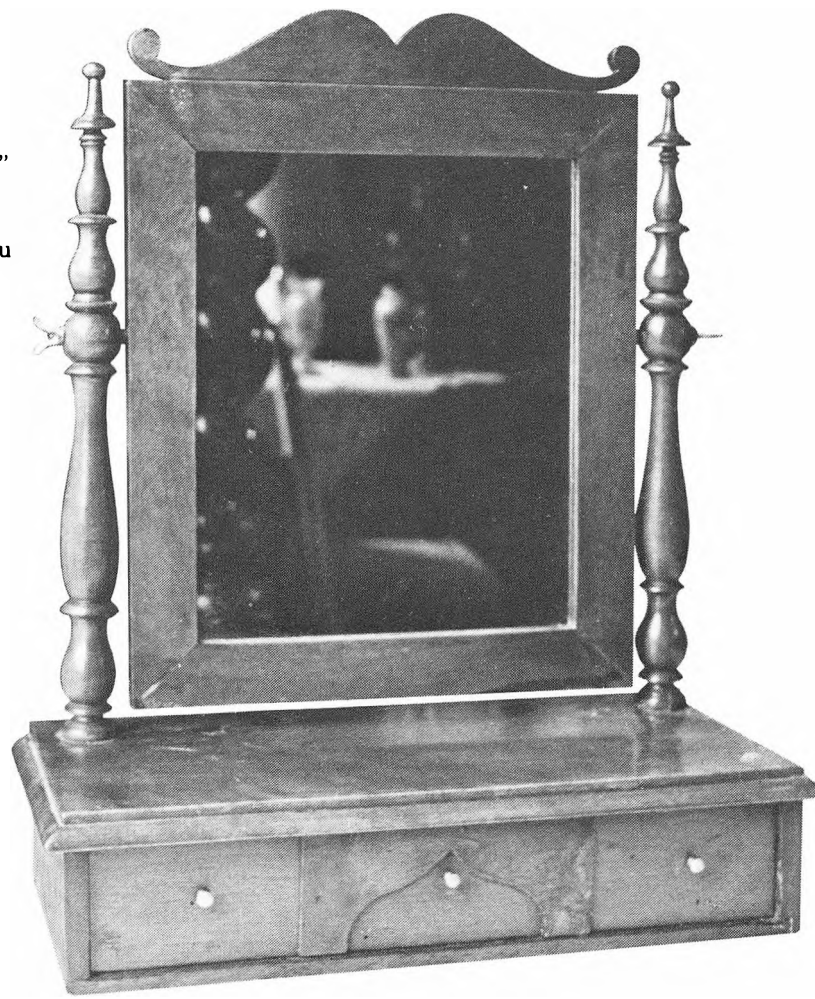

Toalettspegel i polerad björk med små benknoppar i lådan, från 1840-talet. Från en bondgård i Fellingsbro, Västmanland.

Det sena 1800-talets toalettspeglar är ofta präglade av nyrokoko eller nyrenässans. De populära små speglarna tillverkades långt in på 1900-talet och ofta fungerade möbelfirmornas kataloger som förlagor för snickarna på landsbygden.

Naturligtvis fick toalettspeglarna också tjäna som rakspeglar vid bondens eller drängarnas lördagsrakning. Men ofta hade man en speciell rakspegel, där spegeln kunde fällas upp ur en låda, i utdragslådan fanns plats för rakdonen. Rakspegeln kunde alltså fällas ihop till en liten nätt låda som medfördes på resor. Ett minne från den tid då rakningen var en tidskrävande procedur som krävde omsorg och många tillbehör.

I en sådan här liten enkel uppfällbar lådspegel hade bonden ofta sina rakgrejor förvarade och tog fram den för lördagskvällens rakning.

Så målades möblerna:
Detalj av skåp från Norrbotten målat tunt med mager färg så att ojämnheterna i träet skymtar igenom. Blomslingan i rokoko är elegant målad av en driven målare. Dörren har en karakteristisk nötning där generation efter generation tagit på samma ställe för att öppna skåpet.

14

Så målades möblerna

Allmogemöblerna målades ofta av personer som hade måleriet som bisyssla och som i kyrkböckerna var upptagna under andra yrkesbeteckningar. Ofta var det någon soldat som hade möbelmåleriet som extraförtjänst.

En ansedd målare kunde bli anförtrodd att dekorera kyrkbänkar och andra detaljer i kyrkan och när han skulle dekorera möbler i bondgårdarna kunde han bli hämtad med häst och vagn och medförde kanske också lärlingar.

Den enkle bygdemålaren vandrade omkring i gårdarna och fick ofta sin betalning in natura. Kost och logi hade man på gården så länge man stannade och målade.

Det berättas om målaren Dahlberg i Stenestads socken i Skåne: "Han kom vanligen en gång om året till mitt föräldrahem . . . Så bar han sin måleriverkstad på axeln med en grov käpp instucken i knytet, där han hade burkar med färger och penslar av olika slag. Så var det frågan om någon kista eller annan möbel behövde målas."

Att blanda färg var en omständlig procedur

De tidiga möbelmålarna använde ett mycket begränsat antal färger, under 1800-talet blev färgurvalet desto rikare. Mot slutet av 1700-talet blev den blå bottenfärgen dominerande, mest tack vare den billiga pariserblå färgen. Andra vanliga färger som användes var kimrök, gulockra, cinnober, brunröd, spanskgrön och blyvitt. Vid 1800-talets mitt blandade man ofta zinkvitt i bottenfärgen för att få den ljusare.

Det var en omständlig procedur att bereda färg. Bindemedlet var linolja, och den kokade man ofta själv. Linolja hälldes då i en järngryta, en viss mängd "silverglitt" tillsattes, varefter elden tändes under grytan och en rågbrödsbit lades i oljan. Oljan fick koka under ständig omrörning. Då och då togs rågbrödsskivan upp och slogs mot kanten.

Den skickliga dalmålaren Mats Persson Stadig från Bjursås (född 1786) använde schabloner och stämplar till blommor och bårder när han målade både skåp och väggmålningar. På denna detaljbild av krönet på ett skänkskåp märkt med ägarnas initialer och årtalet 1828 har han använt mallar till blommor och blad och stämplar till prickrundlar och småblommor i bårderna. En dörrspegel till skänkskåpet finns avbildad på sidan 92.

När den blev så skör att den slogs sönder mot kanten var oljan färdig. "Nu är skivan klarad" sade man då, något som blev ett ordstäv. Oljekokningen kunde ta tre-fyra timmar.

Färgstofferna köptes i närmaste stad. De flesta färgerna köpte man i form av hela bitar som måste rivas med linolja på en slät stenhäll. Stenen som man malde med kallades "löpare". Terpentin tillsattes färgen för att den skulle torka fortare. När flera målare arbetade tillsammans hade en man ständig sysselsättning med att riva färg, något som brukade vara lärpojkens sysselsättning.

Från 1870-talet började man kunna köpa färgstofferna färdigmalda och då underlättades målarnas arbete.

Denna metod att blanda färg gav en tunn transparent målning som lät träet inunder skymta fram. Genom små ojämnheter i träet blev

ytan sällsamt levande. De gamla målarna varken slipade, spacklade eller grundmålade, så som senare tiders målare haft för vana.

När man ser en gammal möbel med ursprunglig målning som inte är övermålad blir man ofta förvånad över hur väl bevarad färgen är, trots att möbeln stått i köksos i kanske 150 år och skurats hårdhänt alltemellanåt. Förklaringen är dels att den tunna välrivna färgen sugits in och förenats med träet, målningen är ju utförd direkt på träet utan spackling. Dels har det feta oset från matlagning och öppna spisar lagrats ovanpå färgen och verkat konserverande.

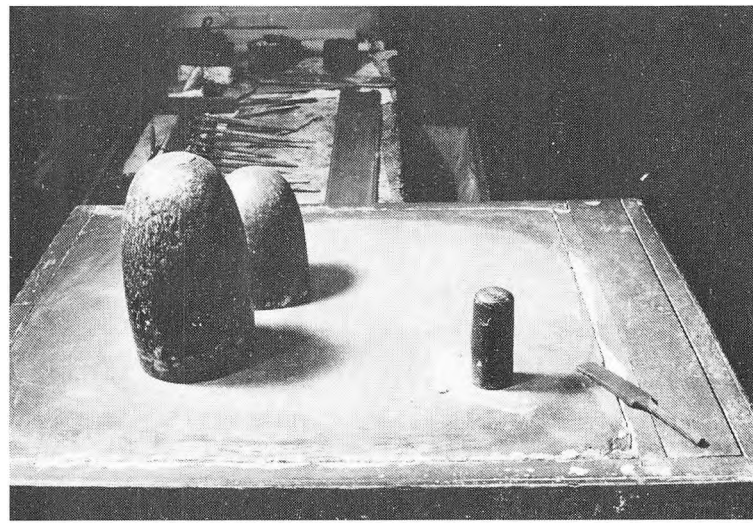

Stadigs rivhäll och löpare av järn, som han använde när han rev färg, liksom hans övriga verktyg, skissböcker osv finns bevarade i Dalarnas museum. I bakgrunden skymtar penslar och färgpytsar på målarbänken. Den ena löparen är märkt MPS 1840, krönt av ett par korslagda dalpilar, Mats Persson Stadig var en dalmålare med självaktning.

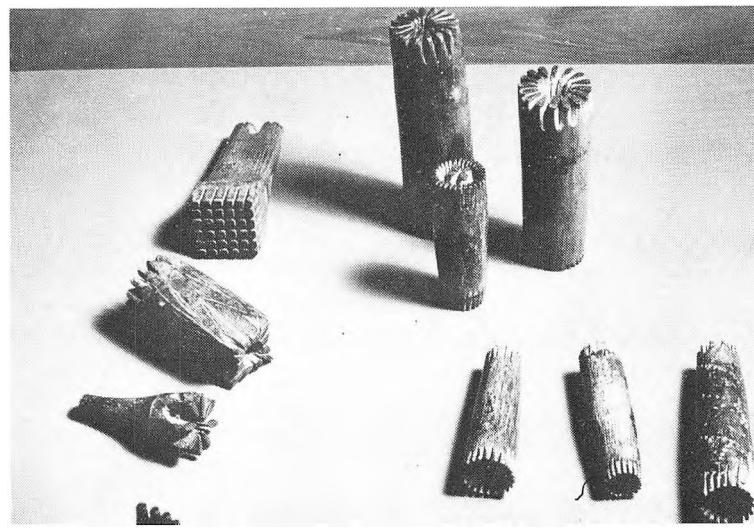

Några av Stadigs stämplar som han använde till bårderna på sina skåp. Praktiskt taget hela hans målarverkstad har räddats till eftervärlden. Hans efterlämnade handskrivna målarböcker med färgrecept inleds vanligen med förbannelser över den som kunde tänkas bestjäla honom på yrkeshemligheter: "han skal med en blå kappa till helvittet trappa."

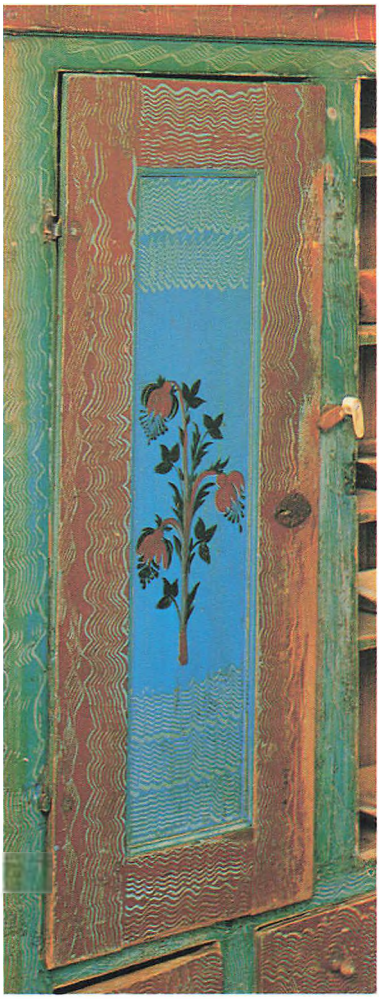

Detalj av ett mjölkskåp från Norrbotten som visar hur målaren åstadkommit ett vågmönster på dörrar och lådförstycken genom att dra med ett kamliknande redskap i den våta färgen.

Detalj av skåp från Ljusdal i Hälsingland som visar hur fantasifullt målaren använt marmoreringen som dekoration. Här gäller det naturligtvis inte att imitera i vanlig mening, ingen kunde ju tro att skåpet var gjort av marmor, utan marmorereringen har ett rent dekorativt syfte.

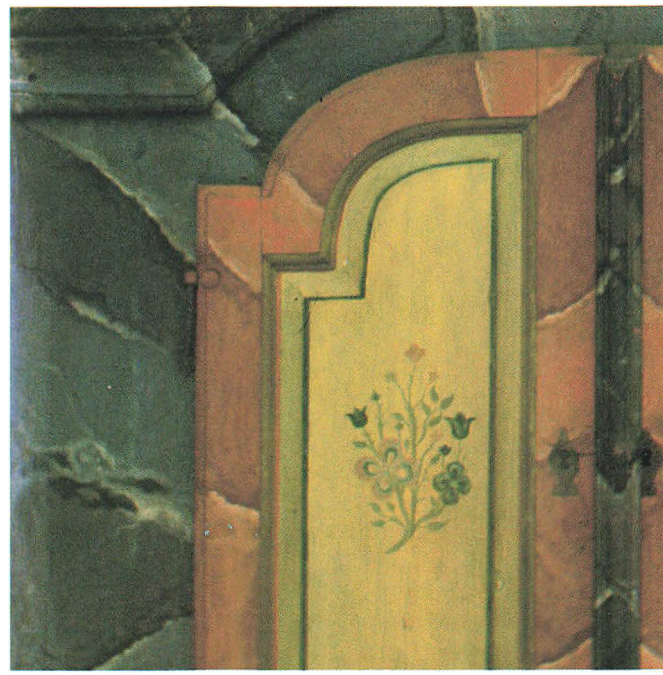

"Drickamålning"

När man ådrade möbler löstes färgpulvret i svagdricka tillsatt med ättika. Efter torkningen fernissades färgen. "Drickamålning", som detta målningssätt brukar kallas, kunde utföras med pensel, mässingskam eller t o m med baksidan av handen. Man kunde också ådra med oljefärg.

Målarna var oerhört skickliga i att måla träådring. Ibland härmade man vissa träslag som mahogny, alrot, masur eller valnöt, men ofta fick fantasin flöda fritt och ådrandet blev ett dekorativt självändamål med konstfulla snirklar fjärran från varje känt träslag.

Skåp med byrå i underdelen, där den målade träådringen utnyttjats som dekoration. Hela skåpet är målat i träimitation, lådförstycken och dörrspeglar har en markerad ådring som möjligen avsetts likna masur men som kopplat loss från imitationen och blivit en dekoration med egenvärde.

Ett skrin målat med vacker träådring, som troligen åstadkommits med baksidan av handen, doppad i färg.

Detalj av dekoren på en Norrbottenssäng där konstnären använt en rokokomässig blomsterslinga tillsammans med en gustaviansk äggstavsrand målad i grönt och rött och sammansmält dem till en dekorativ helhet.

15

Lokala särdrag i möbeldekoren

Så här berättar byskomakaren Jonas Stolt om hur det gick till när bönderna i Högsby socken i Kalmar län omkring 1820 fick målade möbler:

"Möblerna i stugan voro större och mindre kistor och skåp, men de voro icke målade utan höllos snygga med skurning . . . I Basebo bland elva bönder funnos endast *ett* klockfodral och *en* träsele målade, och det hos den rikaste gubben. Men så kom Wadsten vid Högsby dit och målade i många hus, och det blev så grant, så grant, och på varenda pjäs stod årtalet 1819. Och sedan i Slätthult på samma sätt, och där stod på varje pjäs 1820."

Så som det började lysa hos de småländska bönderna och torparna, så lyste det runt om i Sverige av målade möbler i stugorna i början av 1800-talet. Perioden 1750–1860 uppkom, blomstrade och förtonade ett folkligt möbelmåleri i praktiskt taget hela landet, tidigare i vissa delar, senare i andra.

Så långt vi känner tillbaka i tiden har de folkliga möblerna försetts med snidad dekor, redan fynden från Oseberg i Norge på 800-talet visar att man hade sådan dekor på möblerna. Den snidade dekoren levde kvar men undanträngdes i slutet av 1700-talet av den målade.

Dessa ofta konstnärligt högtstående möbler snidades och målades av en stor skara oftast anonyma hantverkare. Ofta arbetade de på kyrkobyggen i trakten och kom där i kontakt med moderna stilar och förlagor som de sedan omsatte när de dekorerade möbler. Dessa snickare och målare hade mycket ofta egna gårdar och hade sin konstnärliga verksamhet som en bisyssla. De signerade ytterst sällan sina alster men när det gällde de mest berömda av dem har folktraditionen hållit deras namn vid liv.

I bilder och bildtexter ger vi här exempel på några olika folkkonstnärer och målarskolor. För den som närmare vill tränga in i detta intressanta men svåröverskådliga ämne hänvisas till Anne Marie Franzéns

Målade kistor och skåp, som uttömmande behandlar det sydsvenska måleriet, och till diverse skrifter om lokala snickar- och målarskolor som finns upptagna under rubriken Läsa mera.

Sydsverige med Skåne som centrum är ett område där ålderdomliga drag länge dröjt sig kvar. Karakteristiska möbler är kistbord och stolar med halmsits, stora målade kistor med kupigt lock, stolpskänkar med både snidad och målad dekor. På Frans Lindbergs teckning från 1930, "Kohandel", ser man en typiskt skånsk interiör med ett stort kistbord, t h sättugnen som eldades från den stora eldstaden i köket. På väggen hänger ett "änglaskåp" från Ingelstad.

"Änglaskåpet" i närbild. Denna skåptyp gjordes i ganska stor mängd i Ingelstads härad i sydöstra Skåne, varifrån många vackert snidade och målade möbler kommer. Ängeln i gavelkrönet och repstavsornamentet i två färger återkommer liksom de andra skurna elementen nästan exakt på en hel serie skåp.

Blekinge är känt för sina originella och rikt dekorerade stolar. Ofta har de tre intappade ben. De trebenta stolarna är från Listers härad, den t v märkt 1842. Den märkliga skurna dekoren på ryggstödet föreställer S:t Göran och draken och är kopierad från en sättugnshäll! Stolen med uppstående ryggståndare är från Öljehult och är märkt 1763. Blekinge museum.

Skåne. Jöns Persson i Valleberga i Ingelstad var kring 1800-talets mitt en produktiv målare som målade kistor, skåp och sängar med rosor knubbiga som äpplen i ett frejdligt manér, som t ex denna kista som nu finns på Kulturen.

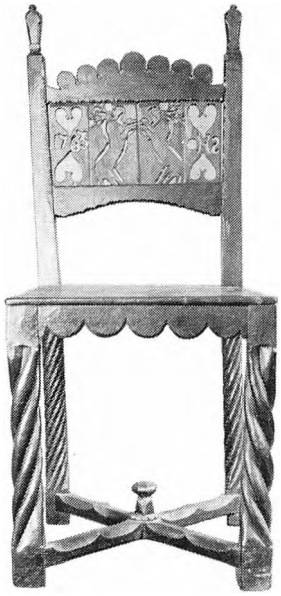

I *Halland* förekom det att man hade ett skåp i tre avsatser, stående på bänken i hörnet bakom det stora bordet, på så vis kom skåpet en bit ovanför golvet. Detta halländska hörnskåp har kvar sin originalmålning och är daterat 1812.

I *Småland* och på *Öland* dekorerade medlemmar av målarsläkten Wadsten bondemöbler under flera generationer. Om en medlem av den släkten berättar Jonas Stolt i sina minnen (se sidan 130). Enligt traditionen ska två målare i släkten ha varit kvinnor. Så sällsynt som det är med kvinnor inom möbelmåleriet måste man beklaga att inga kända verk av deras hand finns bevarade! Bilden visar en detalj av ett skåp som anses vara målat av en medlem av släkten Wadsten, en figurscen där en fiskare har fått en sjöjungfru i nätet. Kalmar Läns museum.

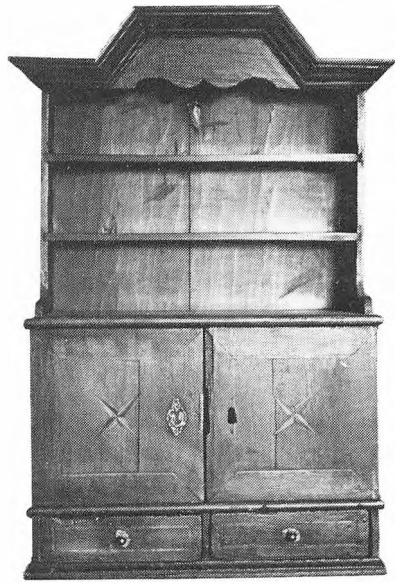

I *Småland* gjordes möblerna ofta av ek med dekor av en inlagd stjärna eller kompassros i ljusare och mörkare trä. I Kristdala och trakten däromkring fanns vid 1800-talets början många skickliga snickare som gjorde möbler av denna art och man hör ibland benämningen "Kristdalaskåp" om ekskåp med den karakteristiska inlagda stjärnan. Smålands museum, Växjö.

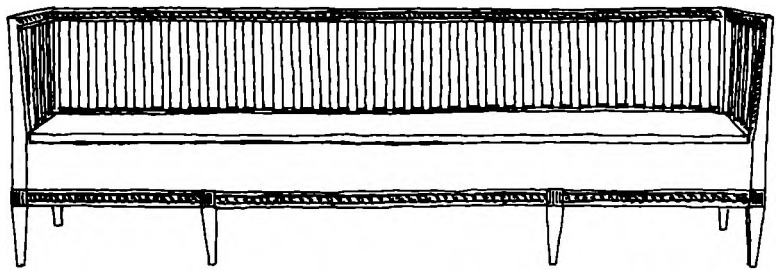

På *Öland* var det vanligt att man hade en mycket lång gustaviansk soffa i salen. Soffan kunde rymma sju–åtta personer eller mer.

Östergötland är främst känt för den möbelmålande konstnären Johan Bäckström, som verkade 1800–30. Han hade utbildat sig på Konstakademien i Stockholm men misslyckats som konstnär och slog sig på möbelmåleri. Han arbetade i en karakteristisk "natt och dag-teknik" med bakgrunden delad i en ljus och en mörk halva. Färgskalan var i svart, blått, vitt och manéret klassicistiskt. Detalj av ett av Bäckströms skåp.

På *Gotland* var skåpen ofta inbyggda i stenväggen så att bara fronten syntes. På grund av en statlig skattelättnad, som gjorde det förmånligt för bönderna på Gotland att bygga stenhus, blev sådana vanliga från mitten av 1700-talet. Man vann utrymme genom att bygga in skåpet i den tjocka stenväggen och den här skåptypen blev karakteristisk för gotländska bondehem liksom den gotländska "snibbstolen", se bild sidan 39.

I södra *Västergötland* och nordvästra *Småland* gjordes en mängd skrin med lätt kupigt lock och kulfötter under 1700-talet och några år in på 1800-talet. Dekoren i plattrelief var målad i flera färger och bestod av stiliserade djur och blomslingor. Detta skrin är daterat 1808.

I *Dalsland* var inflytandet från Norges färggranna och kraftfulla allmogekonst starkt, liksom i övriga Västsverige. Detta ståtliga ståndskap som är daterat 1794 har en livlig och kraftfull blomsterdekor som slingrar över de inramade fälten.

Även i *Värmland* var inflytandet från de norska rokokopräglade allmogemöblerna märkbart. Golvuren hade utpräglat "kvinnliga" buktande former, som detta från Brunskog.

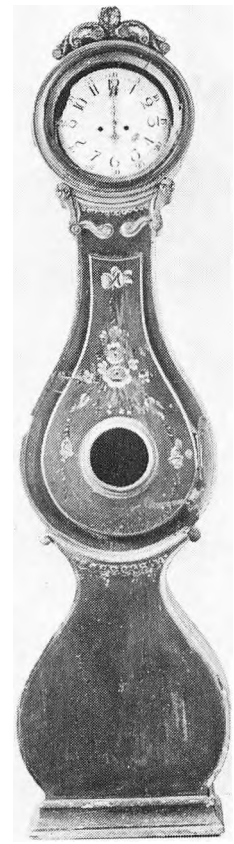

Från *Södermanland* finns några vackra skåp från Julita bevarade, detta som är daterat 1779 tillhör Nordiska museet.

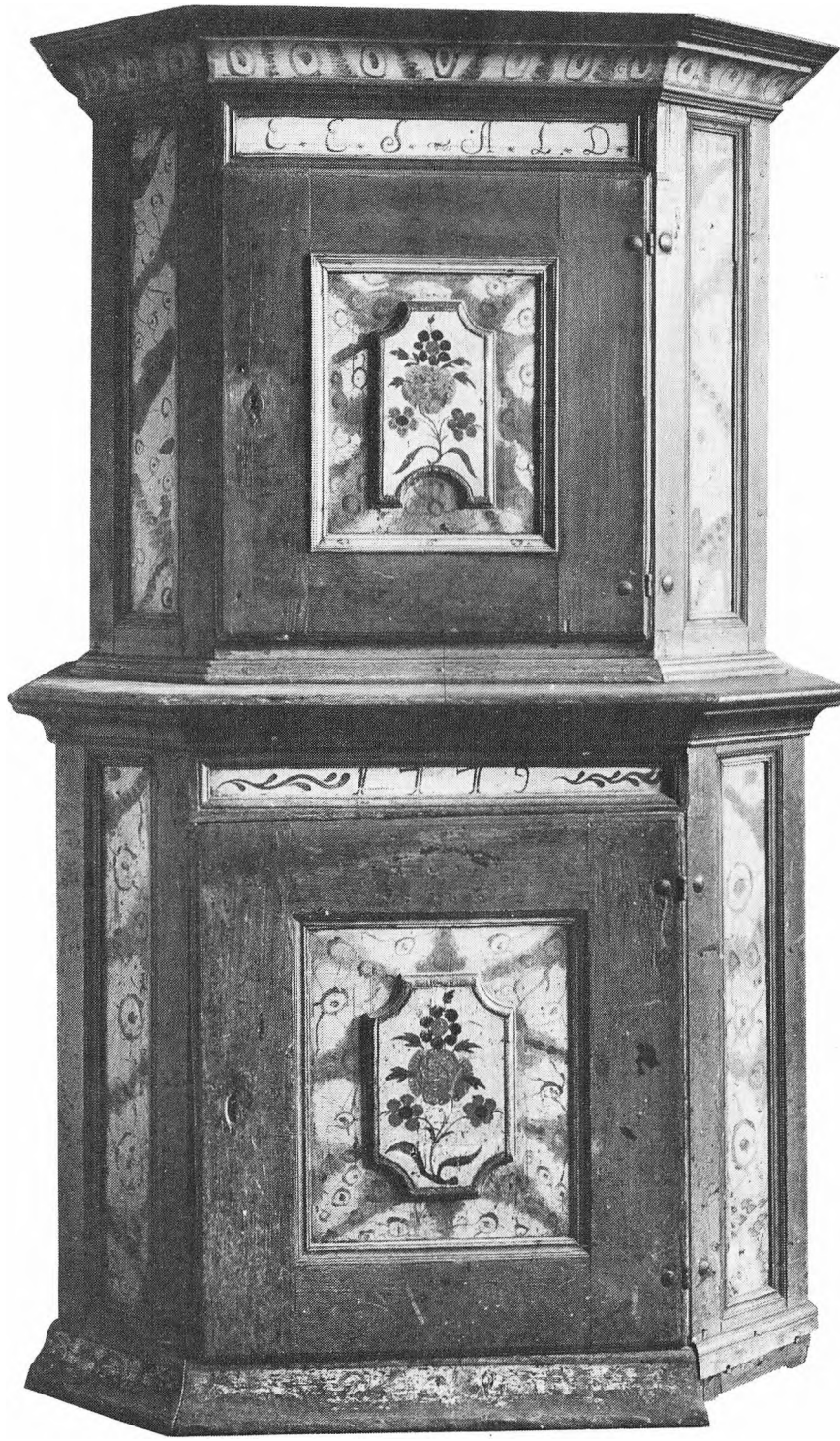

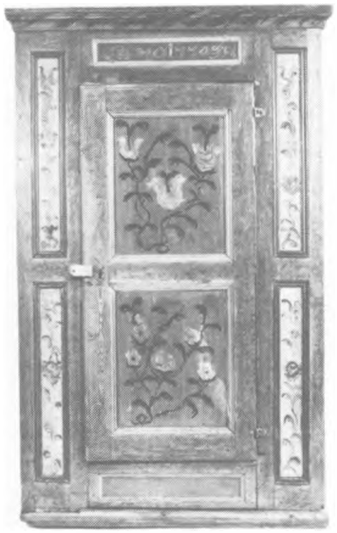

I *Uppland* hade kistor och skåp tulpaner som ett ofta återkommande motiv. Ståndskåp från Olands-Stavby, målat 1774. Tillhör Upplandsmuseet.

I *Västmanland* präglades allmogemöblerna av det starka inflytandet från dalmåleriet och stora mängder dalaskåp finns bevarade där. Detta skänkskåp är daterat 1803. En kringvandrande dalmålare har "krusat" skåpet. Färgen är övervägande olivgrön med kraftfull blomdekor i svartgrönt. Målningsstilen är typisk för Stora Tuna och brukar kallas "tunastilen". Blomstermålningen är mera naturalistisk än den flammande kurbitsmålningen från Rättvik. Länsmuseet, Västerås.

På *Hälsinglands* högtstående möbelkonst ges många exempel i denna bok. En talrik grupp välbärgade bönder uppbar kulturen där. Därigenom fick landskapet en rikt skiftande möbelkultur med en mängd lokala särpräglade skolor, som var ganska opåverkade av högreståndsförebilder. Bönderna hade en dragning åt det representativa som visade sig i pampiga gårdar och portaler och i ståtliga möbler. Detta skåp med livfulla rokokokurvor är från Vattrång i Harmånger och finns i Hälsinglands museum.

Gästrikland stod under så starkt inflytande från Dalarna och Hälsingland att det inte blev mycket utrymme över för självständigt möbelmåleri. Importen av dalaskåp var stor. Hans Wikström (1759–1833), född i Rättvik, verkade i södra Gästrikland där han målade interiörer och praktfulla skåp i rokoko. Han intog samma mellanställning mellan borgerligt och folkligt måleri som Johan Bäckström i Östergötland.

I *Dalarna* flammade kurbitser på stora och små skåp, på klockfodral och skrin. Detta dalmålade lilla medicinskåp är rakt och enkelt med ett karakteristiskt starkt utspringande krön som var vanligt på dessa skåp omkring 1800, detta är daterat 1799. Hälsinglands museum.

I Lockne i *Jämtland* gjordes en rad skåp daterade mellan 1797 och 1854. De var målade i blekblått med marmoreringar och med blomdekor i rosa. De har ett karakteristiskt gustavianskt draperimotiv som givit dem benämningen "förlåtan-skåpa" på traktens dialekt. Interiör från födorådsstugan vid Sikasgården i Fornbyn, Jamtli.

Jämtland och *Härjedalen* hade många konstnärer som målade och snidade allmogemöbler i livfull rokoko. Anders Berglin (1737–1805) i Hackås var en framstående kyrkomålare, utbildad i Stockholm. Han målade läckra blomdekorer, marmoreringar och molnformationer på böndernas skåp och klockor. Detta fantastiska skåp (175 cm högt!), som tillskrivs Berglin, har en ymnig dekor av frukter, blommor och rocailler. Enligt en påskrift har det tillhört torparen Jon Jönsson i Våle i Hackås 1793. Jämtlands läns museum.

I *Ångermanland* var linet och skogen grunden till stort ekonomiskt välstånd, ett välstånd som man gärna visade utåt med praktfullt dekorerade möbler, liksom i övriga Norrland mycket litet påverkade av stads- och herrgårdskultur. I södra Ångermanland var centralgestalten bland storsnickarna Pehr Westman (1757–1828) i Utanö på Hemsön utanför Härnösand. Han gick i lära i Stockholm på 1780-talet och lärde känna den gustavianska stilen. Han införde både den gustavianska sängen och imperialsängen i sin hembygd och försåg dem liksom skåp och ur med förnäm klassicerande dekor. Parställda gripar var hans älsklingsmotiv. Länsmuseet, Murberget.

gick de sköna rikt dekorerade "Ångermanlandsbrudarna" årtiondena omkring 1800 från en produktiv verkstad som gjorde många likartade klockfodral. Ornamenten är hämtade från den gustavianska stilen och är målade i glada färger, något som är ovanligt i Ångermanland där möblernas dekorativa verkan främst bygger på sniderier. Länsmuseet, Murberget.

I *Västerbotten* var området kring Skellefteå känt för sitt fina möbelmåleri. En av traktens målare var Jacob Tiernberg som var verksam i slutet av 1700-talet och omkring 1800. Han dekorerade möblerna med karakteristiska vita rosor och eleganta rocailler som på golvuret i Kågegårdens kammare, Skellefteå museum.

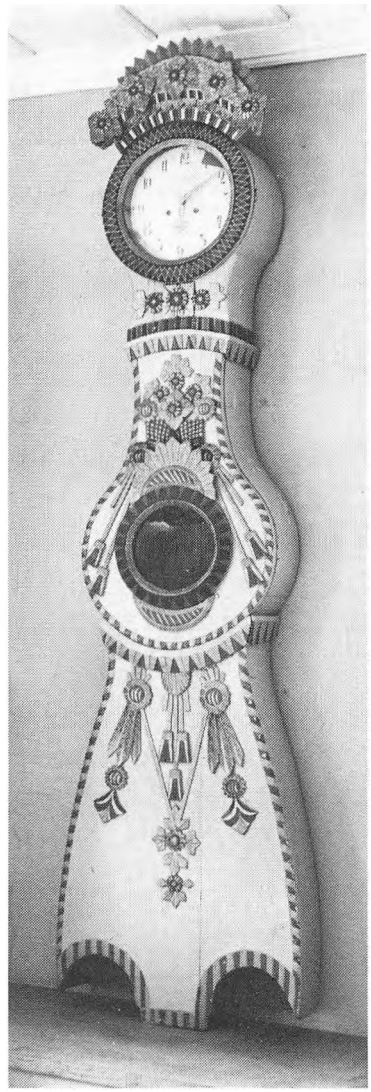

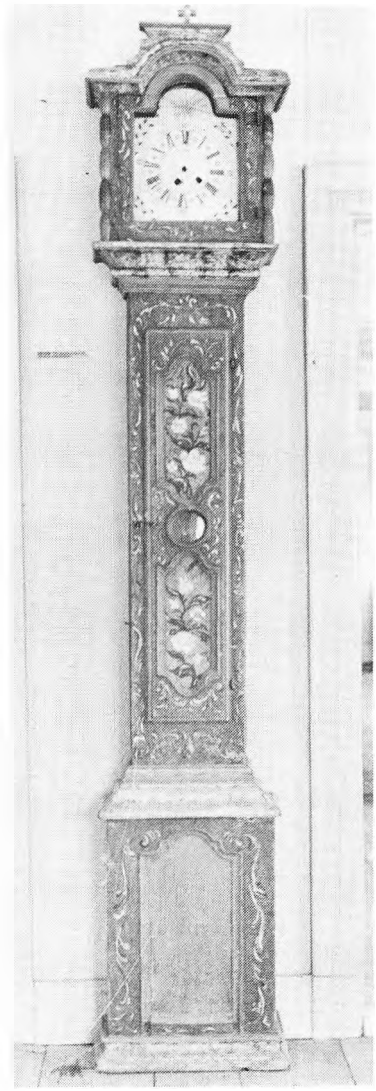

Karakteristiska för *Västerbotten* är åttaslåstolar och tolvslåstolar som efter förebild av renässansstolar gjordes länge och i stor mängd i trakten. Landskapet upplevde en högkonjunktur med rik handel under Vasatiden, kanske introducerades renässansmodellen redan då och efterbildades sedan. Benämningen åttaslå- respektive tolvslåstolar kommer av antalet slåar som håller samman benen varvid slåarna under sitsen också räknas. Åttaslåstolarna på bilden är en enklare släkting till tolvslåstolen som har ett varv slåar till.

I *Norrbotten* höll sig den folkliga möbelmåleriet längst kvar i Kalix och Torne älvdalar som länge var isolerade. Ett ovanligt vackert exempel på hur den gustavianska stilen anammades av folkkonstnärerna är denna utdragssoffa från Nederkalix med en sparsmakad skuren dekor i gustaviansk stil målad i rött och grönt i fin kontrast mot den ljusgrå bottenfärgen. En snarlik säng finns i Nordiska museet, men den har klarröd bottenfärg. Denna finns i Gammelstads friluftsmuseum, Luleå.

16

Renovering av allmogemöbler

Har man fått i sin ägo en skamfilad gammal allmogemöbel, t ex en vinglig stol, ett skevt och rankt slagbord eller ett skåp övermålat med många tjocka färglager, vill man naturligtvis gärna återställa möbeln i användbart skick. Men hur gör man renoveringen utan att skada möbeln eller ändra dess karaktär?

Som en allmän regel gäller: *gör hellre för litet än för mycket!* Många gamla möbler har blivit fördärvade av alltför nitiska gör-det-själv-renoverare. Varför sträva efter att återställa en sliten möbel i perfekt nyskick när mycket av charmen hos den ligger just i att den är använd och nött av generation efter generation?

Efter denna uppmaning att vara lite lat och göra så litet som möjligt övergår vi till att på de följande sidorna berätta om vad man själv kan göra åt sin gamla allmogemöbel – och vad man lämpligen bör överlåta åt en fackman. I en del fall bör man absolut vända sig till en erfaren möbelrenoverare eller konservator, t ex vid svårare snickeriarbeten eller om det finns bevarad blomstermålning, "rosmålning" som ska tas fram.

Men visst kan man göra mycket själv – om man är lite händig och har sunt förnuft och mycket tålamod. Som en uppmuntran till den tveksamma amatören kan man citera de erfarna möbelrenoverarna Bengt och Torsten Sylvén som säger:

"När en privat ägare lägger ner kärlek, tålamod och tid på att försiktigt renovera en möbel kan resultatet bli bättre än om man lämnar arbetet åt en mindre bevandrad yrkesman, som kanske inte ägnar tillräckligt med tid åt arbetet av ekonomiska skäl. Hantverkaren ska ju i alla fall leva på sitt arbete och kan inte som amatören ägna nästan obegränsad tid åt renoveringsarbetet."

Hur får man en vinglig stol stadig?

Gamla, hantverksmässigt tillverkade stolar är i allmänhet hopfogade med tappar som är spärrade med pinnar. När tapparna torkar ihop blir stolen vinglig och rank. Ofta limmades stolen också men har den sedan blivit avlutad är det troligt att lutvattnet löst upp limmet och att stolen blivit rank också av den anledningen.

För att göra en ordentlig renovering kan man förfara på olika sätt.

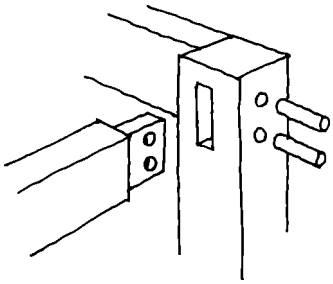

1 Ta isär hela stolen genom att med puns slå ur eller borra ur pinnarna som låser tapparna. Numrera tappar och hål så att de kommer rätt vid hopsättningen. Skrapa bort allt gammalt lim noga. Limma med trälim (typ Cascol). Sätt i pinnarna igen (gör eventuellt nya). Håll

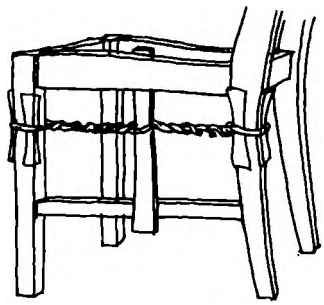

delarna i press medan limmet torkar. Behöver stolen ytterligare stadgas kan man sätta klossar i sargernas hörnvinklar.

2 Ett skonsammare sätt är att limma stolen utan att ta isär den, enligt en metod som utprovats av bröderna Sylvén. Man

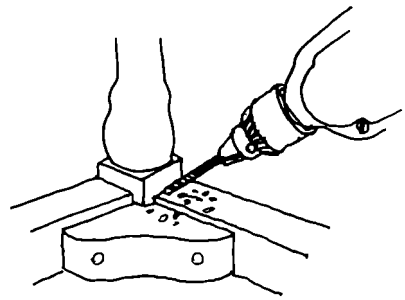

borrar ett hål, ca 3 mm i diameter, inifrån sargens undersida vid sidan om tappen in i stolsbenets centrum, där tapparna

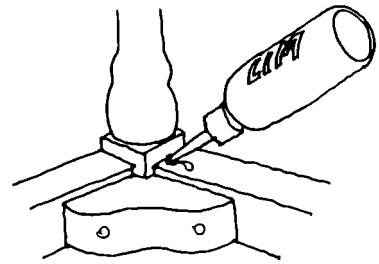

möts. Med sprutan pressas lim in i hålet, sprider sig i håligheterna och runt tapparna och stadgar stolen.

Har inte stolen tidigare varit limmad utan enbart hållits i ihop av tapparna, vilket ofta var fallet med allmogestolarna, kan man använda trälim av typen Cascol, som finns i flaskor med lång pip, spruta direkt ur den. Har stolen varit limmad bör man använda varmlim (gammaldags animaliskt lim), som vid insprutningen förenar sig med det gamla torra limmet av samma typ, vilket Cascol inte gör.

Efter limningen sätter man igen borrhålet med en liten träpinne, som slås in och skärs av intill stolsbenet.

Denna metod fordrar dock att man har tillgång till en tryckspruta av lämpligt slag. På större bensinmackar kan man köpa en fettspruta. Den kan man montera om genom att ersätta pipen med ett 2–3 mm kopparrör, som sätts fast med en nippel.

3 Har man inte möjlighet att göra en omlimning kan man använda ett enklare sätt, som dock inte ger samma stadga åt stolen. Det sättet måste man eventuellt tillgripa om stolen är i så dåligt skick att den inte går att limma om, t ex om den är svårt maskstungen. Man stadgar då stolen enbart genom att limma och skruva fast avpassade träklossar inne i sargernas hörnvinklar. Använd aldrig vinkeljärn eller andra metalldelar när ni stadgar en gammal möbel. Metallen skadar det gamla spröda och torra träet och lagningen gör mer skada än nytta.

Så här tillreds varmlim

Collex, ett animaliskt lim i pulverform, hälls i en gammal rengjord konservburk. Häll vatten över så att det täcker limpulvret. Låt stå över natten, så löses det lättare. Värm burken i vattenbad i en kastrull. Späd eventuellt med mera vatten till önskad konsistens.

Så renoverar man ett skevt och sprucket slagbord

Gamla slagbord är ofta illa medfarna av att ha stått i oeldade och fuktiga utrymmen och när man tar in dem i centraluppvärmda torra hus förvärras skadorna och sprickorna blir större. Att få ett sådant bord snyggt igen kräver en hel del arbete. Om skivan är sprucken måste den limmas och då behövs minst ett par långa limknektar för att pressa samman fogarna. En hobbymaskin med sliptillsats är bra att ha. Ett arbete för den händige som har gott om utrymme, alltså.

1 Skivorna tas loss från underdelen. Gångjärn och bultar tas bort. De båda listerna under varje fällskiva tas bort och putsas rena från lim, liksom de urfasade spåren.

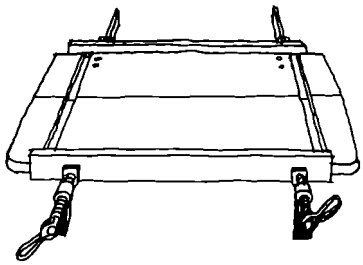

2 *Svåra sprickor* i skivan kan ha uppstått där den tidigare varit hoplimmad. Fogen bryts då upp, kanterna görs rena från gammalt lim och limmas med trälim (typ Cascol). Skivan måste sedan läggas i spänn mellan två långa limknektar. Skydda kanterna från tryckmärken genom att lägga lister emellan.

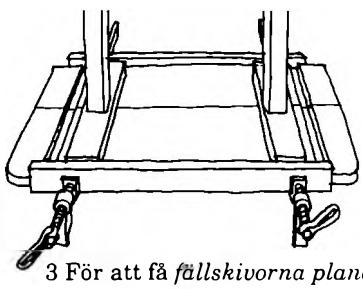

3 För att få *fällskivorna plana* läggs de på golvet med undersidan upp. Innanför de urfasade spåren läggs reglar. Ovanpå dem ställs långa reglar som avpassats för att kilas i spänn mot taket. Detta för att skivorna skall spännas plant mot golvet. Observera att detta måste göras *gradvis* för att inte skivorna ska brytas sönder.

4 *De urfasade spåren* bestryks på sidorna med ett tjockt lager epoxilim för att *listerna* som torkat och krympt ska passa bättre. De placeras i spåren.

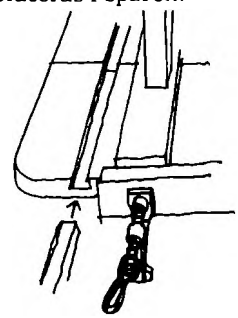

Om mittskivan också är skev behandlas den på samma sätt som fällskivorna. Skivorna bör ligga länge i press, helst en månad eller två.

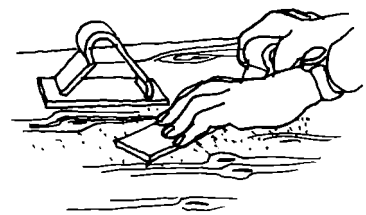

5 Skivorna slipas (med maskin eller för hand) och borstas rena. *Sprickorna lagas*. Blanda till ett epoxilim enligt beskrivningen. Sätt till lite slipdamm så limmet får samma färg som skivan. Pressa in limmassan i sprickorna med en stålspackel och låt torka. Upprepa tills sprickorna är helt igenfyllda. Överflödigt lim kan slipas bort med slipstål som tar bättre än sandpapper. Ytorna finslipas i träets riktning med slippapper runt en kloss, först med nr 3 sedan med nr 000.

6 *Underredet* slipas för hand med slipstål.

7 Är bordet försett med en genomgående låda vilket förr var vanligt, är *glidlisterna* ofta nötta så att lådan löper trögt. Då kan man ersätta de utnötta glidlisterna med nya och för att inte det nya träet ska synas låta de yttersta ändarna på de gamla vara kvar. Att fälla in och limma fast nya glidlister på detta sätt är dock ett ganska knepigt snickarjobb.

8 Om bottenbräderna i *lådan* har torkat och glidit isär bör de tas loss, limmas ihop och sättas fast igen med träplugg och lim.

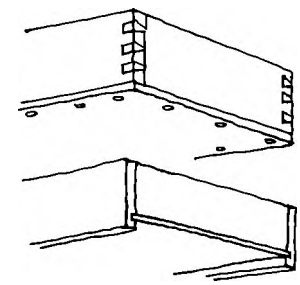

9 *Gångjärn och nitar* sätts fast. Ofta sitter gångjärnen så att det blir ett kraftigt mellanrum emellan skivorna och mittdelen i uppfällt läge. Man kan då plugga igen de gamla skruvhålen i mittskivan och borra upp nya lite längre in, så att skivorna sluter tätare till.

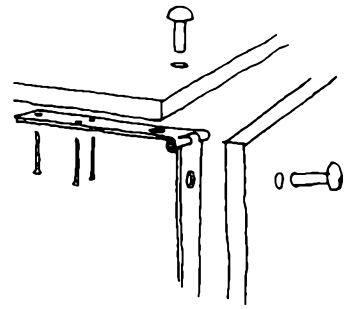

10 Nu får man ta ställning till om man vill måla hela slagbordet med någon av de gammeldags färgtyperna, måla endast underredet och ha skivan trävit eller behandla med olja osv (se s 152).

Rostiga beslag

Nycklar, nyckelhålsskyltar och beslag är ofta vackert arbetade. Fattas nyckelhålsskyltar, beslag eller gångjärn kan det bli nödvändigt att beställa nya efter ritning men det kan vara värt att dessförinnan leta efter autentiska beslag. En del antikhandlare och skrothandlare har specialiserat sig på att sälja gamla beslag, nyckelskyltar, handtag, lås och gångjärn.

Beslag och andra smidesdetaljer borstas fria från rost med en stålborste. Man kan sedan spraya dem med ett rostborttagningsmedel, men då bör man skydda trävirket med papper som skärs ut efter beslagens konturer. Preparatet lämnar en tunn hinna som torkas bort med tri efter några minuter.

Järnet rostskyddsbehandlas med kokt linolja, förtunnad med litet terpentin, som penslas på. Linoljan skyddar mot rost men skyddet varar inte så länge. Efter en tid bör behandlingen göras om.

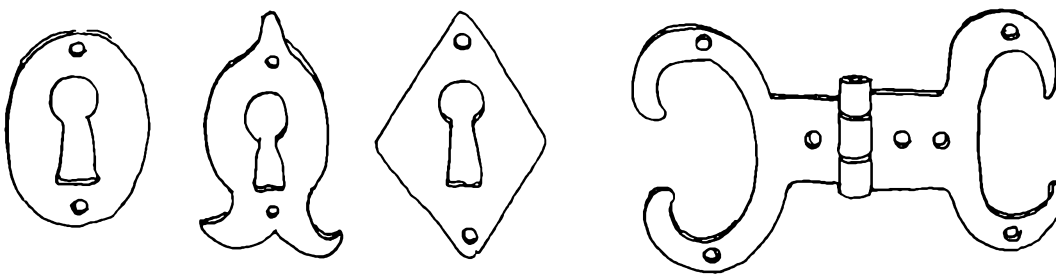

Snäpplås och instickslås

Den vanliga låstypen på äldre möbler är snäpplåset, som har en fjädrande kolv som smäller igen automatiskt så snart man släpper nyckeln. Ofta har kolven skadat träet i dörrkarmen eller ovanför byrålådan där låset sitter, genom att kolven slagit i. Snäpplåsen är fästade synligt på dörrens eller lådans insida.

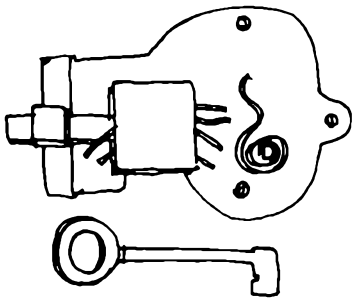

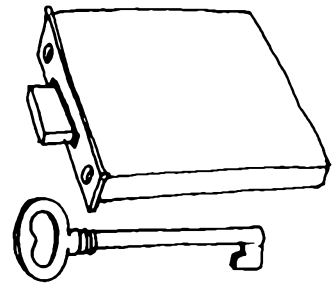

Ofta har ett gammalt snäpplås ersatts av ett modernare instickslås, som blev vanligt på 1800-talet. Instickslåsen är infällda i träet så att låset inte syns på insidan och kolven hålls kvar i läge även om man släpper nyckeln.

Är låset borta eller har ersatts av ett nytt kan man leta efter äldre lämpliga lås hos möbelsnickaren eller i antikaffären.

Sluta luta av!

Tyvärr har det länge varit modernt att luta av allmogemöbler och i antikaffärerna ser man ofta rader av skåp, soffor och stolar som lutats av och säljs trävita eller bonade. Dessa möbler var avsedda att vara målade. En samvetsgrann snickare skulle aldrig ha valt så kvistigt och ojämnt trä om inte möbeln varit avsedd att målas.

Myten om den "trärena charmen" hos de gamla allmogemöblerna har spritts mycket genom damtidningar och hus-och-hem-tidskrifter, där man ofta ser avlutade möbler på anslående färgfoto i moderna hem och rustika sommarstugor. Nyligen skrev en av våra stora damtidningar under rubriken "Den trärena charmen":

"Förr i världen var målarfärg en sällsynt och exklusiv vara, man hade sina möbler i trärent skick. Efter en lång period med målade möbler vill nu alla ha 'gammalt och trärent'. Men många målade möbler kan bli lika vackra som de ursprungligt trärena om de lutas av" . . .

Om man med "förr i världen" i det ovanstående menar 1600-talet och 1700-talets förra hälft så äger det sin riktighet – men det är ju ändå inte sådana möbler vi får i vår ägo. De möbler från 1700-talets slut, 1800-talet och 1900-talets början som de flesta av oss har en chans att bli ägare till har sannerligen i de allra flesta fall varit målade och det finns ingen anledning att ändra på det och förstöra deras karaktär.

Vid det här laget har det gått så mycket ursprunglig färg till spillo genom alltför nitiska möbelrenoverare att vi inte har råd att förlora mer. Mycken underbar rosmålning har sköljts bort i lutkaren genom

åren. Det finns riktiga avlutningsfabriker där hela möbler sänks ner i ett stort lutkar. All färg inklusive originalfärgen försvinner och kan aldrig återställas. Dessutom löser luten upp limmet och tränger in i fogarna där den inte kan sköljas bort. När man tar isär t ex en stol som lutats av – och det brukar behövas eftersom den blivit rank av behandlingen – finner man vita lutkristaller på tappstycket som håller samman stol och ben. Tappstycket är då i allmänhet sönderfrätt av den starka luten så att det går att bryta sönder som ett stycke ost.

Dessutom drar luten ut den naturliga oljan ur träet och gör det redan förut torra och spröda gamla träet ändå torrare och sprödare. Ungefär som när man har händerna i för starkt tvättmedel och huden blir torr, sprucken och narig, likadant ställer sig träfibrerna på kant och ytan blir uppruggad, grå och död!

Hur man tar bort tjocka färglager

Med en kniv skrapar man på en liten fläck fram ursprungsfärgen för att få klart för sig hur många färglager det är. Om man bestämmer sig för att återge möbeln dess ursprungliga färg kan man antingen ge sig in på det tålamodsprövande och tidsödande arbetet att med en vass kniv försiktigt skrapa sig ned genom färglagren till det understa. Här brukar man ha hjälp av att målarna förr ofta inte brydde sig om att rengöra ytan innan de målade om. Det feta oset från vedspisar och kakelugnar lade en flottig hinna över möblerna och övre färglager brukar därför någorlunda lätt kunna skrapas bort. Däremot sitter det understa lagret, ursprungsfärgen, i allmänhet så hårt att det inte är någon risk att det följer med.

En annan lite mindre arbetsam men också tidskrävande metod är att använda sig av ett färgborttagningsmedel som Bums eller Tarväck. Använd skyddshandskar och täck golvet ordentligt. Det är ett skräpigt jobb! Stryk på borttagningsmedlet på en liten bit i taget. Ofta behöver det inte verka mer än någon minut innan man kan skrapa bort färgen, man bör bara ta ett färglager i taget. Använd vass morakniv eller ett annat vasst knivblad. Ha trasor till hands för att torka av knivbladet och överflödigt färgborttagningsmedel. Gamla lakansbitar eller en gammaldags stickad bomullsdisktrasa är bra att torka med.

En fördel med denna försiktiga färgborttagningsmetod är att man kan stanna vid vilket färglager man vill, inte nödvändigtvis det understa, och sedan bättra på det. Ofta vill man väl dock återföra möbeln till dess ursprungliga utseende.

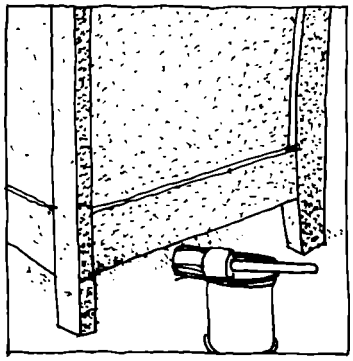

Stryk på borttagningsmedlet på en liten bit i taget.

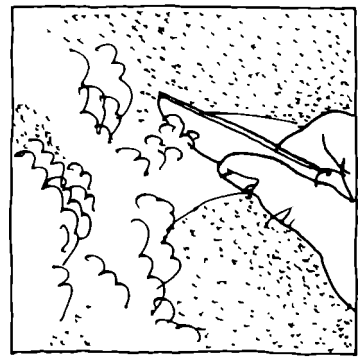

Skrapa bort den lossnade färgen med vass kniv eller spackel.

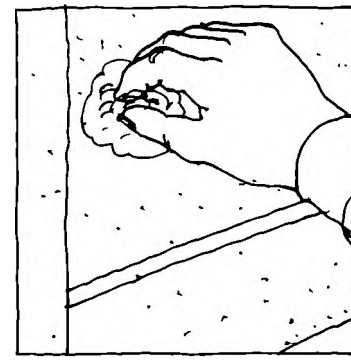

Sista resterna av färg kan tvättas bort med s k penseltvätt.

När ett museum renoverar en möbel brukar man lämna en liten ruta på möbelns baksida med färgprov från de lager som möbeln varit målad med. Det är något som privatmannen också kan göra. Den lilla färgkartan kan berätta mycket om möbelns historia.

"Rosmålning" och annan dekor ett fall för konservatorn

Mycket ofta döljer träådrad färg eller en mörkt rödbrun färg äldre målning. Men har man vid en förberedande skrapundersökning anledning att misstänka att det döljer sig blomstermålning under färglagren finns det bara ett råd att ge: *vänd er till en konservator*. "Rosmålning" och annan dekorativ målning ska alltid tas fram av en fackman, det är alldeles för stor risk att amatören skadar det underliggande färglagret och då är skadan obotlig.

Anser man sig inte ha råd med fackmässig renovering av en sådan dekorerad möbel är det bättre att måla över den. Då har man inte skadat den ursprungliga färgen utan den kan senare tas fram.

Behandling av bordsskivor

Slagbord och andra bord var förr oftast målade, men många föredrar idag i alla fall att ha dem behandlade på annat sätt. Vill man inte måla hela slagbordet, vilket nog är det historiskt mest riktiga, kan man måla endast underredet med gammaldags oljefärg eller äggoljetempera och ha skivan trävit eller oljad. En trävit skiva som skuras emellanåt får en vackert och naturligt sliten yta. Den är inte heller svårskött

eftersom man inte behöver skura skivan så ofta. I praktiken såg nog ofta slagborden ut så, med skurad bordsskiva med naket trä och målat underrede, eftersom den målade bordsytan fort nöttes av all skurning och man inte målade om den i första taget.

Ett sätt att få en tåligare yta på slagbordet är att slipa och olja den, den får då en gulbrun ton och en mjuk yta. Allmogemöblerna var normalt inte behandlade på detta sätt men de kunde få ett liknande utseende av att i årtionden ha stått omgivna av fett matos!

Så oljeslipar man

1 Lika delar kokt linolja och terpentin penslas flödigt över ytan tills träet är mättat. Använd aldrig s k icke torkande oljor som olivolja, paraffinolja eller matolja, då blir ytan kladdig. Ytan torkas med trasor och får torka ett dygn.

2 Därefter penslas åter med oljeblandningen och slipas genast med våtslippapper (nr 120 eller 220 till furu) lindat om en korkkloss. Efter en stund bildas en gröt av slipdamm och olja som torkas bort och ytan får torka.

3 Behandlingen upprepas tills träet får vacker lyster och känns sammetslent. Obs: trasorna kan självantändas och måste förvaras i glas- eller plåtburk tills man gör sig av med dem t ex genom att bränna upp dem.

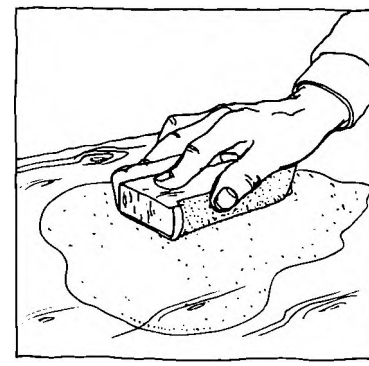

Ofta räcker det att bättra den befintliga färgen

När man kommit ned till det färglager man vill behålla finner man i allmänhet att det är slitet på utsatta ställen och att man kanske på vissa fläckar har skadat det med sin framfart med kniv och färgborttagningsmedel. Men man behöver kanske inte alls måla om hela möbeln utan kan nöja sig med att bättra skadorna.

Den ursprungliga färgen som åtminstone på 1700-talet bestod av en tunn lasyr, är ofta torr och spröd och bör då fästas vid underlaget med en blandning av olja och terpentin innan man börjar en försiktig bättring.

Använd inte moderna lackfärger när ni målar om!

De moderna lackfärgerna är visserligen lätta att arbeta med men de är för tjocka och ger en alltför slät och perfekt yta som gör ett "dött" intryck på en gammal möbel.

Gamla tiders möbelmålare hade inte våra anspråk på att den målade ytan skulle vara perfekt slät. Under 1700-talet och 1800-talets början

spacklades aldrig en möbel innan den målades. Fanns det en ojämnhet i träet målade man bara över den. Först vid 1800-talets mitt började man spackla innan man målade.

Under 1700-talet målade man med en mager färg som var tunnare än senare tiders färger så att träet lyste igenom och gav liv åt ytan. På 1800-talet använde man en fetare oljefärg, men den var ändå inte lika täckande som moderna färger.

Vill man ge sin möbel en ganska matt yta, där färgen inte täcker helt utan träets struktur skymtar så som på 1700-talets möbler, får man själv blanda till sin färg, vilket inte är så svårt som det låter. Lite mera tid tar det att måla med denna färg för den rinner mer och torkar inte så fort som moderna färdigblandade färger. Men i gengäld är det ett roligt jobb – och resultatet är värt mödan!

Måla med gammaldags tunn oljefärg

Denna gammaldags oljefärg kan man själv vid tillblandningen göra mer eller mindre täckande. Den låter träets struktur lysa igenom så att ytan blir levande. Genom olika stor tillsats av olja görs färgen mager och matt eller fetare och blank.

Färgen kan användas både när man målar på rent trä, när man bättrar befintlig målning och när man målar om.

1 Tvätta med målarsoda och skölj väl. Mindre fläckar som ska bättras kan tvättas med T-röd eller slipas med fint sandpapper. Torka noga bort slipdammet.

2 Blanda 1 del kokt linolja och 1 del terpentin (bäst är balsamterpentin, men vanlig kan också användas). Till första strykningen kan man ta något mer terpentin. Lika delar ger mager oljefärg som användes förr, mer olja ger blankare färg.

Om man önskar en ljus färg, rörs zinkvitt ihop med lite av olja-terpentinblandningen i en mindre burk. Det vita bryts sedan till lämplig färg med pigmentfärg eller brytfärg. Färgblandningen rörs ut i olja-terpentinblandningen. Lite sickativ kan tillsättas för att färgen ska torka fortare, dock högst två procent, annars gulnar färgen.

3 Stryk ut färgen tunt. På större ytor kan man måla med mindre pensel och jämna ut ytterligare med en bred platt pensel, s k moddlare. För spjälor och andra detaljer kan man använda en smal konstnärspensel. För att få ut färgen riktigt tunt kan det vara bra att ta en trasa eller tummen till hjälp, yrkesmålaren som renoverar möbler använder lika mycket tummen som penseln.

4 Låt torka ordentligt, minst över en natt, slipa lätt men fint sandpapper. Måla tunt 2–3 gånger.

Tips för färgblandningen

Man kan använda färgpigment i pulverform, som säljs i halv- eller enkilospåsar i välsorterade färgaffärer, eller oljefärger i tub, s k konstnärsfärger.

Rör ut färgpigmentet i en liten mängd lösningsmedel (linolja och ev terpentin), till en tjock gröt, det är nästan omöjligt att röra ut det annars.

Vill man ha en rent vit färg använder man zinkvitt men tillsätter lite bensvart färgpigment, annars blir färgen gulvit genom att oljan är gul.

Vitt och enbart bensvart ger vitt till kyligt blågrått beroende på mängden bensvart som tillsätts. Zinkvitt, bensvart och ockragult ger varmt grått till grågrönt. Zinkvitt och grön umbra ger en pärlgrå kulör.

Pigmentfärgerna och tubfärgerna ger oändliga möjligheter till färgnyanser. Man får pröva sig fram. Bered er på att provmåla på en träbit eller på lämpligt ställe på möblen flera gånger. Låt färgen torka innan ni bestämmer er för nyansen.

Måla med äggoljetempera

Under 1700-talet målade man ofta med äggoljetempera, som är att betrakta som en lasyr, träet lyser igenom den tunna färgen. Den ger en transparent och levande yta som, om den gnids upp ordentligt med tagel, får en fin lyster. Denna typ av färg användes under 1700-talet som bottenfärg till den målade dekoren. Äggoljetemperan lämpar sig inte för bättring av slitna ytor eftersom den inte täcker så bra, då är tunn oljefärg bättre. Men har man en trävit avlutad möbel, kan man måla med äggoljetempera. Men ta god tid på er, det tar uppåt en vecka innan färgen torkat så man kan måla på den igen.

Så här gör man

1 Slipa ytan med fint sandpapper. Torka noga bort slipdammet.

2 Grunda med kokt linolja blandad med lite zinkvitt. Måla tunt och använd gärna påstrykare. Låt torka ett dygn.

3 Blanda 1 del ägg (använd hela ägget) med 1 del kokt linolja i en burk med skruvlock. Tillsätt 2 delar vatten och några droppar terpentin som konserverar blandningen, som bör förvaras i kylskåp. Sila blandningen så att ägghinnorna försvinner. Tillsätt färgpigment utrört i lite linolja. Man kan använda färgpigment eller brytfärger avsedda för emulsionsfärger. Mer färgpigment ger mer täckande färg, mer bindemedel ger mer laserande färg. Låt torka 3–4 dygn. Vill man måla ytterligare en gång för att få färgen mera täckande är det bäst att låta färgen torka en vecka först.

4 Borsta ytan med en tagelborste tills den får en skimrande lyster.

Att man under 1700-talet använde ägg som bindemedel för färgen hängde ihop med att oljan var dyr och man drygade ut den med ägg. Färgen blir bäst i ljusa nyanser. När den fått torka och hårdna ordentligt blir den mycket tålig och kan t o m skuras med borste och såpa om det behövs.

Bättra avnötta betsade stolar

Pinnstolar och gungstolar från 1800-talets senare del var ofta betsade i mörkbrunt. Genom trägen nötning av händer och byxbakar är betsen ofta avnött på utsatta ställen. Om man inte vill ha möbeln som den är kan man bättra på de ställen som lyser ljusa.

Så här betsar man

1 Avfetta ytan som ska betsas genom att tvätta med målarsoda och skölja noga.

2 Blanda till spritbets av betspulver enligt anvisning som finns på påsen. Man måste själv pröva sig fram till rätt nyans genom att provmåla.

3 Måla med pensel på de mest avnötta ställena. För övrigt använder man *polersudd*. Man häller ut lite betspulver på en trasselsudd, virar om en linnelapp,

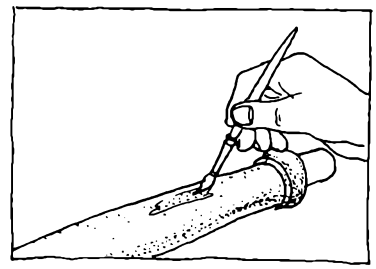

slår på polityr och T-rödsprit och polerar. Man får rätta till färgblandningen med mera betspulver respektive polityr och T-röd

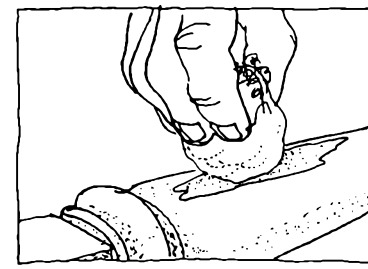

om betsen blir för ljus eller mörk.

4 Gnid hela stolen med ren polityr på en mjuk trasa.

Lös dyna på soffa och stol

Eftersom allmogemöblerna inte hade fasta stoppade sitsar ger tapetserararbete och omklädsel inga bekymmer. Ofta tycks oss dock de klädda stolarna och sofforna med trälock väl obekväma. För att göra soffan bekvämare händer det därför att man ersätter locket med en ram med sadelgjord och stoppning eller med en lös dyna. Eller också bibehåller man det gamla sofflocket men lägger en fast stoppning ovanpå, klädd med tyg och spikad på locket. Båda sätten är felaktiga ur antikvarisk synvinkel, eftersom de gör ingrepp i möbeln och ändrar dess ursprungliga karaktär.

Då är det bättre, billigare och mera praktiskt att göra en tunn, lös dyna, som ligger ovanpå locket eller stolsitsen och eventuellt knyts fast

i hörnen med bomullsband. Dynan kan kläs med kraftigt bomullstyg. Enfärgat är alltid bra liksom rutigt och randigt, mönster som lätt växte fram ur vävstolen och som hörde hemma i bondstugan.

Tickar det i möbeln?

Tickar det eller knäpper om någon gammal möbel i ert hem? Då är den med största säkerhet hemsökt av den strimmiga trägnagaren. Denna skalbagge kallas ofta "dödsuret" på grund av det karakteristiska tickande ljus som den frambringar. Näst husbocken är den strimmiga trägnagaren den farligaste skadeinsekten för gammalt trä. Den är vanlig i Götaland och Svealand, nordgränsen för dess utbredning tycks gå genom södra Värmland, sydöstra Dalarna och Hälsingland.

Insekten förekommer i alla gamla träslag men det är inte så ofta man träffar på möbler med pågående angrepp eftersom larverna för att trivas och utvecklas behöver hög värme (helst 23 grader) och hög luftfuktighet (över 50%). Det senare är ju något som inte våra centraluppvärmda hus erbjuder.

Larverna borrar sig in i träet i långa slingrande gångar. Mot slutet av larvstadiet söker sig larven mot träytan där den gör sig en puppkammare ur vilken sedan den färdiga skalbaggen borrar sig ur träet. Då kan man se små cirkelrunda flyghål som är 1 till 2 mm i diameter. Ur de små hålen kan löst borrmjöl falla ner och avslöja de objudna gästerna.

Svåra angrepp av "trämask", som larverna ofta kallas, kan man finna på bordsben och stolsben och på nederdelen av skåp som stått på fuktiga golv. Ibland är träet så uppluckrat att det måste ersättas.

Gamla möbler har mycket ofta hål efter "trämask" men i regel är "masken" död. Misstänker man på grund av trämjölsspår eller "tickningar" att angreppet fortfarande pågår kan man lämna in möbeln till gasning med cyanväte, som effektivt tar kål på inkräktarna. Den lokala hälsovårdsmyndigheten kan ge besked om var man kan lämna in angripna möbler för gasning.

Om det gäller begränsade angrepp kan man ta död på insekten genom att pensla flödigt med fotogen.

Man behöver inte vara rädd för att en infekterad möbel "smittar" ner de andra möblerna i hemmet. Därtill fordras speciella omständigheter som att möblerna lagrats tätt på varm och fuktig plats under längre tid.

Läsa mera

Standardverk och översikter

Arbete och redskap, utg. av Nils-Arvid Bringéus. 1971. Kap. Heminredning av Maj Nodermann och Ornament och dekor av Sigfrid Svensson.

Berg, Gösta och Svensson, Sigfrid: *Svensk bondekultur.* 1971. Kap Heminredning.

Erixon, Sigurd: *Folklig möbelkultur i svenska bygder.* 1938.

– *Liggmöbler.* 1970.

Franzén, Anne Marie: *Målade kistor och skåp.* 1970.

Henschen, Ingegerd – Blomberg, Sten: *Svenskt möbellexikon* 1–111. 1961–2 (Allmogemöbler m fl uppslagsord).

Nordisk folkkonst. Nordiska museet. 1968. Utställningskatalog av Maj Nodermann.

Nordisk folkkonst, utgiven av Sigfrid Svensson. 1972. Kap. Sveriges konstnärliga landskapskaraktärer av Sigurd Erixon.

Böcker och artiklar om lokala skolor

Beskow, Hans: Några reflexioner om övre Norrlands folkkonst. *Norrbotten 1952.*

Bilder från Norrbottens museums samlingar. *Norrbotten 1925.*

Ehn, Ola: Målade skåp och kistor i Uppland under 1700-talet. *Uppland 1964.*

Gudmundsson, Göran: Möbelmåleriet i Järvsö. *Rig 1973.*

Hammarström, Katarina: Johan Nilsson Fabricius, en norrbottnisk allmogemålare. *Norrbotten 1960.*

Hofrén, Manne: Blomstermålning. Släkten Wadsten och några andra möbel- och inredningsmålare. *Kalmar län 1958*

– Bondesnickaren Zakris Pehrsson. *Fataburen 1920.*

– *Nordsvenska studier.* 1962

– Norrländska konstprovinser. *Tidskrift för konstvetenskap 1924–5.*

– Pehr Westman i Utanö. *Nordisk folkkonst.* 1972.

– Vibyggerårnästaren. *Ångermanland 1939.*

Jeppson, Ingemar: Bordstolar. *Kulturen 1963.*

Lagerquist, Marshall och Schoultz, Gösta von: Stolssnickeriet i Östervåla. *Folk-Liv 6* 1942.

Laquist, Birgit: En konstnärlig möbelmålare i Norrbottens kustbygd. *Norrbotten 1945.*

– En norrbottnisk målarskola. *Norrbotten 1939.*

Ljung, Olof: *Gammalt hantverk på Dal.* Göteborgs historiska museum 1976.

Nodermann, Maj: *Anders Berglin,* en jämtländsk rokokomålare.

– En familjeverkstad i Haga. Lockne Hembygdsförening. 1961.

– En snickarverkstad i Häggenås. *Jämten 1962.*

– Gammaldags och modenytt hos jämtländska möbelsnickare under 1860–70-talen. *Fataburen 1967.*

– Hälsingemöbler. *Folkkonst i Hälsingland.* Gävle museum 1971.

– Några möbelsnickare i Jämtland och Härjedalen. *Jämten 1959.*

Olsson, Marianne: Möbleringen hos bergsmännen i Noraskog. *Från bergslag och bondebygd 1959.*

– Möbleringsskicket i Ydre härad i Östergötland. *Östergötlands och Linköpings stads museum, meddelanden 1962–3.*

Schoultz, Gösta von: Bohusläns folkliga möbler. *Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift 1940.*

Strömbom, Nils: Bonadsmålare och möbelmålare i Knäredstrakten. *Fataburen 1956.*

Svensson, Sigfrid: I sydsvenska stugor. *Kulturen 1963.*

Svärdström, Svante: En dalmålare av Rättviks kompani (Mats Persson Stadig). *Armborstet 1959.*

– Rosmålning och kurbits. *Nordisk folkkonst.* 1972.

– Rättviksmåleriet. *Rättvik* del III. 1959.

Uppland i Nordiska museet och Upplandsmuseet i Uppsala. 1926.

Ågren, Per Uno: *Möbler i Västerbotten 1* utg av Västerbottenskuriren 1963.

Ålenius, Nils: Hemslöjd i Harbo. *Uppland 1948.*

Register

akantusranka 13
Amerikaklocka 66, 116
anderstuga 25, 28
avlutning 149

baldakinskänk 88
balusterform 36
band, sammanflätade 12
bandrosett 15
barnkasse 72
barock 13
barockstol 33
ben, spiralsvarvade 13
Berglin, Anders 141
Bergslagsstol 38
bergsmansbord 11
beslag 148
betsning 155
biedermeierstil 16, 38, 40, 41
blomdekor 141
blomstermålning 90, 138
bockbord 49
Boda 8
bondrokoko 36, 37
bord 45
bord med sarg 52
bordskiva 151
bordstol 27, 51
bordtavla 51
bordändespall 27
Bostongungstol 44
brudkista 80
brytfärg 152
byrå 22, 25, 105, 106
Bäckström, Johan 135
bänk 22, 58

chiffonjé 23, 105, 107
crown chairs 33
cupboard 50

Dahlberg i Stenestad 124
dalaskåp 89
dalmålning 90, 140
dekor, ristad 82
dekor, skulpterad 13
dekor, snidad 130
dragkista 22, 105
draglåda 65
dragsoffa 22, 23
dragsäng 23, 66
Drickamålning 127
droppur 116
dubbelskåp 97
dyna 32, 34, 63
dörrspegel, profilerad 100
dörrspegel, räfflad 101

ekmöblemang 18
Eliasson, Erik 7, 90, 92
enkelstuga 20
Ersson, Johan Skinnar i Marsnäs 104

fackla 118
farmarklocka 116, 117
festsal 20
Forsberg, Erik i Skulnäs, Nätra 115
Fotogenlampa 24
framkammare 20
fruntimmersbyrå 106
fällbänk 63, 64, 65
färgblandning 154
färgborttagning 150
färgrivning 125
fästmöskrin 86
fästningsskrin 86
fönsterbord 24, 56
förlåt 59
förlåtan-skåpa 141
förstuga 20
försäte 27

Gagnef 92
gardin 22
gavelkrön 89
gillesbord 48
girlang 15, 118
golvur 136, 143
Gotlandsstol 38
grip 142
Gripsholmsstol 36
gubbstol 31
gungstol 24, 30, 41, 42, 44
gungstol, amerikansk 44
gustavian 68
Gustaviansk stil 15
gångjärn 148
gångjärn, utanpåliggande 96
gåsabänk 63
gäststuga 25, 28, 94
Göinge 8

Habo 8
halmsits 34
handtag 148
Harbo 8
Hedemora 92
herrstuga 25
himlingasäng 81
hustyper 19
hylla 76
hyllskänk 87
häbbare 20

hängskåp 99, 101
högloftsstuga 20
Högsby 130
högsäte 27
hörnhylla 78
hörnskåp 100, 104, 133, 137
hörnskänk 104

imperalsäng 70
instickslås 148

Jugendstil 18

kakelugn 24
kammare 20
kannbänkskåp 94
karhylla 87
Karl Johan 38
Karl Johansstilen 16
karmstol 34
karvsnittsdekor 62
kista 80, 132
kistbord 50, 131
kistebänk 63, 64
kistekammare 20, 81
klocka 22, 103, 109
klockfodral 113
klockskåp 107
kompassros 134
konservator 151
korgsäng 62
Kristdalaskåp 134
kronskåp 90
kryss, bågformade 40
kubbstol 31
kullerstol 29
kurbits 90, 92, 140
kärlhylla 87
kök 20, 24

lackfärg 152
lasyr 154
Leksand 92
Leksandsstol 38
Lima 92
Lindome 8, 17, 44, 57
linoleummatta 25
linolja 152
loftbod 20
lucksäng 59, 60
lyra 40
lådinredning 98
lådspegel 122
lås 148
Läcköstol 36
läddika 80, 81
lönnlåda 108
löpare 126

mansbyrå 106, 108
marmorering 90, 95, 106, 127
marmorering, molnformad 90
matbord, runt 56
matdisk 45
matskåp 89, 96
mattavla 45, 51
medicinskåp 140
mittståndare 58
Moraklocka 110, 112
målarbok 126
målarskola 130
målarsoda 152
möbeldekor 130
möbelmåleri 124
möbler, fanerade 25
möblering, diagonal 21
möblering, symmetrisk 21
möbleringsschema 21

nit 148
Nordsvenska kistor 85
nybarock 33, 41
nyckelhålsskylt 148
nyrenässans 17, 24, 32, 41
nyrokoko 17
nyrokokostol 41
nystil 17, 41

oljefärg 152
oljeslipning 152
Olsson, Anders i Lakamark 97

pall 27
palmett 16, 40
parstuga 20
pastellage 118
Persson, Jöns i Valleberga 132
Persson Stadig, Mats 92, 125, 126
Pehrsson, Pehr i Käxed 97
pigmentfärg 152
pigtitt 121
pinnstol 24, 30, 32, 41, 42
pinsback 117
piphylla 78
plan, sexdelad 20
planlösning 19
plattrelief 136
prickbårder 60
provinsmöbel 8
psalmbokshylla 77

Queen Anne-stil 37

rakspegel 120
renovering 145
renovera slagbord 147
renovera en stol 146
renässans 12
renässansstol 31
repstavsornament 131
rivhäll 126
rocaille 14, 141
rokoko 14
rosmålning 151
rullgardin 22
rullsäng 115
rumsindelning 19
rundbord 24
ryggåsstuga 20
Rättvik 8, 92

sal 20, 25
Salsbord 24
schablon 125
Schwarzwalderur 116
sfinx 16
sickativ 152
sidokammare 20
Siljan 44
Siljansnäs 8
sinkning 82
sittbänk 27, 61
sittmöbel 27
sits av flätad rotting 40
sits, stoppad 40
skomakarpall 27
skrin 80, 86, 136
skånelänga 20
skåp 87
skåp, inbyggt 135
skåpsäng 22, 60

skåpur 117
skänk 100, 101, 103
skänkskåp 89, 93, 98, 138
slagbord 22, 23, 52, 54, 103
slagbordsskiva 54
småbord 56
snedklaff 98, 107
snedklaffbyrå 105, 107
snedklaffskåp 98
slipstål 147
snibbstol 135
snäpplås 148
Soffa 58, 68, 134
soffbord 56
soffdyna 155
sommarsovplats 58
spegel 24, 118
spegel, räfflad 104
spis 20
spjälor, krysställda 40
Spjälstol 38
spjälknippe, insvängt 38
spjälknippe, kopplat 37
sprickor, lagning 147
stegestol 36
stil 10
stilblandning 10
stilretardering 10
Stjärnsundsur 110, 112
Stol 22, 29
stolar, sydsvenska 34
stolar, trebenta 132
stolsdyna 155
stolpkonstruktion 30
stolpskänk 93, 94
Stolt, Jonas 130
storbord 48, 50, 54
ståndare, profilerade 49
ståndskåp 95, 96, 136, 138
ståndsäng 22, 62
ståndur 109
stämpel 125, 126
sula 96
Svenarum 17, 42, 44
Sydsvenska kistor 84
säng 58
säng, gustaviansk 142
sängförlåt 22
sängpall 115
säte 27
sättugn 20, 131

tapp 146
tappkonstruktion 30
tavlett 76, 77, 78
terpentin 152
Tiernberg, Jacob 143
toalettspegel 120
tolvslåstol 143
trasmatta 24
trebensstol 30
trillingsäng 58
trägnagare, strimmig 156
trälim 146
trämask 156
Tunastil 138
tvillingsäng 58
tvåvåningssäng 58, 109
träimitation 40, 128
träsnideri 131
träådring 60, 108, 127
träådring, målad 106

uddbård 39
urtavla 110
utdragssoffa 56, 144
utdragssäng 22, 66, 68

Wadsten 130
Wadsten, målarsläkten 134

vagga 72
valvbåge 12
varmlim 146
Waterbury Clock Co 117
vedspis 24
Westman, Pehr 16, 115, 142
Wikström, Hans 138
windsorstol 30, 42
vippvagga 72
vågmönster 127
Wåhlberg i Sätra 115
Vålastol 40
våtslippapper 152
väggbord 56
väggfasta möbler 22
Väggspegel 118
vändbänk 27, 28
Västra Härad 8

Ångermanlandsbrud 112, 113, 143
åttaslåstol 143

äggoljetempera 154
äggstav 15, 129
änglaskåp 131

Östervåla 8, 17, 40, 41, 44
östgötastol 40
övervåning 20, 25

Allmogemöbler

Aldrig förr har gamla allmogemöbler varit så eftersökta som idag. Bysnickarnas enkla stolar, slagbord och hyllor drar höga bud när de dyker upp på auktioner, för att inte tala om "rosmålade" kistor och skåp.

Det har länge saknats en lättöverskådlig handbok om allmogemöbler. Här kommer den, rikt illustrerad med foton och teckningar av typiska möbler och med gamla autentiska foton, som visar hur möblerna tog sig ut i sin ursprungliga miljö.

De olika möbeltypernas ursprung, historia och utbredning redovisas till hjälp för alla som vill placera sina egna allmogemöbler i tid och rum. Läs om stilar och stilblandning, om hur möblerna målades och om vad som är karakteristiskt för allmogemöbler från olika delar av landet. Ett kapitel ägnas åt hur man reparerar och målar om sina "auktionsfynd".

Jane Fredlund är konst- och kulturhistoriker och har skrivit flera böcker om livet förr i tiden, bl a den uppskattade "Så levde vi".

Stuginteriör från Skuttunge i Uppland med slagbord, stolar och skänk på typiskt vis uppradade efter väggarna.

ISBN 91-534-0424-6